

Romano džaniben

časopis romistických studií | 32. ročník | 2/2025

Na obálce:

Pavλίna Matiová (vlevo) a Marta Balážová, divadelní představení *...a zase jsme spali pindral*,
režie: David Tišer | premiéra 2017 | Archiv organizace Ara Art

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

- Zuzana Havírová
Definovanie protirómskeho rasizmu ako súčasť boja za práva Rómov a Rómkov v Slovenskej republike 7
- Camilla Salvatore
**„Venku něco zaslechneš a osloví tě to, to je mateřština.“
Metadiskurzy o jazyce romských žen z Kotle** 27
- Milada Závodská
Život a dílo Anny Danielové se zřetelem k jejímu profesnímu uplatnění v SCR, zejména v Komisi bývalých vězňů KT a Komisi žen 59

NERECENZOVANÁ ČÁST

- Claudie Laburdová
Manushe: 25 let posilování hlasů romských žen 97
- Ilona Ferková
**„Somas sar diliňi savorestar, so pregejľom“ /
„Z toho všeho, čím jsem si prošla, byla jsem úplně zničená“** 104
- Renata Berkyová
**Divadlo – prolínání světů i okno do romské duše.
Úvod k fotografické příloze** 117
- Lada Viková, Zbyněk Andřš
Nález básně Vlada Oláha (Východná 1986): „Savore Roma le Gruskaske“ 121

RECENZE

- Pavel Kubaník
Paramisa: Pohádky a příběhy romských vypravěčů z bývalého Československa
(Klára Soukupová) 149

Kiba Lumberg Černý motýl (1. díl trilogie) (Marie Koval)	153
Margareta Matache <i>The permanence of anti-Roma racism: (Un)uttered sentences</i> (Maria Dumitru)	159

Recenzovaná část

Definovanie protirómskeho rasizmu ako súčasť boja za práva Rómov a Rómok v Slovenskej republike

Defining antigypsyism as part of the fight for Roma rights in the Slovak Republic

Abstract

Antigypsyism is a specific form of racism that is perpetrated against Romani men and women in order to stigmatize, dehumanize and legitimize the violence that is perpetrated against them in various forms. Antigypsyism is based on historical forms of discrimination, prejudices and stereotypes. The structural form of antigypsyism has an impact on the successful integration of Romani men and women into society, reinforcing marginalisation. The article analyses structural forms of antigypsyism in its historical context and in state policies. At the same time it provides an insight into the development of a definition of antigypsyism in Slovakia which has become part of the Concept for combating radicalisation and extremism until 2024 and the Strategy for Roma equality, inclusion and participation until 2030. An important factor in the adoption of the definition in the national concept was the systematic work of the civil sector, which was influenced by European initiatives. The author of the article was part of the working group that developed the definition of antigypsyism.

Keywords

Antigypsyism, Roma, inclusion, non-profit sector, advocacy, participation

Jak citovat

Havírová, Z. (2025). Definovanie protirómskeho rasizmu ako súčasť boja za práva Rómov a Rómok v Slovenskej republike. *Romano džaniben*, 32(2), 7–25.

DOI: <https://doi.org/10.66576/b0bpr56>

¹ Autorka pôsobí v Rómskom advokačnom a výskumnom stredisku v Skalici.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2609-1225>. E-mail: havir.zuzana@gmail.com

Úvod

Ambíciou tohto príspevku je poukázať na historické korene protirómskeho rasizmu na Slovensku a priblížiť proces prijatia definície protirómskeho rasizmu do strategických dokumentov Slovenskej republiky ako začiatok vnímania tejto formy rasizmu, v zmysle vážnej bariéry pre inklúziu Rómov do spoločnosti. Cieľom tohto článku je analyzovať historický vývoj a pretrvávajúce prejavy protirómskeho rasizmu na Slovensku, a to v kontexte teórií sociálneho vylúčenia a segregácie. Text sa zameriava na vysvetlenie, ako predsudky a stereotypy voči Rómom vytvárali obraz tejto menšiny ako neschopnej integrácie, čo prispievalo k ich systematickému vylučovaniu zo spoločnosti. Článok tak analyzuje štrukturálne formy protirómskeho rasizmu v historickom kontexte a v štátnych politikách a súčasne prináša pohľad do tvorby definície protirómskeho rasizmu na Slovensku, ktorá sa stala súčasťou Koncepcie boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024 a Stratégie pre rovnosť, inklúziu a participáciu Rómov do roku 2030.

Protirómsky rasizmus je vo veľkej miere založený na predsudkoch a stereotypoch o Rómoch, pričom sa vytvára klamlivý obraz o živote Rómov ako skupine, ktorá nie je schopná sa sociálne začleniť a sama sa vyčleňuje zo spoločnosti (Hrabovský, 2016). Pre komplexné pochopenie postavenia Rómov v spoločnosti a protirómskeho rasizmu je potrebné sa pozrieť na teórie sociálneho vylúčenia a segregácie. Koncept sociálneho vylúčenia poukazuje na vzťahové otázky súvisiace so sociálnym, kultúrnym a politickým znevýhodnením, či už koncipované podľa paradigmy aktivizácie alebo paradigmy sociálneho občianstva (Madanipour et al., 2015). Sociálne vylúčenie zahŕňa aj vylúčenie, ktoré nie je dôsledkom materiálnych či finančných zdrojov a je možné ho vnímať ako neschopnosť spoločnosti plne začleniť jednotlivcov alebo celé skupiny do spoločnosti a umožniť im realizovať sa. Táto realizácia sa začala posledné desaťročia vnímať predovšetkým ako nedostatok participácie v spoločenských systémoch a nedostatočné naplnenie občianstva (Bergham, 1995; Čambalíková, 2007; Čambalíková a Sedová, 2007; Room, 1995). Spoločnosť prestáva byť interpretovaná v kontexte vertikálnych nerovností. Namiesto toho je vnímaná v dimenziách horizontálnych nerovností, ako separácia verzus participácia. Záujem je sústredený na mechanizmy, ktoré vytvárajú hranice medzi tými, ktorí sú členmi, teda sú vo vnútri, a tými, ktorí nie sú členmi daného sociálneho celku, či vyradujú jedinca aj celé kolektívy z hlavného prúdu spoločnosti (Mareš, 2004). Silver (1994) identifikuje tri paradigmy sociálneho vylúčenia, a to solidaritu, špecializáciu a monopol. V paradigme solidarity sa hovorí o vylúčení ako o rozpade sociálneho puta medzi jednotlivcom a spoločnosťou, ktoré je kultúrne a morálne, a nie ekonomicky zaujímavé. Paradigma špecializácie je vylúčenie spôsobené vzťahmi medzi jednotlivcami a priestorom pre diskrimináciu v oblasti občianskej spoločnosti. Paradigma monopolu zdôrazňuje skutočnosť, keď silné

skupiny, často vykazujúce výrazné kultúrne identity a inštitúcie, obmedzujú prístup cudzích ľudí k cenným zdrojom. Silver (1994) uvažuje o operatívnejšom zozname, čím demonštruje rozsah vylúčení (živobytie, bezpečnosť, trvalé zamestnanie, zárobky, majetok, úver, pozemok, bývanie, vzdelanie, účasť na demokratickom procese, humánne zaobchádzanie, rešpekt, osobné naplnenie, porozumenie, atď.), ku ktorým môže dôjsť. Neexistuje však jednotná koncepcia ľudí, ktorí sú sociálne vylúčení. Autorka ďalej uvádza, ako sa vylúčenie v priebehu času menilo, a prejavovalo najmä ako reakcia na kľúčové sociálne problémy v každom časovom okamihu (Silver, 1994).

Priestorová segregácia založená na etnickom princípe je už dlho považovaná za hlavný štrukturálny mechanizmus, prostredníctvom ktorého je etnickým menšinám odopieraný rovnaký prístup k príležitostiam v oblasti vzdelávania, zdravia, zamestnanosti a bývania. Rezidenčná segregácia taktiež znižuje možnosti vytvárania a rozvoja sociálnych väzieb a kontaktov medzi príslušníkmi etnických menšín a príslušníkmi väčšinového obyvateľstva. Obyvatelia segregovaných osídlení majú obmedzené príležitosti na nadviazanie a rozvoj medzietnických sociálnych kontaktov, ktoré sú dôležité v budovaní vzájomného rešpektu, rozvoji tolerancie a uplatnení jednotlivcov v rôznych sférach spoločnosti (Laurence, 2017; Semyonov a Glikman, 2009). Massey a Denton (1993) svojou analýzou potvrdili, že koncentráciou chudoby vytvorila rasová segregácia znevýhodnené sociálne prostredie pre chudobných minoritných obyvateľov a životné podmienky s oveľa menšími výhodami pre bohatých minoritných obyvateľov v porovnaní s majoritou s podobným sociálnym postavením. Quillian (2012) vo svojej analýze dokázal, že koncentrovaná chudoba nepochádza len z interakcie medzi minoritnou chudobou a minoritnou segregáciou, ale je tiež ovplyvnená úrovňou geografickej separácie medzi chudobnou majoritou a chudobnou minoritou, ako aj stupňom segregácie medzi chudobnými minoritnými skupinami a chudobnou majoritou. Hlavná myšlienka Masseyovej teórie segregácie spočíva v tom, že tento prístup oddeľuje skupiny s vysokou mierou chudoby od skupín s nízkou mierou chudoby. Geograficky koncentrovaná chudoba priamo vyplýva z dvoch základných štrukturálnych podmienok v spoločnosti, a to z vysokej miery chudoby menšín a vysokého stupňa rezidenčnej segregácie menšín. Výsledkom tohto procesu oddelenia je koncentrácia chudobných, v ktorej sa ďalej kumulujú ďalšie štrukturálne znevýhodnenia (Hess et al., 2019; Massey a Tannen, 2015; 2016).

Ak sa pozrieme na niektoré historické zdroje o postavení Rómov na území Slovenska, môžeme vidieť, že od začiatku dochádzalo zo strany majority k sociálnemu vylučovaniu a segregácii skupín Rómov a Rómok.

1 Historický kontext prenasledovania Rómov

Definovanie protirómskeho rasizmu v Európe vychádza z historických udalostí. Príchod Rómov do európskych krajín bol od začiatku sprevádzaný skôr negatívne zo strany majoritného obyvateľstva, pretože vnímali odlišnosť Rómov na základe vonkajších antropologických znakov a neskôr na základe kultúrnych odlišností, ktoré boli považované za menejcenné, ohrozujúce tradičné hodnoty a nevhodné pre európsku kultúru. Práve tieto znaky rasizmu začali formovať prístupy a systémové opatrenia voči Rómom v Európe a viedli až k systematickému vyvražďovaniu známemu aj ako rómsky holokaust počas 2. svetovej vojny.

Prvá zmienka o Rómoch na území Slovenska pochádza z roku 1322 a označuje Rómov ako počerných, neupravených a pohybujúcich sa vo veľkých skupinách (Matlovič, 2005; Korim, 2007; Korec et al., 2022). Po roku 1427 nastalo prenasledovanie Rómov v Európe na základe exkomunikácie z cirkvi, pričom Rómovia boli označovaní za bezbožníkov, podpaľáčov, zlodějov, čarodejníkov a špinavých, čiernych a otrhaných ľudí spálených slnkom (Sway, 1975; Jurová, 2002; Liégeois, 1995). Stredoveká cirkev posudzovala Rómov práve podľa farby pokožky a šírili o nich negatívny naratív, pretože si spájala ich tmavšiu pleť s temnotou a hriechom (Hancock, 2005). Tieto negatívne opisy sa stali súčasťou naratívu o Rómoch po ďalšie storočia. Následná asimilácia počas vlády Márie Terézie a Jozefa II. – najme skrze dekréty vydané v rokoch 1761 a 1773 – znamenala len ďalší odpor na oboch stranách, teda aj u Rómov, aj u majority. Obe skupiny odmietali napríklad zmiešané manželstvá a ďalšie nariadenia, ktoré v konečnom dôsledku znamenali vytlačanie Rómov na okraj spoločnosti a do uzavretých komunít mimo majoritného osídlenia (Kumanová et al., 2006; Mann, 2000; Džambazovič, 2001). Ako občania, ktorí nemali rovnaké práva, boli častokrát vystavovaní nespravodlivému prenasledovaniu, ako napríklad v druhej polovici 19. storočia, kedy sa uskutočnil tzv. Hontiansky proces, následkom ktorého bolo 40 Rómov krutým spôsobom popravených (Horváthová, 1964; Kumanová et al., 2006).

Prelom 19. a 20. storočia znamenal zmenu v hospodárstve a moderný prístup v zaznamenávaní pohybu osôb za prácou, či reformy v oblasti sociálneho zabezpečenia spôsobili, že Rómovia začali byť kriminalizovaní za svoju mobilitu a ekonomické stratégie, a to tak, že im bolo odobraté domovské právo, boli vyhnaní do iných regiónov, alebo eskortovaní na okraj obcí a miest. Aj keď boli uznaní za štátnych občanov habsburskej monarchie a jej nástupníckych štátov, ich plnoprávny občiansky štatút bol pozastavený kvôli ich údajnému nebezpečenstvu pre modernú spoločnosť (Baloun, 2017). Opäť sa teda stretávame s negatívnym vnímaním Rómov a prístupmi, ktoré mali ochrániť majoritné obyvateľstvo. Počas 1. svetovej vojny v roku 1916 bolo v Uhorsku vydané nariadenie, ktoré úplne zakázalo kočovanie a prístup voči Rómom vo viacerých európskych

krajinách je možné pomenovať aj ako imperiálny spôsob zaobchádzania s koloniálnymi poddanými (Illuzzi, 2014; Baloun, 2017). Hospodárska situácia po skončení vojny bola naozaj žalostná a chudoba zasahovala tých najbiednejších, ktorí si nemali ako zabezpečiť živobytie. V roku 1927 bol v Československu prijatý zákon o „potulných cigánoch“ určujúci im povinnosti hlásiť sa v domovských obciach a dostaviť sa na vyzvanie, súčasne zavádzal tzv. cigánske legitimácie. Zákon upravoval podmienky kočovania, obmedzoval pohyb osôb, určoval veľkosť kočujúcej skupiny a vymedzoval miesta na táborenie. Jeho neskoršie výklady sprísňovali tieto podmienky, umožňovali odnímanie detí. Nadväzovali na výnosy príslušných ministerstiev, no chýbajúce definície viacerých pojmov umožňovali zasahovať aj proti tým, ktorí žili usadlým spôsobom (Lhotka, 1999; Horváthová, 2002). Vystupovanie proti Rómom, žiadosti na úrady o ich presídlenie mimo dedín, prinútenie k usadlému spôsobu života, či možnosť fyzicky ich trestať sa stupňovali a najväčšími odporcami voči Rómom boli práve roľníci, ktorí sa obávali, že Rómovia ohrozujú nielen ich majetok, ale aj ich morálne hodnoty (Lhotka, 2009). Tu môžeme pozorovať podobnosť so stredovekým cirkevným ponímaním Rómov. Nerovné postavenie Rómov v republike pred zákonmi sa ukázalo v roku 1928, kedy prišlo v obci Pobeďim neďaleko Piešťan k rómskemu pogromu, pri ktorom zomrelo jedno dieťa, tri ženy a jeden muž a ďalších 14 osôb bolo zranených. Za tento masaker bolo z 33 obvinených osôb odsúdených len 10 páchatel'ov, pričom však žiadny z nich nebol uznaný vinným zo spáchania úkladnej vraždy. Usvedčení páchatelia boli uznaní vinnými len z účasti na pogrome, ktorá zahŕňala poškodenie rómskych domov, nelegálne držanie zbraní a ublíženie na zdraví niektorých obetí. Páchatelia dostali tresty v rozmedzí od troch do dvadsaťsedem mesiacov, ale ani ten najdlhší trest si páchatel' neodpykal celý, pretože bol prepustený o šesť mesiacov skorej, teda jeden a pol roka po pogrome (Baloun, 2017). Aj tento prístup poukazuje na skutočnosť, že Rómovia neboli spoločnosťou akceptovaní ako rovnocenní občania a boli dehumanizovaní, čo predstavuje jednu z charakteristických črt protirómskeho rasizmu.

Najťažšie obdobie pre Rómov znamenala 2. svetová vojna. Nacistická politika založená na rasistickej ideológii mala fatálne následky na život Rómov v Európe. Na území Slovenskej republiky vznikol 14. marca 1939 Slovenský štát s politikou nacistického Nemecka (Malý, 1997). To znamenalo, že sa Slovenský štát inšpiroval nacistickými zákonmi, a prvým ústavným zákonom, ktorý diskriminoval Rómov, bolo zavedenie delenia občanov do dvoch kategórií. Prvú skupinu tvorili štátni občania, ktorí žili usporiadaným životom, mali riadne bydlisko, zamestnanie, boli považovaní za mravných a spoľahlivých. Do druhej skupiny patrili tzv. cudzie živly, ktorí nemali stále zamestnanie alebo napríklad komunikovali v rómskom jazyku (Nečas, 1994). V roku 1940 bola prijatá vyhláška ministra vnútra č. 127, ktorou sa legislatívne upresnil pojem „cigán“. Tým sa podľa tejto vyhlášky rozumel príslušník dobovým jazykom „cigánskej rasy“ s oboma rodičmi „cigánmi“,

ktorý žije kočovným životom, prípadne i usadený „cigán“ vyhýbajúci sa práci. Aj ďalšie vyhlášky mali za cieľ perzekúciu Rómov, a to bez ohľadu na to, či splňali predchádzajúce kritériá a boli deportovaní do pracovných táborov. Nesmeli sa voľne pohybovať, nesmeli cestovať verejnými dopravnými prostriedkami, do miest a obcí mohli vstupovať iba vo vyhradené dni a hodiny. V roku 1941 prišlo ďalšie nariadenie, ktoré zakázalo kočovanie a príbytky Rómov museli byť postavené oddelene od obydľí ostatných obyvateľov na určenom mieste. V tomto období tiež vznikli viaceré pracovné tábory na území Slovenskej republiky, z ktorých neskôr v rokoch 1943 a 1944 ostali len v Revúcej a Dubnici nad Váhom, pričom z toho druhého vznikol neskôr zaisťovací tábor s celými rómskymi rodinami (Kumanová a Mann, 2015; Janas, 2010). Slovenskí Rómovia sa vyhli hromadným deportáciám do vyhladzovacích koncentračných táborov a plynových komôr len vďaka blížiacemu sa koncu vojny (Kenrick, 2000; Kumanová a Mann, 2015; Janas, 2010). K deportáciám Rómov do koncentračných táborov ale dochádzalo z južných oblastí Slovenska, ktoré v tom čase patrili pod Maďarsko (Kumanová a Mann, 2015).

Po skončení 2. svetovej vojny bola stále platná „cigánska legislatíva spred vojnového obdobia“ a mnohé lokality postupovali v súlade s ňou pri riešení spolunažívania s Rómami (Jurová, 2009; Haišman, 1999). Po februári 1948 a nastolení komunistického režimu sa zrušili viaceré rasistické opatrenia, ako napríklad systém kočovníckych legitimácií. Režim na dlhé obdobie prijal asimilačnú politiku, ktorá zakazovala Rómom hlásiť sa k svojej identite, kočovať a „potulovať sa“. Po roku 1958, kedy bol prijatý zákon č. 74/1958 Zb., o „trvalom usídlení kočujúcich osôb“ a tiež nariadenia, ktorými sa trestalo „príživníctvo“ a nezamestnanosť, sa Rómovia stali opäť objektom štátnej starostlivosti a manipulácie (Jurová, 2009). Komunistická ideológia bola presvedčená, že Rómom bude lepšie, ak sa asimilujú do väčšieho národa, pričom však daná politika spôsobila, že postavenie Rómov v spoločnosti sa nezlepšilo, ale skôr sa zachovalo postavenie rasovo definovanej najnižšej spoločenskej triedy (Lajčáková, 2009). K výraznému porušovaniu práv Rómov dochádzalo v oblasti zdravotníctva, keď boli vykonávané sterilizácie rómskych žien bez ich súhlasu a vedomia (Davidová, 1995). Násilné sterilizácie sa stali predmetom súdnych konaní až v období po roku 2003.

Revolučné zmeny v roku 1989 v Československu a následne sociálno-ekonomické transformácie, ktoré sa udiali po roku 1992 (r. 1993 vznik samostatnej Slovenskej republiky), boli pre Rómov zásadné v prijatí uznesenia č. 153/1991, v ktorom sa deklaruje, že v legislatívno-právnom systéme počnúc Ústavou Slovenskej republiky, budú Rómovia uznaní ako rómska národnostná menšina žijúca na území Slovenska, čím sa zabezpečí ich politicko-právna rovnoprávnosť (Kumanová, 1998). Obdobie deväťdesiatych rokov 20. storočia je charakteristické vzostupom pravicového extrémizmu a rasovo extrémistických hnutí namierených proti národnostným, sexuálnym, náboženským, ale aj kultúrnym menšinám a neschopnosťou vlády postihovať pravicový extrémizmus. Útoky rôznych

pravicových extrémistov na Rómov boli v tomto období zo strany policajných zložiek vyšetrowané veľmi povrchné, ak vôbec, a vo väčšine prípadov sa rasový motív vôbec nevyšetroval, resp. sa popieral (Cahn a Trehan, 1997; Felcan, 2012). Skupinky rasistických extrémistov napádali Rómov na uliciach, v pohostinstvách, v dopravných prostriedkoch, ale aj v lokalitách, kde žil väčší počet rómskych rodín. Útoky boli nielen slovné, ale aj fyzické a vo väčšine prípadov aj veľmi brutálne, pretože útočníci používali železné tyče, boxery a aj nože. Tieto skupiny boli veľmi dobre organizované a dokázali sa sformovať z viacerých miest, ak bolo potrebné zasiahnuť v nejakom inom mieste. Ich cieľom bolo predovšetkým šíriť strach a mať pocit nadvlády nad ostatnými (Milo, 2004).

K verejne najznámejším brutálnym útokom na Slovensku patrí vražda Mária Goralá z roku 1995 v Žiari nad Hronom, ktorý bol najprv fyzicky napadnutý a následne poliaty horľavinou a upálený. Utrpel popáleniny druhého a tretieho stupňa na vyše 60 % plochy tela a na ich následky zomrel 10 dní po útoku. I napriek tomu, že sa skutku zúčastnilo asi 16 osôb, odsúdení boli napokon dvaja útočníci. Vo všeobecnosti však tento útok a mnohé ďalšie neboli verejnosťou odsúdené a nezaznamenali väčšiu vlnu odporu či protestov, a už vôbec nevyvolali odozvu zo strany vlády. To len kopírovalo zistenia, že 85 % slovenských občanov v roku 1994 verilo, že na Slovensku neexistuje žiadna diskriminácia Rómov (FOCUS, 1994). V rokoch 1994 až 1996 tiež zaznamenávame policajné razie v obciach, kde žijú Rómovia oddelene od majority v separovaných lokalitách. Dôvody boli rôzne, najčastejšie bolo pátranie po osobách, ktoré konajú kriminálnu činnosť alebo sa vyhýbajú výkonu trestu odňatia slobody. Podobné pátracie akcie však neboli vykonávané, ak sa hľadali osoby nerómskeho pôvodu, teda aj v tomto prípade môžeme pozorovať štrukturálny protirómsky rasizmus. Tieto kroky štátnych zložiek však neboli vyšetrowané ako poškodzovanie práv menšiny (Cahn a Trehan, 1997). Po roku 1998 sa na Slovensku zmenila politická situácia a nová vláda sa zaviazala urobiť reformy potrebné na vstup do Európskej únie. V oblasti postihovania trestných činov z nenávisťi bola však až od roku 2001 prijatá legislatíva, ktorá začala postihovať verejné popieranie, schvaľovanie alebo ospravedlňovanie holokaustu a zločiny extrémistických režimov.

Jednou z prioritných oblastí bola aj integrácia Rómov, preto bol v roku 1999 menovaný splnomocnenec na riešenie problémov rómskej menšiny a zriadený úrad, ktorý bol včlenený do organizačnej štruktúry Úradu vlády Slovenskej republiky.² V rokoch 1999 – 2000 bola vypracovaná dvojestupňová stratégia na riadenie problémov rómskej národnostnej menšiny.³ Už z týchto

2 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 127/1999 (1999, 10. februára). https://www.vlada.gov.sk/uznesenia/1999/0210/uz_0127_1999.html

3 Uznesenie vlády SR č. 821/1999 (1999, 27. septembra). https://www.vlada.gov.sk/uznesenia/1999/0927/uz_0821_1999.html; Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 294/2000 (2000, 3. mája). https://www.vlada.gov.sk/uznesenia/2000/0503/u_0294_2000.pdf

dokumentov bolo evidentné, že vláda sa pozerala na problémy súvisiace s chudobou a sociálnym vylúčením cez etnický princíp a súčasne navrhovala opatrenia, ktoré neprispievali k integrácii Rómov, ale naopak, prehlbovali sociálne vylúčenie a segregáciu. Príkladom sú opatrenia z druhej etapy stratégie v oblasti vzdelávania, ako napríklad v obciach s vysokou koncentráciou rómskych detí vytvoriť podmienky na realizáciu experimentálneho projektu zriadenia prípravných (nultých) ročníkov základných škôl a tiež pokračovať v experimentálnom projekte v obci Zemné na prípravnú triedu pre rómskych žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia. Opatrenie, ktoré malo podporiť činnosť záujmových krúžkov v rámci mimoškolskej činnosti v obciach so zvýšenou koncentráciou Rómov so zameraním na výtvarnú, tanečnú, hudobnú a inú záujmovú činnosť, nesie známky stereotypov o Rómoch, podľa ktorých sú Rómovia len dobrí umelci či hudobníci (MPC Prešov, 2003). Aj ďalšie oblasti boli skôr rýchlymi a nesystémovými opatreniami, ktoré mali pomôcť Slovenskej republike v predstupovom období spojenom s čerpaním finančných prostriedkov EÚ, pričom však nebol jasne zadefinovaný stav, ktorý sa má dosiahnuť. Z prevažnej miery ustanovení Stratégie vlády vyplývalo, že reprezentantmi problémov sú príslušníci rómskej národnostnej menšiny. V oboch etapách chýbalo upozornenie na oblasť interetnických vzťahov, ako aj uvedenie si regionálnych charakteristík, ktoré výrazne ovplyvňovali šance a možnosti na lepší život obyvateľov (Jurásková et al., 2003; Vašečka et al., 2002).

V roku 2003 boli vládou Slovenskej republiky prijaté Základné tézy koncepcie politiky vlády v integrácii rómskych komunít.⁴ I napriek tomu, že tento dokument pomenoval bariéry, ktorým Rómovia čelili vo všetkých oblastiach života, navrhované riešenia boli v rozpore s tým, ako bola zadefinovaná integrácia. Napríklad v oblasti vzdelávania bol zreteľne pomenovaný problém segregácie vo vzdelávaní, avšak jedným z opatrení bolo realizovať výstavbu a rekonštrukciu materských a základných škôl v lokalitách so zvýšeným nárastom populácie, čo v skutočnosti segregáciu len prehlbovalo. Rovnako tak v oblasti bývania sa v dokumente deklaruje, že je potrebné zabrániť segregácii pri výstavbe nových osídlení pre obyvateľov rómskych osád, a zároveň ako priorita na rok 2003 bolo stanovené pokračovanie vo výstavbe sociálnych bytov v rómskych osadách. Tam, kde sa realizovala výstavba nízkoštandardných nájomných bytov, sa síce zlepšila bytová situácia rómskych obyvateľov, avšak problém so segregáciou to vo väčšine prípadov neriešilo. V júli 2004 nadobudol účinnosť tzv. Antidiskriminačný zákon, ako jedna z požiadaviek pre splnenie noriem Európskej únie pre členské štáty. Slovenská republika sa stala členom Európskej únie v máji 2004. V Lisabonskej stratégii, ktorá bola prijatá na zasadnutí Európskej rady v roku 2000, sa uvádza, že „sociálne vylúčenie je v Únii neakceptovateľné“. Avšak ani vstup Slovenskej

4 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 278/2003 (2003, 23. apríla). https://lr.v.rokovania.sk/data/att/52766_subor.doc

republiky do Európskej únie nezmenil postavenie Rómov v republike, naďalej čelili diskriminácii a sociálnemu vylúčeniu vo všetkých oblastiach života (Salner et al., 2004; Kriglerová, 2004). Ani v tomto období neboli prijaté zásadné systémové zmeny, ktoré by pomohli zlepšiť postavenie Rómov na Slovensku, väčšina aktivít, ktoré sa v tomto období začali realizovať, boli projektového charakteru, a teda aj financovanie bolo len dočasné. Veľmi záležalo od miestnej samosprávy, ako sa k inklúzii Rómov postavila a okrem pár pozitívnych prípadov môžeme hovoriť skôr o ignorancii alebo nepochopení situácie, a teda aj k tomu prislúchajúcej (ne)aktivite miestnych samospráv (Mušinka, 2012). V nasledujúcich rokoch sa začali realizovať programy cez horizontálne priority (vzdelávanie, zdravie, zamestnanosť, bývanie) a v programovom období 2007 – 2013 boli súčasťou Strednodobej koncepcie rozvoja rómskej národnostnej menšiny v Slovenskej republike SOLIDARITA-INTEGRITA-INKLÚZIA do roku 2015.⁵ O tom, že slovenská vláda vôbec nerozumela pojmu inklúzia svedčí aj opatrenie v oblasti vzdelávania, ktoré navrhovalo vznik elokovaných tried s možnosťou odborného vzdelávania priamo v obci s vysokou koncentráciou rómskeho obyvateľstva. Toto opatrenie sa premietlo aj do Stratégie pre integráciu Rómov do roku 2020, ktorá bola schválená v roku 2012.

Za dôležitú oblasť, ktorá ilustruje negatívny štrukturálny prístup štátu k Rómom a porušovanie ich práv, považujeme policajné razie v rómskych lokalitách (Moldava nad Bodvou, Vrbnica, Zborov). K tým najviac mediálne známym patrí policajná razia v Moldave nad Bodvou z roku 2013 (viz Policajna razia, 2023), po ktorej boli nevinní a zbití Rómovia obvinení a odsúdení z krivej výpovede, dokonca im bola po psychologickom vyšetrení prisúdená „mentalita romica“, teda „rómska mentalita“ ako vrodená vlastnosť (Prúšová, 2017). Spravodlivosti sa domohli napokon až v roku 2020 rozhodnutím Európskeho súdu pre ľudské práva v Štrasburgu. Súd dal za pravdu zbitým Rómom, spochybnil podstatu zásahu, opodstatnenosť použitia fyzickej sily, samotné vyšetrovanie, ako aj fakt, že slovenské orgány sa nevenovali preskúmaniu možného rasového motívu. Následne po tomto rozhodnutí zrušili aj slovenské súdy všetky obvinenia voči zbitým Rómom (Marec a Prúšová, 2021).

2 Proces prijatia definície protirómskeho rasizmu na Slovensku

Pojem *antigypsyism*⁶ sa prvýkrát objavil v rezolúcii Európskeho parlamentu z roku 2005 (Európsky parlament, 2005). V roku 2006 položil prvé základy definície protirómskeho rasizmu Valeriu Nicolae, ktorý napísal:

5 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 183/2008 (2008). https://hsr.rokovania.sk/data/att/107595_subor.doc; Úrad vlády Slovenskej republiky. (2008). *Systém koordinácie implementácie horizontálnej priority marginalizované rómske komunity na roky 2007–2013*. <https://www.minedu.sk/data/att/ee0/2654.396d34.pdf>

6 Prekladá sa do slovenského jazyka ako „protirómsky rasizmus“.

„Protirómsky rasizmus sa prejavuje nielen prostredníctvom rasovej kategorizácie, ktorá postuluje menejcennosť Rómov, ale najmä prostredníctvom priamej dehumanizácie Rómov. Protirómsky rasizmus možno teda definovať ako formu dehumanizácie, pretože predsudky voči Rómom jednoznačne presahujú rámec rasistických stereotypov, na základe ktorých sa Rómovia spájajú s negatívnymi vlastnosťami a správaním. Prostredníctvom dehumanizácie sa Rómovia považujú za menej ako ľudí; a keďže sú menej ako ľudia, vnímajú sa ako osoby, ktoré nemajú morálny nárok na rovnaké ľudské práva ako ostatné obyvateľstvo.“ (Nicolae, 2006, s. 3)

V roku 2011 prišli z európskej úrovne ďalšie odporúčania pre vlády členských štátov na boj s protirómskym rasizmom a diskrimináciou Rómov v oblasti vzdelávania, zamestnania, bývania, zdravia, individuálneho násillia a policajného násillia, v prístupe k tovarom a službám (ECRI, 2011). Na Slovensku sa však toto odporúčanie nepremietlo do dôležitých strategických dokumentov (napr. Stratégia pre integráciu Rómov do roku 2020⁷), pretože i keď hlavným zámerom stratégie bolo zastavenie segregácie rómskych komunít, tak v niektorých oblastiach sa práve definoval opak, ako napríklad v oblasti stredoškolského vzdelávania, pretože v dokumente bolo identifikované zásadné opatrenie na zvýšenie počtu absolventov, a to zriadením a udržiavaním elokovaných pracovísk stredných odborných škôl v blízkosti marginalizovaných rómskych komunít. Toto opatrenie v praxi znamenalo vytvorenie segregovaného stredoškolského vzdelávania pre rómsku mládež z marginalizovaného prostredia a bolo podporené štruktúrnymi fondami EÚ v Operačnom programe Vzdelávanie vo výške 7 mil. eur. Na elokovaných pracoviskách stredných odborných škôl sa začali vyučovať dvojročné a trojročné odbory, ktoré na trhu práce nemali takmer žiadne uplatnenie, a pre rómsku mládež to znamenalo ďalšie prehĺbenie segregácie, pretože sa netvorili prirodzene žiadne sociálne väzby s majoritnou spoločnosťou (Balážová, 2015; Granovetter, 1995). Je potrebné poznamenať, že táto prax stále pretrváva a rómska mládež z marginalizovaného prostredia sa naďalej vzdeláva segregovane (Havírová, 2024). Slovenská republika čelí za segregáciu rómskych detí vo vzdelávaní konaniu Európskej komisie za porušenie rasovej smernice od roku 2015 (Lajčáková, 2016).

V roku 2017 bola na európskej úrovni vypracovaná pracovná definícia protirómskeho rasizmu iniciatívou Alliance against Antigypsyism (2017), ktorá poukazovala na systémový koncept protirómskeho rasizmu. Na Slovensku sa téme protirómskeho rasizmu začalo aktívne venovať občianske združenie Rómske advokačné a výskumné stredisko.⁸ Združenie sa snažilo definíciu protirómskeho

7 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 1/2012 (2012, 11. januára). https://www.romovia.vlada.gov.sk/site/assets/files/1114/strategia_2020.pdf

8 Viď Rómske advokačné a výskumné stredisko (2017) a viac na <https://romadata.org/>.

rasizmu včleniť do vládnych strategických dokumentov, pretože si bolo vedomé, že je potrebné o tejto téme hovoriť na úrovni štátu a z pozície tých, ktorí tvoria vládne politiky. V septembri 2017 prebehlo výberové konanie pre obsadenie šiestich pozícií zástupcov mimovládnych organizácií vo Výbore pre predchádzanie a elimináciu rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatných foriem intolerancie (ďalej VRAX), ktorý bol zriadený v roku 2011 ako jeden z poradných výborov Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť⁹ a autorka tohto textu z Rómskeho advokačného a výskumného strediska bola vybratá ako nová členka. Hlavnou ambíciou výboru je slúžiť ako platforma na koordináciu aktivít, definovanie priorít a smerov pri tvorbe verejných politík zameraných na predchádzanie a elimináciu rasizmu, xenofóbie a extrémizmu. Zároveň je tento výbor nástrojom na výmenu informácií medzi zástupcami verejnej správy, samosprávy a občianskej spoločnosti, ktoré pomôžu pri riešení problematiky vo vecnej pôsobnosti výboru. Okrem tejto funkcie však môžu výbor alebo jeho pracovné skupiny aj sami iniciovať niektoré opatrenia a aktivity vo forme prípravy analýz, štúdií a iniciatívnych materiálov.¹⁰ Zuzana Havírová sa v roku 2019 prihlásila aj do pracovnej skupiny, ktorej cieľom bolo pripraviť Konceptiu boja proti radikalizácii na obdobie 2020 – 2024. Zámerom bolo podieľať sa na príprave a snažiť sa o včlenenie definície protirómskeho rasizmu do tohto dokumentu. Počas rokov 2019 a 2020 sa teda začala tvoriť koncepcia a v spolupráci s Milanom Hrabovským, ktorý je autorom mnohých publikácií o rasizme, vznikla definícia protirómskeho rasizmu, ktorá vychádza z viacerých zdrojov, okrem iného aj z referenčného dokumentu organizácie Alliance against Antigypsyism¹¹ a tiež právne nezáväznej pracovnej definície protirómskeho rasizmu od Medzinárodnej aliancie pre pripomínanie holokaustu (IHRA).¹²

Definícia, ktorá bola vytvorená v pracovnej skupine VRAX, je rozsiahla a vysvetľuje tento fenomén čo najpodrobnejšie. V tejto definícii sa hovorí, že sa jedná o typ rasistickej klasifikácie Rómov, ktorí sú prostredníctvom nej stigmatizovaní ako „Cigáni“, a to s cieľom vykonštruovať falošné odôvodnenie a legitimizáciu pre dehumanizáciu Rómov, ich diskrimináciu, vykorisťovanie a možnosť na nich páchať násilie. Definícia ďalej konštatuje, že protirómsky

9 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 158/2011 (2011, 2. marca). <https://www.gender.gov.sk/sample-page/vybor-pre-rodovu-rovnost/>

10 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. (2013). *Štatút Výboru pre predchádzanie a elimináciu rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatných foriem intolerancie zo dňa 15. apríla 2013*. <https://www.minv.sk/?zakladne-dokumenty-3>

11 Alliance against Antigypsyism. (2016). *Reference paper on antigypsyism*. <https://antigypsyism.eu/reference-paper-on-antigypsyism/>

12 International Holocaust Remembrance Alliance. (2020, 8. októbra). *Working definition of antigypsyism / anti-Roma discrimination*. <https://holocaustremembrance.com/resources/working-definition-antigypsyism-anti-roma-discrimination>

rasizmus vytvára neexistujúce, zavádzajúce a negatívne opisy, vlastnosti a charakteristiky (tzv. profil) „Cigána/Cigánov“, ktorých základom je predpokladaná spoločná forma fyzického výzoru; homogenizujúce a generalizujúce sociálne, mentálne a charakterové vlastnosti (asociálnosť, kriminalita, vysoká pôrodnosť, nedostatočná hygiena, chudoba, poverčivosť, primitívnosť, kmeňové príbuzenstvo, krivosadníctvo, kočovníctvo, hudba v krvi, neviazanosť, atď.); esencIALIZÁCIA tejto spoločnej formy fyzického výzoru a uvedených sociálnych, mentálnych a charakterových vlastností pre celú etnickú skupinu Rómov. Definícia tak ozrejmuje, že protirómsky rasizmus nevychádza z reálneho života a negatívnych osobných skúseností, nie je dôsledkom života Rómov, ale využíva historické formy diskriminácie, predsudkov, stereotypov a považuje spoločnú formu fyzického výzoru a uvedené sociálne, mentálne a charakterové vlastnosti ako esenciálne, čiže vrodené u každého Róma. To znamená, že aj keby sa niektoré z uvedených opisov, vlastností a charakteristík dali aplikovať na nejakého príslušníka majority (napr. kriminalita + nízka hygiena + chudoba), tak by sa sociálna situácia tohto príslušníka majority nechápala ako jeho esenciálna (vrodená) vlastnosť, tak ako je to v prípade Rómov v protirómskom rasizme. Z tohto dôvodu je protirómsky rasizmus typom rasistickej kategorizácie tvrdiacej, že Rómovia kolektívne zdieľajú odlišnú rasovú podstatu, ktorá nie je ovplyvniteľná žiadnou formou socializácie, výchovy a vzdelania, ani žiadnymi sociálnymi, spoločenskými a finančnými opatreniami. Protirómsky rasizmus pripisuje Rómom nezvratný biologický (a rasový) osud, z ktorého nie je možné uniknúť a zároveň presadzuje, že Rómovia nie sú, práve pre tieto svoje esenciálne (vrodené) vlastnosti schopní začleniť sa do spoločnosti. Definícia sa venuje aj súčasným príkladom prejavov protirómskeho rasizmu, ktoré podľa nej môžu zahŕňať, ale nie sú obmedzené na: skresľovanie a popieranie prenasledovania Rómov alebo genocídy Rómov; glorifikáciu genocídy Rómov; podnecovanie páchania násilia voči rómskym komunitám, ich majetku a jednotlivcom a jeho ospravedlňovanie; nútené a nátlakové sterilizácie, ako aj iné druhy hrubého fyzického alebo psychického zaobchádzania s Rómami; živenie a schvaľovanie diskriminačných stereotypov o Rómoch a proti nim; obviňovanie Rómov s využitím nenávisťných prejavov za skutočné alebo domnelé spoločenské, politické, kultúrne, ekonomické alebo zdravotné problémy; stereotypizáciu Rómov ako osôb páchajúcich trestnú činnosť; používanie slova „cigán“ ako nadávku; schvaľovanie a podporovanie exkluzívnych mechanizmov zameraných proti Rómom založených na rasovej diskriminácii, akými sú napríklad vylúčenia rómskych detí z klasických škôl alebo inštitucionálne postupy a politiky vedúce k segregácii rómskych komunit; prijímanie politik bez právneho základu alebo stanovenie podmienok, ktoré umožňujú svojvoľné alebo diskriminačné vysídlenie rómskych komunit a jednotlivcov; vyvodzovanie kolektívnej zodpovednosti za skutočné alebo domnelé činy jednotlivcov z rómskych komunit; šírenie nenávisťných prejavov zameraných voči rómskym komunitám v akejkoľvek

podobe, zahŕňajúc internet a sociálne siete.¹³ Vláda SR schválila Koncepciu boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024 spolu so všetkými prílohami v januári 2021.¹⁴ Tak sa definícia protirómskeho rasizmu stala prvýkrát súčasťou strategického vládneho dokumentu. Ďalším strategickým vládny dokumentom, kde sa definícia uvádza, je Stratégia rovnosti, inklúzie a participácie Rómov do roku 2030, prijatá v apríli 2021.¹⁵

V septembri 2022 napokon odobrila Národná rada SR na návrh poslanca Petra Polláka ml. právne nezáväznú pracovnú definíciu protirómskeho rasizmu, ktorú vypracovala IHRA a je dostupná na ich webových stránkach. Parlament zároveň odporučil vláde SR, aby vykonala analýzu slovenského právneho poriadku a v prípade potreby pripravila legislatívne návrhy tak, aby v činnosti a pri rozhodovaní orgánov verejnej moci bola rešpektovaná táto definícia (Národná rada SR, 2022). Skupina rómskych odborníkov a odborničok vystúpila kriticky k tomuto kroku a poukázala na neodborný prístup v téme boja s protirómskym rasizmom, pretože tomuto aktu nepredchádzala žiadna diskusia s odbornou verejnosťou, a taktiež poukázala na fakt, že definícia IHRA je súčasťou definície, ktorá bola vypracovaná v Koncepcii boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024. Odborníci poukázali na zbytočnú duplicitu definícií, ako aj na problematiku časť v doslovnom preklade definície IHRA, ktorá hovorí o: „(...) znevažovaní a devalvácii (...) životného štýlu (...)“ (Lacko, 2022). Práve zmienka o ochrane životného štýlu Rómov v slovenskom kontexte predstavuje priestor pre nebezpečný naratív protirómskych postojov. I napriek tomu, že bola v odborných kruhoch (Bridges, 2017; Herrnstein a Murray, 1994) už niekoľkokrát vyvrátená teória kultúry chudoby (Lewis, 1966), sa totiž stále stretávame s tvrdeniami, ktoré hovoria, že určité skupiny sú pre svoje vrodené vlastnosti neschopné vzdelávať sa, majú odlišný hodnotový systém, postoje a tiež životný štýl, ktorý sa odovzdáva transgeneračne a zahŕňa aj zotrúvanie v chudobe, kriminalite a sociálnom vylúčení ako niečo, čo je pre tieto skupiny z historického hľadiska typické. Na Slovensku mnohé tieto stereotypy a negatívne naratívy o Rómoch odrážajú nálady verejnosti a je veľmi zložité následne implementovať programy a prístupy v majoritnej spoločnosti, ktoré by práve búrali stereotypy a predsudky o Rómoch (Poslon et al., 2020).

13 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 22/2021, Príloha č. 3 (2021, 7. januára). <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/25631/1>

14 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 22/2021 (2021, 7. januára). <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/25631/1>

15 Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 181/2021 (2021, 7. apríla). <https://www.romovia.vlada.gov.sk/strategie/strategia-pre-rovnost-inkluziu-a-participaciju-romov-do-roku-2030/>

3 Záver

Protirómsky rasizmus na Slovensku nie je iba súborom individuálnych predsudkov či nenávisťných prejavov, ale dlhodobo sa prejavuje ako štrukturálny mechanizmus sociálneho vylučovania a segregácie, ktorý má historické korene a zároveň sa reprodukuje prostredníctvom verejných politík, inštitucionálnych postupov a spoločenských naratívov. Historický prehľad ukazuje, že Rómovia boli opakovane konštruovaní ako „cudzí“, „nebezpeční“ alebo „neschopní integrácie“, čo legitimizovalo represiu, asimilačné tlaky, obmedzovanie pohybu, segregáciu a v krajnom prípade aj násilie a dehumanizáciu. Táto kontinuita sa prenáša do súčasnosti, či už v podobe segregovaného vzdelávania, diskriminačných zásahov štátu, alebo tolerovania stereotypizujúcich politík, ktoré síce deklarujú integráciu, no v praxi často posilňujú vyčleňovanie.

Kľúčovým posunom posledných rokov je proces definovania protirómskeho rasizmu a jeho včlenenie do strategických dokumentov Slovenskej republiky. Tento krok predstavuje dôležitý moment uznania, že protirómsky rasizmus je samostatný, systémový fenomén, ktorý výrazne bráni rovnosti, inklúzii a participácii Rómov. Zároveň však platí, že prijatie definície samo osebe nestačí. Bez dôslednej implementácie, politickej zodpovednosti a prenosu do praktických opatrení môže zostať iba formálnym vyhlásením.

Skúsenosť s prijatím definície zároveň potvrdzuje význam systematickej práce občianskeho sektora a advokácie, ktoré v synergii s európskymi iniciatívami dokázali otvoriť tému na úrovni štátu. Prípadné duplicity a spory okolo „právne nezáväzných“ definícií ukazujú, že boj proti protirómskemu rasizmu si vyžaduje nielen politické deklarácie, ale aj odborný dialóg, citlivý jazyk a jasné rámce, ktoré nebudú neúmyselne posilňovať škodlivé naratívy (napr. cez problematické interpretácie „životného štýlu“).

Záverom možno konštatovať, že definovanie protirómskeho rasizmu v slovenskom prostredí je nevyhnutným východiskom pre spravodlivejšie politiky, ale zároveň iba prvým krokom. Ak má mať skutočný dopad, musí viesť k systematickým zmenám v oblastiach, kde sa štrukturálny protirómsky rasizmus najvýraznejšie reprodukuje, najmä vo vzdelávaní, bývaní, práci, prístupe k spravodlivosti a v ochrane pred policajným či extrémistickým násilím. Bez toho bude marginalizácia naďalej pretrvávať a protirómsky rasizmus ostane jednou z hlavných bariér rovnosti a plnohodnotného občianstva Rómov a Rómok v Slovenskej republike.

Literatúra

- Balážová, Z. (2015). *Elokované pracoviská stredných odborných škôl pri marginalizovaných rómskych komunitách. Cesta k začleneniu alebo vylúčeniu rómskej mládeže?* CVEK.
- Baloun, P. (2017). „Pozabíjaj cigánov!“ Protirómsky pogrom v Pobedimi v roce 1928. *Bulletin Muzea romské kultury*, 26, 86–109.
- Bergham, J. (1995). Social exclusion in Europe: Policy context and analytical framework. In G. Room (Ed.), *Beyond the threshold: The measurement and analysis of social exclusion* (s. 10–28). Policy Press.
- Bogdal, K. M. (2023). *Europe and the Roma*. Allen Lane.
- Bridges, K. M. (2017). The deserving poor, the undeserving poor and class-based affirmative action. *Emory Law Journal*, 66(5), 1049–1112.
- Buchta, S. (2004). Reforma sociálneho systému a sociálnej politiky na Slovensku. *AGRIC. ECON. – CZECH*, 50(4), 177–183.
- Cahn, C. a Trehan, N. (1997). *Čas skinheadov. Popieranie práv a vyčleňovanie Rómov na Slovensku*. ERRC.
- Čambalíková, M. a Sedová, T. (Eds.). (2007). *Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku*. Veda.
- Čambalíková, M. (2007). Sociologický pohľad na sociálne vylúčenie a začlenenie. In M. Čambalíková a T. Sedová (Eds.), *Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku* (s. 26–32). Veda.
- Davidová, E. (1995). *Romano drom / Cesty Romů: 1945–1990. Změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Džambazovič, R. (2001). Rómovia v Uhorsku koncom 19. storočia. (Výsledky Súpisu Rómov z roku 1893). *Sociológia*, 33(5), 491–506.
- ECRI. (2011, 24. júna). *ECRI General policy recommendation no. 13 on combating antigypsyism and discrimination against Roma*.
<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-13-on-combating-anti-gypsyism-an/16808b5aee>
- European parliament. (2005, 28. apríla). *P6_TA(2005)0151. Roma in the European Union. Rezolúcia Európskeho parlamentu k situácii Rómov v Európskej únii*.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2005-0151_SK.pdf
- Felcan, M. (2012). Extrémizmus s akcentom na rasizmus v SR. *Krízový manažment*, 11(1), 36–49.
- FOCUS. (1994). *Current problems in Slovakia*.
https://sasd.sav.sk/sk/data_katalog_abs.php?id=sasd_1994002
- Granovetter, M. (1995). *Getting a job. A study of contacts and careers*. The University of Chicago Press.

- Haišman, T. (1999). Romové v Československu v letech 1945–1967. Vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In *Romové v České republice* (s. 137–183). Socioklub.
- Hancock, I. (2005). *My rómsky národ; Ame sam e Rromane džene*. Petrus Publishers.
- Havířová, Z. (2024, 7. februára). Za to, že vylúčené komunity nie sú zapojené do trhu práce, nesie zodpovednosť najmä Róbert Fico. *Romano Forum, Denník N*. <https://romanoforum.dennikn.sk/za-to-ze-ludia-z-vylucenyh-komunit-nie-su-zapojeni-do-trhu-prace-nesie-zodpovednost-najma-robert-fico/>
- Herrnstein, R. J. a Murray, C. (1994). *The bell curve: Intelligence and class structure in American life*. The Free Press.
- Hess, Ch., Gabriel, R., Leibbrand, Ch. a Crowder, K. I. (2019). Does hypersegregation matter for Black-White socioeconomic disparities? *Demography*, 55(6), 2169–2191.
- Horváthová, E. (1964) *Cigáni na Slovensku: Historicko-etnografický náčrt*. SAV.
- Horváthová, J. (2002). *Kapitoly z dejín Romů*. Lidové Noviny, Človek v tísní, o.p.s.
- Hrabovský, M. (2016). Anticiganizmus ako bariéra k inklúzii Rómov. In T. Podolinská a T. Hrustič (Eds.), *Čierne-biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku* (s. 40–58). Veda.
- Illuzzi, J. (2014). *Gypsies in Germany and Italy, 1861–1914. Lives outside the law*. Palgrave Macmillan.
- Janas, K. (2010). *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945)*. Ústav pamäti národa.
- Jurásková, M., Krigelová, E., Puliš, P., Rybová, J. a Vašečka, M. (2003). *Evaluácia činnosti Sekretariátu splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity*. IVO.
- Jurová, A. (2009). The Slovak Roma people in Czechoslovakia in 1945 – 1947 (Regulation of the movement and continuity of persecution). *Človek a spoločnosť*, 12(1), 1–23. <https://individualandsociety.org/library>
- Jurová, A. (2002). Rómovia v období po roku 1945 po november 1989. In M. Vašečka (Ed.), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku* (s. 19–30). Inštitút pre verejné otázky.
- Karpiš, J. a kol. (2006). *Analýza sociálneho systému SR*. INESS.
- Kenrick, D. (2000). *Cikáni pod hákovým křížem*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- Korec, P., Ďurček, P. a Bačík, V. (2022). Rómovia sú na Slovensku už 700 rokov; ich počet, rozmiestnenie a vzťah k vybraným spoločenským javom. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 66(2), 125–163.
- Korim, V. (2007). *Dejiny Rómov. Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľov*. Univerzita Mateja Bela.
- Korim, V. (2006). *Dejiny Rómov (Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa)*. Bratia Sabovci s.r.o.

- Kriglerová, E. (2004, 24. novembra). Diskriminácia Rómov v prístupe k vzdelávaniu. *Euractiv*. <https://eubrief.sme.sk/section/rovnost-sanci/opinion/diskriminacia-romov-v-pristupe-k-vzdelavaniu>
- Kumanová, Z. (1998). Etnická identifikácia obyvateľstva tzv. cigánskej/rómskej kolónie v Plaveckom Štvrtku. *Slovenský národopis*, 46(1), 42–59. <https://www.sav.sk/journals/nar/full/sn198c.pdf>
- Kumanová, Z., Mann, A. B., Petrasová, A. a Šimčáková-Tóthová M. (2006). Rómovia. In *Multi-kulti na školách: Metodická príručka pre multikultúrnu výchovu* (s. 69–111). Nadácia Milana Šimečku.
- Kumanová, Z. a Mann, A. B. (2015). *Ma bisteren!: Nové poznatky o holokauste Rómov na Slovensku*. In Minorita.
- Lacko, P. (2022, 3. októbra). Parlament schválil definíciu protirómskeho rasizmu. Odbornikom prekáža duplicita aj zmienka o „životnom štýle Rómov“. *Romano Forum, Denník N*. <https://romanoforum.dennikn.sk/parlament-schvalil-definicu-protiriomskeho-rasizmu-odbornikom-prekaza-duplicita-aj-zmienka-o-zivotnom-style-romov/>
- Lajčáková, J. (2009, 27. februára). Neľahká cesta k odstráneniu ekonomického a kultúrneho znevýhodnenia Rómov na Slovensku. *Diskriminacia.sk*. <http://diskriminacia.sk/archiv/?q=node/725#fndef6>
- Lajčáková, J. (2016). Na základe šetrenia výsledkov Európskej komisie sme pripustili existenciu problému segregácie vo vzdelávaní. Zostáva ho riešiť. *Menšinová politika na Slovensku*, 5(1), 1–4.
- Lewis, O. (1966). The culture of poverty. *Scientific American*, 215(4), 19–25.
- Liégeois, J. P. (1995). *Rómovia, Cigáni, Kočovníci*. Charis.
- Laurence, J. (2017). Wider-community segregation and the effect of neighbourhood ethnic diversity on social capital: An investigation into intra-neighbourhood trust in Great Britain and London. *Sociology*, 51(5), 1011–1033. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0038038516641867>
- Lhotka, P. (1999). Romové v první československé republice. In P. Šuleř (Ed.), *Romové: tradice a současnost / O Roma: angoder the akának* (s. 25–28). SVAN, Moravské zemské muzeum, Muzeum romské kultury.
- Lhotka, P. (2009). Pojem „Cikána“ v právních normách od začátku 20. století do roku 1945. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity* (s. 229–236). Ostravská univerzita.
- Madanipour, A., Shucksmith, M. a Talbot, H. (2015). Concepts of poverty and social exclusion in Europe. *Local Economy*, 30(7), 721–741.
- Malý, K. (1997). *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Linde.
- Mann, A. B. (2000). *Rómsky dejepis*. Kalligram.
- Marec, S. a Prúšová, V. (2021). *Roky bezprávia. Neuveriteľný príbeh razie v Moldave*. N Press.

- Mareš, P. (2004). Sociální exkluze a inkluze. In T. Sirovátka (Ed.), *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin* (s. 15–29). Masarykova univerzita v Brně a Nakladatelství Georgetown.
- Matlovič, R. (2005). *Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu*. FHPV Prešovská Univerzita.
- Massey, D. S. a Denton, N. A. (1993). *American apartheid: Segregation and the making of the underclass*. Harvard University Press.
- Massey, D. S. a Tannen, J. (2015). A research note on trends in black hypersegregation. *Demography*, 52(3), 1025–1034.
- Massey, D. S. a Tannen, J. (2016). Segregation, race, and the social worlds of rich and poor. In I. Kirsch a H. Braun (Eds.), *The dynamics of opportunity in America. Evidence and perspectives*, (s. 13–33). Springer.
- Milo, D. (2004). *Rasistický extrémizmus v Slovenskej republike*. Ľudia proti rasizmu.
- MPC Prešov. (2003). *Informátor pre učiteľov rómskych žiakov č. 1. Metodicko-pedagogické centrum v Prešove*. <https://mpc-edu.sk/sites/default/files/rocepo-dokumenty/na-pomoc-pedagogom/rocinfo200301.pdf>
- Mušinka, A. (2012). *Podarilo sa. Príklady úspešných aktivít na úrovni samospráv smerujúcich k zlepšeniu situácie Rómov*. Prešovská Univerzita.
- Národná rada SR. (2022, 27. septembra). *Plénum odsúhlasilo definíciu protirómskeho rasizmu*. [Tlačová správa] <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=udalosti/udalost&MasterID=56150>
- Nečas, C. (1994). *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Masarykova univerzita.
- Nicolae, V. (2006). Towards a definition of anti-gypsyism. <https://eriac.org/wp-content/uploads/2021/12/Nicolae-Valeriu-2006-Towards-a-Definition-of-Anti-Gypsyism-ERGO-Network.pdf>
- Policajna razia. (2023). *Iniciatíva policajná razia v Moldave – 10 rokov po*. <http://policajnarazia.sk/>
- Poslon, X. D., Lášticová, B., Popper, M. a Hargašová, L. (2020). *Postoje, politický diskurz a kolektívne správanie majority voči Rómom na Slovensku. Výsledky reprezentatívneho prieskumu*. Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV. <https://polrom.eu/negativne-postoje-voci-romom-suvisia-s-nepriateľským-politickým-diskurzom/>
- Prušová, V. (2017, 21. septembra). *Policajti využili pojem „mentalita romica“, aby odôvodnili, že Rómom sa nedá veriť*. *Denník N*. <https://dennikn.sk/885577/policajti-vyuzili-pojem-mentalita-romica-aby-odovodnili-ze-romom-sa-neda-verit/>
- Quillian, L. (2012). Segregation and poverty concentration: The role of three segregations. *American Sociological Review*, 77(3), 354–379.

- Roma Civil Monitor. (2018). *Monitorovacia správa občianskej spoločnosti o implementácii národnej stratégie integrácie Rómov na Slovensku*. CVEK. <https://cvek.sk/wp-content/uploads/2018/04/SK-reportcely-final.pdf>
- Roma Civil Monitor. (2025). *Civil society monitoring report on the implementation of the national strategic framework for Roma equality, inclusion, and participation in Slovakia*. European Commission, DG Justice. <https://www.romacivilmonitoring.eu/wp-content/uploads/2025/07/RCM2-2024-C1-Slovakia-FINAL-ISBN.pdf>
- Rómske advokačné a výskumné stredisko. (2017). *Prehľad rozsudkov špecializovaného trestného súdu so znakmi protirómskeho rasizmu za rok 2017*. <https://romadata.org/2017/12/21/prehľad-rozsudkov-specializovaneho-trestneho-sudu-so-znakmi-anticiganizmu-za-rok-2017/>
- Salner, A. (Ed.). (2004). *Rómske deti v slovenskom školstve*. SGI - Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť. https://www.governance.sk/wp-content/uploads/2016/10/romske-deti_v-sk-skolstve-www.pdf
- Semyonov, M. a Glikman A. (2009). Ethnic residential segregation, social contacts and anti-minority attitudes in European societies. *European Sociological Review*, 25(6), 693–708. <https://doi.org/10.1093/esr/jcn075>
- Silver, H. 1994. Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5-6), 531–578.
- Sway, M. (1975). Gypsies as a perpetual minority: Case study. *Humboldt Journal of Social Relations*, 3(1), 48–55.
- Vašečka, M. (Ed.). (2002). *Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Inštitút pre verejné otázky.

„Venku něco zaslechneš a osloví tě to, to je mateřština.“ Metadiskurzy o jazyce romských žen z Kotle

„You go out and you hear it and this calls you, this is the mother tongue.“ Kotel Roma women’s metadiscourses on language.

Abstract

This article is based on a six-months ethnography at the “Center for work with street children” in Kotel – a small town in Bulgaria, presented by its municipality as an “example of understanding and integration of the Roma”. Sharing their daily tasks, I had the opportunity to observe how my Romani colleagues shift between using Bulgarian, the official language of the country, and Romani. When I asked them to explain how and why these shifts occurred, I discovered an “epilinguistic tension” (Canut, 1998) between adherence to the official norm and their desire to use their mother tongue. In this text, I describe how their meta-discourses about language reflect the effects of linguistic policies and ideologies in past and present Bulgaria and two contrasting language ideologies related to notions of nationality, race/ethnicity, and citizenship. Adhering to the Center policy of using only Bulgarian but also expressing their desire to use their “mother tongue”, my interlocutors are living an unresolved tension between assimilation and resistance, homogenization and emancipation.

Keywords

Roma, Bulgaria, language ideologies, epilinguistic discourses

Jak citovat

Salvatore, C. (2026). „Venku něco zaslechneš a osloví tě to, to je mateřština.“ Metadiskurzy o jazyce romských žen z Kotle. *Romano džaniben*, 32(2), 27–58.

DOI: <https://doi.org/10.66576/p563qj44>

1 Camilla Salvatore, Ph.D., působí jako výzkumná pracovnice v CELRIS (Centre de Recherche Sur Les Liens Sociaux) na Université Paris Cité. ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9696-9349>. E-mail: salvatorecamilla8@gmail.com

Úvod

V březnu 2021 jsem zahájila terénní výzkum v Kotli, malém městě ve Východní Staré planině v Bulharsku. Místo jsem nevybrala náhodně. Zaprvé jsem s ním měla předchozí osobní zkušenost (v létě 2017 jsem tam byla v rámci projektu Evropské dobrovolné služby), která mi umožnila navázat kontakty s místními. Zadruhé se nacházelo v blízkosti města, kde jedna z mých školitelů prováděla terénní výzkum, což usnadňovalo naše setkávání. Zatřetí má město zajímavou minulost. Během osmanské nadvlády byl Kotel důležitým obchodním centrem celé říše pro obchod s vlnou a textilem a těšil se relativní nezávislosti, protože bohatí *čorbadžijové*² (vlastníci půdy) žijící ve městě platili tribut osmanským správcům, aby se tam nemohli usadit Turci. To vysvětluje, proč město získalo označení „pevnost bulharství“ (Kazalarska, 2006). Později, během období národně obrozeneckého hnutí na konci 19. století, které v roce 1878 vedlo k nezávislosti Bulharska na Osmanské říši, se Kotel stal jedním z myšlenkových center, odkud se šířila ideologie „národnosti“ a její „čistoty“ (kulturní „čistoty“ lidí, jejich zvyků, hudby a jazyka). Byl také rodným městem mnoha národních hrdinů a literátů, jejichž díla jsou dodnes považována za součást bulharské národní literatury (Kazalarska, 2006). Dnešní samospráva při prezentaci města paradoxně vyzdvihuje pojem *razbiratelsvo* (porozumění) a město propaguje jako jeho model (viz Ort, 2022) s odkazem na různé skupiny (Karakachany, Turky, Bulhary a Romy), které v této oblasti žijí, a jako příklad „integrace Romů do společnosti“ (kotelnews, 2023). Veřejně je tento model prezentován na letním festivalu s názvem „Etnika, barvy a kotelské koberce“,³ na kterém místní předvádějí takzvané „tradice“: kuchyni, řemesla a hudební vystoupení.

Od začátku mého pobytu mě pronásledovala otázka, jak může být město s takovou minulostí dnes propagováno jako vzor „multikulturalismu“ či „interkulturalismu“, „mnohojazyčnosti“ či „vícejazyčnosti“. Jak se s tímto zjevným rozparem vyrovnává jeho obyvatelstvo, zejména jeho romská část? Jak reinterpetují diskurz vytvářený samosprávou? A co to vypovídá o jejich společenském postavení? Jelikož mě obzvláště zajímá, jak se jazykové ideologie (Silverstein, 1979) šíří z „centra“ do různých takzvaných „okrajů“, bylo cílem mého výzkumu pozorovat, jak se jazykové ideologie a diskurzy, které je propagují, šíří a jak jsou artikulovány, reinterpetovány nebo také zpochybňovány jednotlivými mluvčími. To zahrnovalo pozorování toho, jak se kotelští mluvčí romštiny snaží skloubit starší ideologii jednojazyčnosti – podle nichž bulharština byla (a dosud je) oficiálním jazykem země a jediným jazykem povoleným ve veřejných

² Termín pochází z osmanské turečtiny, kde označoval vojenskou hodnost, v bulharštině se používal pro bohaté statkáře, kteří měli během osmanské nadvlády relativně vysoké postavení.

³ <https://kotel.bg/kultura/festival/>

prostředích – s novější ideologií podporující uznání „menšin“ a jejich práva mluvit svým „mateřským jazykem“. Za tímto účelem jsem se rozhodla pozorovat, jak se jednotliví respondenti a kolegové rozhodují, který jazyk budou používat v závislosti na kontextu dané interakce (v institucionálním prostředí, či mimo něj; romštině, nebo neromštině mluvčí, včetně mě samotné), a co jejich rozhodování motivuje.

1 Teoretická a metodologická východiska

Cílem tohoto článku je analyzovat, jak respondenti při rozhovorech o svých jazykových praktikách (re)produkuje, či zpochybňují zavedené jazykové ideologie a existující mocenské vztahy. Zkoumání toho, do jaké míry jazykové ideologie ovlivňují jazykové praktiky jednotlivých mluvčích a diskurzy o těchto praktikách, vyžaduje především zaměřit se na reflexivitu mluvčích a klást si následující otázky: může se v „metadiskurzích“ o jazyce objevit subjektivita? Jak jazykové ideologie (Silverstein, 1979) a významové dichotomie (např. čistý/nečistý, soukromý/veřejný, úřední/nářeční), se kterými tyto ideologie pracují, omezuje individuální volby a postoje? Do jaké míry mohou jednotlivci jednat mimo politická omezení a zpochybňovat zavedené ideologie?

Abych na tyto otázky mohla odpovědět, nejdříve objasním, co rozumím jazykovými ideologiemi (Silverstein, 1979; Krostkřity et al., 1998), jazykovými praktikami (Boutet et al., 1976), a „metalingvistickými“⁴ a „epilingvistickými diskurzemi“ (Canut, 1998). Učiním tak na základě definic významných odborníků v oblasti lingvistické antropologie, zejména těch z chicagské školy. Silverstein (1979) v jednom ze svých nejvýznamnějších příspěvků definoval „jazykové ideologie“ jako „soubor přesvědčení o jazyce, která jeho uživatelé vyjadřují jako racionalizaci nebo ospravedlnění jimi vnímané jazykové struktury a užití“ (Silverstein, 1979, s. 193). Touto definicí autor zdůrazňuje skutečnost, že „jazykové ideologie“ jsou přesvědčení týkající se jazyka, která si osvojují mluvčí, aby ospravedlnili a racionalizovali to, co je společensky ustanoveno jako norma a standard komunikace. Jazykové ideologie tak definují, jaký by jazyk měl být (Woolard, 1998) – rozhodují o tom, co je obecně definováno jako „čisté“ – a stanovují pravidla pro používání různých „registrů“, neboli „jazykových repertoárů, které jsou uvnitř dané kultury spojeny s konkrétními sociálními praktikami a osobami, jež se na těchto praktikách podílí“ (Agha, 2004, s. 24). Definují také hierarchie mezi jednotlivými jazyky – což, jak si všimla Canut (2021), v sobě zahrnuje jejich oddělení, pojmenování a uspořádání – a konečně, a to je nejdůležitější, jsou zrcadlem sociálních vztahů

4 Předpona „meta“ se v lingvistické antropologii používá k definování té části analýzy, která zohledňuje reflexivitu subjektů, a to jak v diskurzích o jazyce (metalingvistika), tak v samotných praktikách (metapragmatika).

(Woolard, 1998), jehož prostřednictvím se dozvídáme o již existujících sociálních kategoriích, sdílených systémech hodnot a přesvědčeních:

„Používání jazyka nám umožňuje znázorňovat a sdílet svět našich zkušeností a představ. Jazyk je také naším sociálním nástrojem pro vytváření skupinové sounáležitosti a sociálních identit v přítomném okamžiku, což nám jako lidem umožňuje uvádět se v soulad“ (Silverstein, 2023, s. 4).

Pohlížen na jazyk pragmaticky znamená zkoumat, jak jazykové ideologie působí na sociální vztahy a jak jednotliví mluvčí jednají sociálně v konkrétních kontextech, v nichž pomocí jazyka různými způsoby interagují. Jazykové praktiky (Boutet et al., 1976) jsou:

„Všechny způsoby transformace světa prostřednictvím jazyka – považované zároveň za verbální, paraverbální a neverbální, protože jsou součástí mocenských vztahů, fungujících mezi hrou a omezením – jsou odhalovány prostřednictvím interpretační analýzy vycházející z jazykové materiality shromážděné v konkrétních situacích jazykové aktivity.“

(Canut et al., 2018, s. 355)

Zejména s ohledem na procesy, kterými se lidé při používání a rozpoznávání určitých znaků staví do vztahu k ostatním, je třeba se zaměřit na mluvčí subjekt „jako na toho, kdo produkuje, přijímá a interpretuje sociálně prostřednictvím znaků (verbálních i neverbálních), které sám produkuje a interpretuje“ (Canut et al., 2018, s. 23). Také je nutné pozorovat to, jak mluvčí artikuluje a interpretuje jazykové ideologie a praktiky. Na této „meta“ úrovni je třeba zohlednit individuální diskurzy, které popisují každodenní jazykové praktiky, ale také citují existující diskurzy, které cirkulují v sociální sféře (interdiskurz), aby tyto praktiky odůvodnily. Korpus dat, který představím v tomto článku, se pak skládá z řady epilingvistických diskurzů (Canut, 1998; 2007; Canut et al., 2018), což je:

„soubor diskurzů (nebo glos, ať už vědeckých, nebo metajazykových) týkajících se jazykových praktik, ať už cizích, nebo našich vlastních (včetně jazyků) a ať už si to jejich tvůrci uvědomují, nebo nikoli (což je otevřenou otázkou, pokud nepředpokládáme schopnost výzkumníka pochopit intencionalitu respondenta). Cílem studia těchto projevů je vysvětlit místo, které subjektivita a reflexivita zaujímají ve všech projevech o jazyce, včetně těch, které jsou produkovány lingvistikou.“ (Canut et al., 2018, s. 351)

Při analýze těchto diskurzů kombinuji etnografický a sociolingvistický přístup (Heller, 2002; Canut et al., 2018), jehož cílem je pochopit „co lidé dělají, když mluví“ (Heller, 2002). To v první řadě znamená zabývat se situací interakce (Canut et al., 2018), přičemž je třeba brát v úvahu nejen „to, co je řečeno“ – slova,

gesta, zvuky a další neverbální složky diskurzu –, ale také vztahy respondentů s dalšími mluvčími (včetně samotných výzkumníků), jejich zájmy a záměry. Dále to znamená zohlednit širší sociopolitický kontext sociálních reprezentací a ideologií, které v interdiskurzivním procesu regulují a ospravedňují mocenské vztahy, včetně vztahů mezi výzkumníky a respondenty.

Tento poslední bod mě přiměl reflektovat moji pozicionalitu a podívat se na sebe sama v terénu, a to jak v okamžiku „etnografického setkání“, tak později při návratu domů, když jsem zpracovávala a interpretovala shromážděné údaje. Vzpomněla jsem si na Piasereho popis terénního výzkumu jako „experimentu zkušenosti“ (Piasere, 2007, s. 27), který ovlivňuje, jak respondenti reagují na naši přítomnost. Od začátku jsem si kladla otázku, jaký přínos má moje práce nejen pro akademickou sféru, ale také – a to je nejdůležitější – pro lidi, se kterými pracuji, a jak jim mohu vysvětlit své záměry a ospravedlnit svůj návrat do Kotle. Moje pozice v Kotli se v průběhu času proměnila z dobrovolnice Evropské dobrovolné služby, která pomáhala především s organizací festivalu a o přestávkách si hrála s dětmi v parku nebo chodila na hodiny hudby v „dolní čtvrti“ (*dolna mahala*), na doktorandku dvou významných univerzit ze západní a střední Evropy, která se do Kotle vrátila s cílem realizovat zde svůj terénní výzkum.

Můj terénní výzkum byl charakterizován neustálým „pohybem tam a zpět“ (Canut et al., 2018) mezi různými „lokalitami“: místem terénního výzkumu, Sofíí a Plovdivem, kde jsem prováděla rešerše literatury, a mezi Prahou a Paříží, kam jsem jezdila kvůli kurzům, seminářům a setkáním se svými školiteli. Tento neustálý pohyb přitahoval pozornost mých respondentů, kteří se mě ptali: „Kam jedeš tentokrát?“ nebo „Odkud přijíždíš?“ (terénní poznámky). Díky tomu jsem si uvědomila, podobně jako Lemon (2000), že navzdory stereotypům o údajném „nomádství“ Romů nebyli v pohybu oni, ale já. Ačkoli jsem se snažila zaujmout „rovnocenné“ postavení vůči svým kolegům z CRDU (Centrum pro práci s dětmi ulice), z nichž mnozí vystudovali bulharské univerzity, brzy jsem musela čelit existujícím mocenským vztahům. Byla jsem v privilegované pozici, protože jsem díky stipendiu na rozdíl od většiny kolegů nemusela ke studiu pracovat, měla jsem svobodu a finanční možnosti odjet na několik dní, nebo dokonce týdnů a skončit v práci dříve, když jsem měla výuku online. Někteří respondenti zpočátku nechápali, že jsem v jejich lokalitě nově v roli výzkumnice, a neustále se mě ptali: „Co tady děláš tak dlouho? Proč ses sem vrátila?“ (terénní poznámky). Od začátku jsem jasně dávala najevo, že v Kotli pobývám tak často proto, abych porozuměla, jak lidé z různých takzvaných „etnik“ žijí a denně komunikují v tak malém, ale „kulturně bohatém“ městě. Proto jsem tam musela trávit hodně času, podílet se na každodenní práci, a dokonce se naučit nové jazyky.

2 Historický exkurz: jazyková politika a ideologie v Bulharsku

Otázku jazykové a sociální diferenciaci nelze náležitě zkoumat bez zohlednění jejího historického, politického a společenského kontextu. Následující krátký sociohistorický exkurz pomůže zasadit do náležitého kontextu rozhovory, které budou představeny později. V této části ukážu, jak proměna jazykové politiky v Bulharsku od období komunismu do současnosti ovlivnila nejen každodenní jazykové praktiky, ale také to, jak mluví tyto praktiky popisují v metajazykových diskurzích.

Jak vysvětluje Stoyanova (2017), v období komunistické vlády (1948–1989) zavedly bulharské státní orgány zvláštní opatření vůči skupinám označovaným jako *nacionalnosti* („národnosti/etnika“) a tato opatření regulovala i jazyky těchto skupin.⁵ Jejich *majčin ezik* („mateřský jazyk“) tato opatření sice nejprve uznala, resp. uznala jejich právo na komunikaci v něm, ale později vedla k jazykové asimilaci těchto skupin. V počátcích komunistického režimu (1948–1956) přijala Bulharská komunistická strana politiku založenou na leninském ideálu korenizace (*korenizacia*), která znamenala přiznání rovných práv všem národnostem žijícím na území státu, včetně práva mluvit a učit se v „rodném jazyce“. Jak dokládají Marushiakova a Popov (2017), Sovětský svaz přijal tuto politiku, zaměřenou především na romské obyvatelstvo, již ve dvacátých letech 20. století. V roce 1925 byl založen Všeruský svaz Cikánů (v angličtině uváděn jako *All-Russian Gypsy Union*) a byly otevřeny školy s cílem vyučovat romské děti v jejich „rodném jazyce“, tedy ve standardizované formě romštiny (viz také Lemon, 2000). Podle tohoto vzoru bulharský stát zpočátku podporoval vznik kulturních institucí a vydávání publikací v romském jazyce: například noviny *Romano Esi* (Romský hlas) a Divadlo Roma, založené v roce 1947 přičiněním Šakira Pašova, vůdce sdružení *Ekhipe* (*Edinna obšto-kulturna prosvetna organizacia na ciganite v Balgaria*)⁶. Co se týče školní docházky, zatímco Turci měli jako občané nebulharského původu nárok na vzdělávání v mateřském jazyce, Romové byli vyučováni v bulharštině nebo turečtině. Stát se pokusil otevřít pouze několik „cikánských“ škol v romských čtvrtích. Jak vysvětlují Milanova (2022) a Pashova (2005), tento přístup byl součástí asimilačního projektu, který měl být realizován v následujících letech.

V pozdějším období komunistické vlády (1956–1989) přijala BKP silnou politiku homogenizace – podle stalinistického ideálu „sblížení“ (*sbliženie*) – s cílem učinit z „národností“ (*nacionalnosti*) „nedílnou součást bulharského obyvatelstva“ (Todor Zhivkov, citováno z: Marushiakova a Popov, 2004). Na veřejnosti, zejména ve školách, kde byla zavedena přísná jednojazyčnost, bylo zakázáno mluvit „mateřským jazykem“. Muslimská jména byla změněna na

5 Viz i český překlad textu této autorky v RDž: Stojanova, P. (2016). Sociální a ekonomické změny v životě bulharských „občanů cikánského původu“ (1944–1989). *Romano džaniben*, 23(2), 71–103 – pozn. red.

6 Sjedinená kulturní a vzdělávací organizace romských menšin v Bulharsku.

bulharská, nošení *šalvari* (volných kalhot) bylo zakázáno a byla přijata přísná opatření, včetně nuceného usídlování „kočovníků“, kterým stát přidělil byty a zaměstnání (Stoyanova, 2017). Tato politika cílila zejména na muslimské Romy, Turky a Pomaky (Bulhaři, kteří za osmanské nadvlády konvertovali k islámu, ale zachovali si bulharský jazyk). Romové byli oficiálně označeni jako „Bulhaři cikánského původu“. Oficiální postoj státu byl takový, že takzvané „menšiny“, včetně Romů, „neexistují“ (viz Milanova, 2022), což se projevilo i ve snaze státu skrýt přítomnost Romů stavbou zdí kolem městských čtvrtí, kde žilo většinově romské obyvatelstvo.

Po pádu socialismu a přechodu od státem řízeného hospodářství k volnému trhu po roce 1990 byly uzavírány nebo privatizovány státní továrny a zemědělská družstva. Mnoho pracujících s nízkou kvalifikací přišlo o práci. Lidé byli nuceni hledat jiné zdroje příjmů, ať už v neformální ekonomice, ve formě sociálních dávek, nebo za hranicemi, zejména v zemích západní Evropy. Řadu městských čtvrtí, kde dříve společně žili pracující romského, tureckého, ale i bulharského původu, Bulhaři postupně opouštěli (viz Kratunkova, 2016), kvůli čemuž začaly být tyto čtvrti považovány za *ciganski geta* („cikánská ghetta“) a jejich obyvatelé za *Cigani* („Cikány“), ačkoli se ne každý takto identifikoval. V médiích se začal šířit xenofobní pojem *ciganizacia* („pocikánštění“) a na něj navázané diskurzy a narativy, sloužící jako varování před údajnou „invazí“ a „degradací“ Bulharska Romy. Příkladem může být slogan krajně pravicové strany Ataka „*Ne iskam da živeja v ciganska daržava*“ („Nechci žít v cikánské zemi“). Navzdory těmto diskurzům vyžadovala příprava Bulharska na vstup do Evropské unie v roce 2007 sladění s evropskou politikou podpory jazykové rozmanitosti a mezikulturního dialogu, tento proces se však neobešel bez následků. Přijetí Bulharska do Rady Evropy v roce 1992 vedlo ke „střetu mezi slábnoucím socialistickým internacionalismem a multikulturalismem importovaným ze Západu“ (Belova a Georgieva, 2021, s. 45) a k nárůstu nacionalistické rétoriky, euroskepticismu, xenofobie, islamofobie a již zmiňovaného protiromského rasismu. Ačkoli Bulharsko následně v letech 1998 a 1999 podepsalo Evropskou chartu regionálních či menšinových jazyků (European Charter for Regional or Minority Languages / ECRML) a Rámcovou úmluvu o ochraně národnostních menšin (Framework Convention for the protection of National Minorities / FCNM), uplatňování jejich zásad je stále v nedohlednu. Aktuálně platný Zákon o národním školství sice předpokládá možnost a právo studovat v „mateřském jazyce“ na základních a středních veřejných školách, bulharština je ale nadále oficiálním jazykem země a jediným vyučovaným jazykem, zatímco výuka turečtiny, romštiny, arménštiny a hebrejštiny (čtyř oficiálně uznaných „menšinových jazyků“) je nabízena jen zřídka. Ani v regionu Východní Rodopy s převážně tureckým obyvatelstvem se turečtina na většině státních škol neučí. V turečtině se vysílá jen několik televizních programů, například zprávy Bulharské národní televize (BNT). Pokud jde o romštinu, navzdory tomu, že

některé školy poskytují „zájmovou“ výuku standardní verze romštiny, romští rodiče jsou často k zápisu svých dětí do těchto kurzů skeptičtí (Milanova, 2022).

Jedním z hlavních důvodů tohoto nejednoznačného postoje bulharských institucí vůči tzv. „menšinám“ je to, že institucionální diskurz postrádá jednotnou definici tohoto pojmu, jak poznamenává Ilieva (2008). V bulharské legislativě se termín *malcinstva* („menšina“) vztahuje na „bulharské občany, jejichž mateřským jazykem není bulharština“ a kteří nemají pravoslavné vyznání. Bulharská socioložka Maya Grekova (2009) v analýze sociálního užití tohoto pojmu popsala „tendenci ‚menšiny‘ v Bulharsku izolovat, a tím posilovat hranice mezi neurčitě chápanými ‚menšinami‘ a ‚společností‘ (*obšestvoto*) jako celkem“ (překlad z anglického překladu autorky – pozn. red.). Za samozřejmé se považuje, že „menšiny“ – termín, který sám o sobě vychází z představy „nedostatku“ – by se měly „integrovat“ do „většiny“. Výraz *malcinstvoto* – tedy podstatné jméno v bulharštině doplněné o určitý člen, doslova tedy „ta menšina“ – přitom navíc tak, jak se používá v populárním diskurzu, v médiích a někdy i v politických diskurzích, vždy odkazuje na Romy. V tomto ohledu Grekova (2009) navrhuje vnímat pojem „menšina“ jako „koncept vytvořený politickým zdůrazněním významu dané sociální charakteristiky, přičemž ‚držitelé‘ určitých jejích variant jsou negativně stigmatizováni“. V Bulharsku jsou někteří lidé bez ohledu na svůj romský původ označováni jako *Cigani* kvůli představě o souboru charakteristik, které jsou považovány za znaky „cikánství“. Jeví se jako *černi* („černí“) v kontrastu s „bílou“ většinou (*bjali*), *mrasni* („špinaví“), *loši* („zlí“) a *negramotni* („negramotní“), protože existuje předpoklad, že mluví bulharsky velmi špatně a se zvláštním přízvukem (Salvatore, 2026). Jak se bulharští Romové s těmito postoji vyrovnávají? Jak prožívají paradox, že země, která se prezentuje jako mnohojazyčná a tolerantní vůči „menšinám“, jim prakticky neposkytuje možnost veřejně mluvit svým mateřským jazykem? Daří se jim při používání jazyka vyhnout stigmatizaci? A co metadiskurzy o jazyce vypovídají o společenské diferenciaci a utváření pozic? K nalezení odpovědí se zaměřím na analýzu metadiskurzů o jazyce, které pronesli moji kolegové z CRDU v Kotli. Abych tyto diskurzy lépe kontextualizovala, nejprve představím zaměstnance a činnosti centra. Při popisu svého přístupu k terénnímu výzkumu se také budu zabývat reflexí vlastní pozice.

3 Kontextualizace: Centrum pro práci s dětmi z ulice s doprovodnou vzdělávací činností (CRDU)

Centrum pro práci s dětmi z ulice⁷ v Kotli je součástí sociálních služeb poskytovaných obcí. Jeho cílem je poskytovat rodinám „v nouzi“ základní služby pro jejich děti, jako je předškolní vzdělávání, zdravotní péče (poskytovaná zdravotní sestrou), psychologická pomoc (poskytovaná profesionálním psychologem), pomoc při podávání žádostí o sociální dávky (zajišťována sociálními

pracovníky) a volnočasové aktivity pro dospívající. Zde budu analyzovat texty z webových stránek centra, kde jsou potenciálním klientům prezentovány jeho cíle, filozofie a činnost. Na základě toho bude možné lépe pochopit pozice respondentů, ať už se s oficiálním diskurzem identifikují, nebo ho reinterpretují ve specifických situacích, kdy v konfrontaci se složitou realitou dochází k napětí při pokusech uplatňovat etiku centra. Centrum se na webových stránkách prezentuje následovně:

„Centrum pro práci s dětmi z ulice s doprovodnou vzdělávací činností Kotel (CRDU) nabízí soubor sociálních služeb, jejichž cílem je prevence pobytu dětí na ulici a předčasného ukončování školní docházky, sociální rehabilitace a integrace dětí postrádajících rodičovskou péči a dětí s chováním ohrožujícím jejich vývoj a v rozporu se zákonem [...] Cíle služby: poskytovat podporu při výchově dítěte v bezpečném a stabilním rodinném prostředí; poskytovat denní pomoc a podmínky pro rovný přístup každého dítěte ke globální síti zdravotních, sociálních a vzdělávacích služeb a pro získávání sociálních kompetencí.“ (Občina Kotel, n.d.)

CRDU je instituce, která jako součást sociálních obecních služeb „pečuje“ o své občany, zejména o ty nejmladší, pokud se jim této „péče“ nedostává v rodině. Je místem, kam se mohou obrátit rodiny v obtížné situaci a kde jim budou poskytnuty různé bezplatné služby. Tyto služby se zaměřují zejména na:

- „– Zanedbávané děti, které postrádají rodičovskou nebo jinou náhradní péči, potulují se, vykonávají různé těžké formy dětské práce a/nebo žijí způsobem, který představuje riziko pro jejich vývoj.
- Děti vyloučené ze vzdělávacího systému, které předčasně ukončily školní docházku nebo jsou tímto ohroženy.
- Děti ve věku 5–4⁸ let, které nenavštěvují mateřskou školu a u nichž je nutné zvýšit připravenost na začlenění do povinné předškolní výchovy.
- Děti s chováním ohrožujícím jejich sociální zabezpečení.
- Děti v konfliktu se zákonem a jejich rodiny.“ (Občina Kotel, n.d.)

7 *Centar za rabota s deca na ulicata sas sapatstvašta obrazovatelna dejnost* (CRDU): <https://kotel.bg/socialna-politika-i-zdrave/crdu/>

8 Chybu v uvedení věku obsahují webové stránky CRDU.

Činnosti centra jsou organizovány následujícím způsobem:

„dvě předškolní skupiny (jedna v Kotli a jedna v nedaleké vesnici Gradec) pro děti ve věku 2–3 let, kde získávají základní společenské a hygienické návyky a také základy bulharštiny, která pro mnoho z nich není ‚mateřským jazykem‘;

- individuální konzultace dětí a teenagerů s psychologem a sociálními pracovníky;

- odpolední skupiny pro teenagery, které nabízejí různé kroužky (vaření, výtvarná výchova, karaoke, filmový klub atd.);

- sociální práce ‚v terénu‘: sociální pracovníci navštěvují rodiny doma, naslouchají jejich potřebám a poskytují jim praktickou pomoc;

- týdenní ‚skupiny‘, kde se ve skupinách rozebírá a sestavuje týdenní plán a kde se mohou společně rozebírat a řešit mezilidské vztahy a možné problémy a

- školení [*obučenja*], organizovaná každý měsíc UNICEF nebo jinými asociacemi na různá témata, jako jsou ‚prevence předčasných sňatků‘ nebo ‚domácí násilí‘.“ (Občina Kotel, n.d.)

V použitých výrazech lze nalézt stopy oficiálního diskurzu o „integraci“ a také dřívější komunistické rétoriky „rovnosti“ a státního paternalismu. V období komunismu byla totiž takzvaná „cikánská otázka“ prezentována jako sociální problém. Jak poznamenala Sokolová (2005) v souvislosti s bývalým Československem, mnohá tehdejší opatření se nezaměřovala na Romy, ale spíše na „asociální“ obyvatelstvo, jehož měli být Romové významnou součástí. Romští rodiče dobově neodpovídali modelu „správného rodičovství“, protože byli mnohdy „stereotypně vnímáni jako nedbalí a násilní opilci a lehkomyšlné prostitutky“ (Sokolová, 2005, s. 6). Tuto dodnes rozšířenou představu podporují oficiální vyjádření, jako výše uvedený popis, který obsahuje mnoho (ne vždy explicitních) stereotypů o Romech, kteří se údajně nestarají o své děti, jež se proto „potulují“ nebo nedovoleně pracují, a dostávají se tak do rozporu se zákonem.

Jak jsem naznačila výše, neonacistické hnutí zřejmě znovu vytahuje na světlo takzvanou „cikánskou otázku“. Politici krajně pravicových stran a zástupci nacionalistických hnutí ve svých projevech znovu používají starou rétoriku socialistické éry „péče o lid“ a zaměřují se na konkrétní „část obyvatelstva“, která je považována nejen za „asociální“, ale také za „ohrožující“ pro integritu bulharského národa. Jedním z jejich argumentů je údajná „výměna“ Bulharů za Romy. Veřejně ho šíří někteří „odborníci“, kteří předkládají údajná „fakta“, včetně statistik, podle nichž je porodnost Romů mnohem vyšší než porodnost takzvaných „etnických Bulharů“. Stát by se podle nich měl o romskou část populace „postarat“ propagací

antikoncepcí. Jak poznamenávají Canut, Jetchev a Nikolova (2016), tento diskurz jednak podporuje feministickou kritiku patriarchátu a jednak využívá rozšířený stereotyp o romských ženách jako „strojích na děti“ (Canut et al., 2016). CRDU tento diskurz nesdílí, ale spíše v souladu s liberálním ideálem „integrace“ takzvaných „menšin“ do bulharské společnosti uznává právo na vzdělání, zabezpečení a vývoj všech dětí, které centrum navštěvují.

V době, kdy jsem v Kotli prováděla terénní výzkum, pracovalo v CRDU včetně mě patnáct lidí: ředitelka, psychologka poskytující individuální konzultace, zdravotní sestra, která pracovala na konkrétních projektech realizovaných organizací UNICEF ve spolupráci s další kolegyní, jejíž role se pohybovala na pomezí sociální pracovnice a zdravotní a kulturní mediátorky, a dále tři sociální pracovnice, čtyři učitelky mateřské školy, uklízečka, dva řidiči (jediní muži) a já. Pracovala jsem postupně s každým kromě pracovnice UNICEF. Ačkoli byli v CRDU obecně za mou přítomnost vděční, tým spolupracující s UNICEF jako jediný příliš nejevil zájem o přímou spolupráci. Jako by se vždy objevila nějaká praktická nebo institucionální překážka (například neměli dost místa v autě nebo obsah jejich práce byl příliš citlivý), která mi bránila aktivně se na jejich práci podílet. Proto jsem nejdéle zastávala roli asistentky v mateřské škole. Patrně to bylo logisticky nejjednodušší místo, kde mě zapojit, abych byla co nejužitečnější a způsobila co nejméně problémů.

4 Analýza dat

Nyní se opřu o analýzu části rozhovorů (pět z celkových patnácti, vybraných podle tematické relevance), které jsem vedla s několika bývalými kolegyněmi z CRDU. Vysvětlovaly mi v nich své jazykové praktiky a způsoby, jakými dané jazyky používají v závislosti na kontextu a mluvčích. Vybrané úryvky z těchto rozhovorů jsem uspořádala podle tří hlavních os diferenciací (Gal a Irvine, 2019), kterou moje respondentky postupně konstruují a rekonstruují s odkazem na několik protikladných aspektů (veřejný/soukromý) a kontextů.⁹ Tyto kontexty představují různé lokace, místa v čase, jazykové registry (Agha, 2004), ale také skupiny lidí, ke kterým se vztahují: domov/škola, minulost/současnost, starší/mladší generace, vysoký/nízký registr, kultivovaný/nekultivovaný jazyk. Téměř ve všech rozhovorech ale dochází k tomu, že se všechny tyto osy protínají s několika dalšími koncepty, které k nim stojí v protikladu: oficiální diskurz/každodenní jazyk – romština (*romski*) / „cikánština“ (*tsiganski*). Ve své analýze tyto koncepty proto pojímám transversálně. Pro přepis rozhovorů jsem použila

⁹ Gal a Irvine (2019) vysvětlují „osy diferenciací“ jako mentální a diskurzivní schémata, v nichž vnímatelný kontrast mezi některými charakteristikami znaků – v Peirceově terminologii „*qualia*“ – vede mluvčí k tomu, že je promítají do dvou polů diagramatického schématu opozice a interpretují je jako podstatné charakteristiky toho, co znak reprezentuje – v Peirceově terminologii „*qualities*“.

system ICOR, jednotlivá označení různých jevů uvádím níže v poznámce pod čarou.¹⁰

A) Domov/Škola

První skupina respondentek (Sara, Diana a Zarina) používala významovou dichotomii „soukromé/veřejné“ při hovoru o specifických „kontrastních“ místech: o domově mluvily jako o prostředí, kde se používá romština, a o škole a „institucích“ obecně jako o prostředí, kde by se měla používat jen bulharština.

Sara vystudovala učitelství pro základní a mateřskou školu a v CRDU začala pracovat před mnoha lety. Předtím nějakou dobu žila v Kardžali (město ve Východních Rodopech, oblasti s převážně turecky mluvícím obyvatelstvem). Ačkoli považuje romštinu za svůj „mateřský jazyk“, mluví také turecky a samozřejmě bulharsky. Mezi těmito jazyky je schopna přecházet, což je na jejím pracovišti, kde je nutné komunikovat s dětmi, které ještě nemluví bulharsky, obzvláště užitečné. Přesto se snaží dodržovat oficiální politiku CRDU a mluvit převážně bulharsky, stejně jako to dělá se svou dcerou. Zde uvádím úryvek z našeho rozhovoru:

1.	SAR	<i>na rabota (.) vav kašti nie
govorime na balgarski (.) mojto
dete ne znae romski ezik</i>	v práci (.) ve škole mluvíme
bulharsky (.) moje dítě neumí
romsky
2.	CAM	<i>zašto\</i>	proč\
3.	SAR	<i>razbira no ne može da govori (.)
zaštoto az sam govorila vav kašti
samo na balgarski (.) i tja razbira
samo tova kato čuva drugite kato
govorjat</i>	ona rozumí, ale neumí mluvit
(.) protože doma jsem mluvila
jen bulharsky (.) a ona rozumí
jen když poslouchá jak mluví
ostatní
4.	CAM	<i>hum i ti:: e tvojo řešení da
govoriš[</i>	ehm a ty:: je to tvoje
rozhodnutí mluvit[|
5.	SAR	<i>da da]</i>	ano ano]
6.	CAM	<i>samo na balgarski</i>	jen bulharsky

¹⁰ V přepisu jsou použity tyto transkripční značky: tři písmena verzálkami, např. ZAR – účastníci hovoru; (.) – pauza kratší než 0,2 vteřiny; (0.2), (0.3) atp – pauza delší než 0,2 vteřiny, 0,3 vteřiny, atd.; [] – překryv promluvy více mluvčích; ((stydí se)) – popisný komentář; <(směje se)> – vokální projev; h:: – výdech/nádech; :: – delší výslovnost samohlásek; / – vyšší intonace; \ – nižší intonace; slova či jejich části vyslovená výrazněji: verzálkami; citoslovce a další zvuky: eh, euh (váhání); hum/ehm (odkašlání); hm/hm (přítakání); ah/aa, oh/o (podív). Více viz: <https://icar.cnrs.fr/corinte/conventions-de-transcription/>

7.	SAR	<i>da (.) moje řešení (0,2) zašto to (.) euh (.) taka e inace če ciganski tja šte go nauči (.) to e majčinija ezik</i>	ano (.) moje rozhodnutí (0,2) protože (.) eh (.) tak či onak se cikánsky naučí (.) je to mateřský jazyk
8.	CAM	<i>hm hm</i>	hm hm
9.	SAR	<i>šte go nauči (.) važnoto e balgarski da se nauči</i>	ona se to naučí (.) důležité je naučit se mluvit bulharsky
10.	CAM	<i>hm hm</i>	hm hm
11.	SAR	<i>po pričina če vav učilište se govori na balgarski</i>	protože ve škole se mluví bulharsky
12.	CAM	<i>da (.) togava spored tebe da:: ima v učilište nešto kato:: dvo duo ezici:: euh: klas (.) bilingua (.) bilingua</i>	ano (.) takže podle vás, pokud:: ve škole je něco jako:: dva dvojité jazyky:: eh: třída (.) bilingvní (.) bilingvní
13.	SAR	<i>za (.) primerno za balgarski i sa ciganski/</i>	na (.) například bulharština a cikánština/
14.	CAM	<i>da (.) ili za balgarski i za turski zavizi otkade e:</i>	ano (.) nebo bulharština a cikánština podle toho kde jste:
15.	SAR	<i>euh (.) hum ne mislja: [</i>	euh (.) ehm nemyslím:[
16.	CAM	<i>može da e polezno::]</i>	může to být užitečné::]
17.	SAR	<i>ne mislja če e nužno (.) te majčin ezik vinagi go naučavat</i>	nemyslím si že je to nutné (.) mateřský jazyk se naučí vždycky
18.	CAM	<i>kak go naučavat\</i>	jak se ho naučí\
19.	SAR	<i>to e vav krvota ti</i>	máš to v krvi
20.	CAM	<i>da</i>	ano
21.	SAR	<i>ti ne možeš da izbjiagaš ot nego (.) taka ili inace ti go naučavaš</i>	nemůžeš před tím utéct (.) takže se ho tak či onak naučíš

(Sara, Kotel, květen 2022)

V tomto rozhovoru Sara reprodukuje oficiální ideologii, podle níž je nejdůležitější „naučit se mluvit bulharsky“ (řádek 9), protože je to „hlavní jazyk“ používaný ve škole a v práci. Tuto normu dodržuje do té míry, že se rozhodla mluvit pouze bulharsky se svou dcerou, která romsky rozumí, ale neumí mluvit. Na otázku, co si myslí o dvojazyčném vzdělávání ve škole, odpovídá: „nemyslím si že je to nutné (.) mateřský jazyk se naučí vždycky“ (řádek 17). Projevuje se zde napětí mezi vlastním rozhodnutím a vědomím, že „nemůžeš před tím utéct“ (řádek 21). Sara používá „rétorickou figuru“

(Tabouret-Keller, 2003, s. 25) romštiny jako „mateřského jazyka“ a biologicky ji spojuje s osobou pomocí mnoha metafor: „máš to v krvi“ (řádek 19), „rodí se to v tobě“ (níže, řádek 33). Tyto metafory jsou fyzické, emocionální. Vyvolávají v nás vzpomínky na minulost. V tomto ohledu Tabouret-Keller (2003) poznamenala, že „osoby nám blízké mívají i stejný hlas nebo intonaci. Mateřský jazyk je přesunem do minulé dimenze“ (Tabouret-Keller, 2003, s. 24). Není tedy pouze rétoricky spojen s osobou matky, ke které jsme fyzicky a pravděpodobně i emocionálně připoutáni, ale také s naším dětstvím, jelikož hlasy našich blízkých odrážejí hlas minulosti, která nám chybí zejména, když jsme daleko od domova. Konverzace se Sarou pak pokračovala takto:

22. CAM	<i>ama ako ne e govorilo v semeistvo\</i>	ale co když se jím v rodině nemluví\
23. SAR	<i>drugite govorjat (.) SABIRAT SE DEcata: pak babi i djadovci govorjAt (.) taka ili inače ti naučavaš</i>	ostatní mluví (.) DĚTI SE SEBEROU: babičky a dědečkové ještě mluví (.) takže se to tak či onak naučíš
24. CAM	<i>hm hm[</i>	hm hm[
25. SAR	<i>no] osnovnija ezik e balgarskija</i>	ale] hlavní jazyk je bulharština
26. CAM	<i>hum da (.) togava: se učat sas drugite hora: ako ne e majka ili bašta e::</i>	ehm ano (.) takže: se učíte od ostatních lidí: pokud ne od matky nebo otce::
27. SAR	<i>DA</i>	ANO
28. CAM	<i>drugite</i>	od ostatních
29. SAR	<i>sas baba (.) djado (.) lejja (.) čičo:: drugi okol (.) okolo tjah</i>	od babičky (.) dědy (.) tety (.) strýce:: ostatních okolo (.) okolo nich
30. CAM	<i>hm hm</i>	hm hm
31. SAR	<i>drugite deca</i>	ostatních dětí
32. CAM	<i>v krav kvo označava spored teb\</i>	v krvi znamená co pro tebe\
33. SAR	<i>ehh (.) RODENO TI E</i>	eh (.) RODÍ SE TO V TOBĚ
34. CAM	<i>hum</i>	ehm
35. SAR	<i>ti si italianka (.) majka ti te uči da govoríš primerno na frenski (.) no ti izlizaš na ulicata i čuvaš italianski (.) lejja ti govori na italjanski (.) čičo ti na italianski (.) bašta ti govori na italianski primerno i to te privliča</i>	ty jsi italka (.) tvoje matka tě učí mluvit hlavně francouzsky (.) ale když vyjdeš na ulici posloucháš italštinu (.) tvoje teta mluví italsky (.) tvůj strýc [mluví] italsky (.) tvůj otec [mluví] italsky a to tě přitahuje

36.	CAM	<i>da da</i>	ano ano
37.	SAR	<i>to običa tozi:: zaštoto ti si itali- anka razbiraš li\</i>	líbí se ti to:: protože jsi italka rozumíš\
38.	CAM	<i>hm hm</i>	hm hm
39.	SAR	<i>tvoite hora sa italianci</i>	tvoji lidé jsou italové
40.	CAM	<i>da da razbiram i::</i>	ano ano rozumím a::
41.	SAR	<i>razbiraš] li\</i>	rozumíš] \
42.	CAM	<i>malko mi lipsva njakoj pat <(sramuvam se)></i>	někdy mi to chybí <(stydím se)>
43.	SAR	<i>DA <(uzmihva se)></i>	ANO <(usmívá se)>
44.	CAM	<i>hm hm</i>	hm hm
45.	SAR	<i>eto (.) viždaš li kak (.) ti lipsva</i>	to je ono (.) vidíš jak (.) ti chybí
46.	CAM	<i>da</i>	ano
47.	SAR	<i>daržavata (.) ezika lipsvat</i>	země (.) jazyk ti chybí
48.	CAM	<i>nešto kato hum (.) majčinja ezik</i>	něco jako ehm (.) mateřský jazyk
49.	SAR	<i>tova e majčinja ezik (.)</i>	to je mateřský jazyk (.)

(Sara, Kotel, květen 2022)

Sara reprodukuje dominantní ideologii, která naturalizuje jazyky a spojuje je s údajným homogenním původem. Použitím metafor „krve“ a „narození“ ospravedlňuje svou pozici tím, že tento proces rozšiřuje na všechny ostatní jazykové situace, jako je ta moje: „tvůj otec [mluví] italsky a to tě přitahuje“ (řádek 35), „protože jsi italka“ (řádek 37), „tvoji lidé jsou italové“ (řádek 39). Zajímavý je výraz *tvoite hora* („tvoji lidé“), kde *tvoite* („tvoji“) je deiktické zájmeno označující skupinu, k níž patřím a s níž bych se měla identifikovat. Tímto příkladem Sara evokuje romantický diskurz, který se v Bulharsku etabloval v období národního obrození na konci 19. století, kdy byl „národ“ vytvořen spojením s daným územím a homogenním jazykem. Idea národa pak byla realizována během druhého národního obrození (1956–1989), kdy, jak jsem již rozebírala, komunistické úřady s cílem homogenizovat „lid“ zavedly diskriminační politiku vůči takzvaným „menšinám“ (Stoyanova, 2017). Na konci rozhovoru odpovídám, že jsem pochopila, co tím myslí, a že mi to někdy „chybí“ (řádek 42). Ona mi odpovídá: „to je ono (.) [...] chybí ti země (.) jazyk ti chybí (.) to je mateřský jazyk“ (řádek 45–49).

Druhý rozhovor, který zde rozeberu, jsem vedla s Dianou. V CRDU pracuje jako asistentka učitele v Gradci. Rozhovor se odehrál v kuchyni CRDU těsně po obědě. Diana nejprve popsala svou pracovní pozici, své úkoly (vedení dětí ke zvládnutí základních hygienických návyků a jejich „socializace“) a své každodenní činnosti (péče o děti, organizování her a lekcí). Poté jsem ji požádala, aby mi popsala jazykové praktiky dětí:

1.	CAM	<i>i viž će meždu si decata govorjat na ciganski ili</i>	a vidíš děti mezi sebou mluvit cikánsky nebo
2.	DIA	<i>ami po princip vav grupa-ta: mnogo često gi napomnija če trjabva da govorjat na: (.) balgarski</i>	no v zásadě ve skupině: často jim připomínám, že mají mluvit: (.) bulharsky
3.	CAM	<i>hm hm</i>	hm hm
4.	DIA	<i>te vav igrA si govorjat na ciganski [...] njama balgarski: balgarskija govorjat kato sa sas nas (.) nie kato ni govorime (.) te ni govorjat na balgarski</i>	když si hrAjí mluví cikánsky [...] bulharsky vůbec: bulharsky mluví když jsou s námi (.) když na ně mluvíme (.) mluví na nás bulharsky
5.	CAM	<i>s vas kato učitelka</i>	s vámi jako s učitelkami
6.	DIA	<i>kato učitelke da: no pomeždu sI decata si govorjat na romski (.)</i>	jako s učitelkami ano: ale mezi sĚbou děti mluví romsky (.)
7.	CAM	<i>i s roditeli (.) v kašta</i>	a s rodiči (.) doma
8.	DIA	<i>ami vav kašti [...] vav vkašti si govorjat opredeleno na romski</i>	no doma [...] doma určitě mluví romsky
9.	CAM	<i>hm hm</i>	hm hm
10.	DIA	<i>euh mnogo na rjadko ima maikI (0.2) ima edna ot tjab (.) koito govorjat na balgarski (.) az govorja sas moiti deca na balgarski i tui za tova moiti deca govorjat dobre balgarski [...]</i>	euh velmi zřídka jsou tu matkY (0.2) jen jedna taková (.) která mluví bulharsky (.) já mluvím se svými dětmi bulharsky a proto moje děti mluví bulharsky dobře [...]
11.	CAM	<i>tvoeta rešenje beše da govorjat na balgarski\</i>	bylo to tvoje rozhodnutí mluvit bulharsky\
12.	DIA	<i>ami (0.2) DA (.) po princip nie v kašti njakoi dumi se kazvat na ciganski njakoi se gi kazvat na balgarski i (.) mojto dete kogato započna da govori ciganski beše mnogo smešno no (0.2)</i>	no (0.2) ANO (.) v zásadě doma některá slova říkáme cikánsky a některá bulharsky a (.) moje dítě když začalo mluvit romsky bylo to velmi legrační (0.2)

13.	CAM	<i>koj\</i>	kdol\
14.	DIA	<i>malkija</i>	to nejmladší
15.	CAM	<i>hm hm</i>	hm hm
16.	DIA	<i>zaštoto toi trigva da govori naši ezik (.) po goljamata vazrast na šest sedem godini večē</i>	protože začal mluvit naším jazykem (.) už ve vyšším věku v šesti sedmi letech
17.	CAM	<i>hm hm</i>	hm hm
18.	DIA	<i>počna da govori naši ezik (.) i to stAna smEšno [...] razbiraš li\ kaže njakoi nešto njakoi značēnie na (.) ciganski (.) i nie mu se smeem što ne go kaže kakto trjabva i to e::</i>	začal mluvit naším jazykem (.) a bYlo to lEgračnī [...] rozumiš\ někdo řekne něco nějaký význam (.) cikánský (.) a my se mu smějeme že to neříká jak má a jak to je::
19.	CAM	<i>ama toj kak e učil ciganski togava\</i>	a jak se tedy naučil cikánský\
20.	DIA	<i>ami (.) nie vse pak mu govorim na ciganski (.) no povečeto dumi gi kazvame na balgarski zaštoto po važno e balgarski (.) na ciganski v vsjako vreme može da go nauči (.) razbiraš li\ pak si njakoi dumi mu kaže na ciganski (.) njakoi na balgarski e taka posle::</i>	no (.) my na něj pořád mluvíme cikánský (.) ale většinu slov říkáme bulharsky protože bulharština je důležitější (.) cikánský se může naučit kdykoli (.) rozumíš\ některá slova mu říkáš cikánský (.) některá bulharsky a tak potom::
21.	CAM	<i>da da</i>	ano ano
22.	DIA	<i>i toj večē sa naučava</i>	a tak se to naučí

(Diana, Kotel, květen 2022)

Na základě mé poznámky: „vidíš děti mezi sebou mluvit cikánský“ (řádek 1) – používám zde termín *ciganski* („cikánský“) a ne *romski* („romský“), protože ho od začátku rozhovoru používá má respondentka – Diana popisuje situaci, při které děti střídají kódy (Woolard, 2004) v závislosti na kontextu a osobě, se kterou komunikují. Romštinu používají, „když si hrají“ (řádek 4), a bulharštinu, „když jsou s námi (.) když na ně mluvíme“ (řádek 4). Abych si to ujasnila, zeptala jsem se jí, zda to bylo proto, že je v daném kontextu vnímaly jako učitelky, tedy jako reprezentantky školní instituce a jejich zásad, což mi potvrdila. Zde Diana používá označení *romski* („romský“), nikoli *ciganski* („cikánský“). To je dáno jednak prostředím – formálním rozhovorem vedeným na pracovišti – a také tím, že rozhovor byl nahráván, že znala téma mého výzkumu, a zejména tím, že jsem se zajímala o romštinu a považovala ji za jazyk hodný uznání. Byla si vědoma skutečnosti, že bych rozhovory mohla použít pro institucionální účely

a že by je mohli poslouchat i další univerzitní studenti nebo profesori. Ve své odpovědi Diana potvrzuje, že děti „doma určitě mluví romsky“ (řádek 8).

Tím nejen lokalizuje používání romštiny do domácího prostředí, čímž uplatňuje ideologii „mateřského jazyka“ (Gal, 2005), spojovaného s takzvanou „soukromou“ sférou, ale také se staví do odlišné pozice vůči matkám, se kterými pracuje. Zatímco většina matek mluví bulharsky „velmi zřídka“ (řádek 10), Diana říká: „já mluvím se svými dětmi bulharsky a proto moje děti mluví bulharsky dobře“ (řádek 10). Na mou otázku ohledně tohoto rozhodnutí odpovídá: „v zásadě doma některá slova říkáme cikánsky a některá bulharsky“ (řádek 12), čímž dává najevo, že jazykové zvyklosti její rodiny zcela neodpovídají ideologii jednojazyčnosti. Stojí za zmínku, že ve srovnání se začátkem rozhovoru zde stejně jako některé další respondentky hovoří o tom, kdo mluví *ciganski* („cikánsky“), což ukazuje, že v každodenním jazyce dávají mluvčí k popisu svých jazykových praktik přednost tomuto výrazu před oficiálním *romski* („romsky“). To nutně neznamená, že romštinu bagatelizují. Diana naopak uznává, že romský jazyk má také svá pravidla a gramatiku, a dokonce tvrdí, že její děti nevědí, „jak to je“ (řádek 18). Ze zvědavosti se tedy Diany ptám, jak se její dítě naučilo „cikánsky“ (řádek 19), na což mi odpovídá: „my na něj pořád mluvíme cikánsky“ (řádek 20). Vzápětí ale dodává: „ale většinu slov říkáme bulharsky“ (řádek 20). Tudiž, ačkoli Diana při komunikaci se svou rodinou používá romštinu, v tomto rozhovoru reprodukuje oficiální jednojazyčnou ideologii, když říká: „bulharština je důležitější (.) cikánsky se může naučit kdykoli“ (řádek 20). V tomto projevu lze pozorovat „epilingvistické napětí“ (Canut, 1998) mezi dodržováním oficiální ideologie a popisem každodenních praktik. Diana totiž střídavě mluví o „romštině“ (*romski*) a „cikánštině“ (*ciganski*), kterou na závěr nazývá *našija ezik* („náš jazyk“). Zájmeno „náš“ (*našija*) a to, k čemu odkazuje, nám umožňuje pochopit postoj, který Diana jako mluvčí romštiny zaujímá. Romština a bulharština jsou konstruovány jako koexistující, ale v kontextu užití oddělené jazyky. Bulharština je jazyk předepsaný ve škole a používán v komunikaci s učiteli, i když romskými, a romština je jazyk určený pro užití v domácím prostředí. Tento popis je v silném rozporu s posledním tvrzením: „některá slova mu říkáš cikánsky (.) některá bulharsky“ (řádek 20). Diana zde popisuje každodenní praxi, kdy jazyky navzdory oficiálnímu oddělení nejen koexistují, ale „mísí se“. Mezi oficiální ideologií a každodenní jazykovou praxí tak vzniká napětí.

Třetí rozhovor jsem vedla se Zarinou. Zarina pracovala během mého terénního výzkumu v CRDU jako sociální pracovnice a mediátorka v rámci projektu UNICEF. Dříve pracovala jako kulturní mediátorka pro Amalipe,¹¹ asi nejznámější a nejdůležitější romské sdružení v Bulharsku. Je velmi hrdá na to, že je Romka. Z tohoto důvodu se snaží i nadále používat romštinu a učit děti romské

11 <https://amalipe.bg/>

tradice a zvyky. Tento postoj otevřeně vyjádřila během kroužku s teenagery, kterého se zúčastnil můj vedoucí, když mě navštívil v terénu. Když můj profesor začal mluvit romsky, ačkoli oficiálním pravidlem centra bylo romštinu nepoužívat, Zarina okamžitě přešla do romštiny, ve které také oslovila děti, a hrdě prohlásila: „Musíme náš jazyk bránit“ (terénní poznámky, květen 2022). O několik týdnů později jsem s ní vedla rozhovor, který se odehrál v CRDU během přestávky. Na začátku mi Zarina vysvětlila, jak jsou jazykové praktiky v Kotli lokalizovány. Zde budu analyzovat tuto část rozhovoru:

1. ZAR *počti vsički:: hm hm : romski decata govornjat i dvata ezika (.) tova stava v detska ranna vazrast kogato decata sa ošte bebeta im se govori i na dvata ezika (.) i na romski (0.2) i na balgarski (.) ahb tova e stranno javlenie hm zaštoto nie se vodim kato bilingvist (.) nie učime dva ezika ednovremenno (0.2) počti vav vsički romski semejstva e taka (0.2) vav eždnevieto si i na rabota izpolzuvame bAlgarski ezik zaštoto nie živeeme v bAlgarsko obštestvo i iskame da se sleem sas nego za da badem prieti (.) majčinija ezik izpolzuvame poveče kogato sme vav kašti (.) i sme sas semejstvo (0.2) euh (0.2) nali na semejni exkurzii ili (0.2) kogato sme SAMI izpozuvame majčinija ezik no kogato sme vav (0.2) euh (.) obkraženie na (.) poveče ot edin etnos (.) naprimer balgari turci: (.) nie izpolzuvame balgarskija ezik (.) kogato sme na rabota sašto izpolzuvame balgarskija ezik zaštoto ne e prieto da se govori na majčin ezik (.) ne e prieto da se govori na majčin ezik na rabotnoto mjesto (.) na obštestveni mesta (.) vav INSTitucii (.) ne (.) ne e pozvoleno (.)*

téměř všechny:: hm hm : romské děti mluví dvěma jazyky (.) to se děje v raném věku když jsou děti ještě miminka mluví se na ně oběma jazyky (.) romsky (0.2) i bulharsky (.) ah je to zvláštní jev hm protože jsme považováni za bilingvní (.) učíme se dva jazyky současně (0.2) téměř ve všech romských rodinách je to tak (0.2) v každodenním životě i v práci používáme bUlharštinu, protože žijeme v bUlharské společnosti a chceme s ní splynout či být přijati (.) mateřský jazyk používáme víc když jsme doma (.) a s rodinou (0.2) eh (0.2) na rodinných výletech nebo (0.2) když jsme SAMI používáme mateřský jazyk, ale když jsme v (0.2) eh (.) prostředí (.) více než jednoho etnika (.) například bulhaři turci: (.) používáme bulharštinu (.) když jsme v práci také používáme bulharštinu protože není přijatelné mluvit mateřským jazykem (.) není přijatelné mluvit mateřským jazykem na pracovišti (.) na veřejných místech (.) v INSTitucích (.) ne (.) není to dovoleno (.) oni nechťěj\
2. CAM *ne iskat*
3. ZAR *DA (.) ne im e prijatno nie da govornime na majčinija ezik*

ANO (.) není jim příjemné, když mluvíme mateřským jazykem

4.	CAM	<i>na vas ili na drugite\</i>	vám nebo ostatním\
5.	ZAR	<i>na drugite (.) hora koito sa (.)
instituciite (.) na tjab ne im e
priyatno da govorim na majcinija
ezik (.) na ROMSKI (.) zaštoto
TE NE GO RAZBIRAT</i>	ostatním (.) lidem kteří jsou
v institucích (.) jim není
příjemné když mluvíme
mateřským jazykem (.)
ROMSKY (.) protože TOMU
NEROZUMÍ
6.	CAM	<i>ahHH za tova/</i>	ahHH kvůli tomu/
7.	ZAR	<i>da (.) da vsički sme zadalženi
da govorime na balgarski ezik
vav (.) BALGARSKO obšttestvo
(.) majčin ezik izpolzvame vav
kvartala (.) ili kogato sme sabrani
(.) SAmo romi (.) togava izpolz-
vame (.) majčin ezik (.) ciganski
ezik (.) romski ezik</i>	ano (.) všichni jsme povinni
mluvit bulharsky v (.)
BULHARSKÉ společnosti (.)
mateřský jazyk používáme ve
čtvrti (.) nebo když se sejdou
(.) JEnom Romové (.) tak
používáme mateřský jazyk (.)
cikánský jazyk (.) romský jazyk
8.	CAM	<i>ok (.) kak e po-dobre da kazvame\</i>	ok (.) jak je lepší mu říkat\
9.	ZAR	<i>po-dobre prieto e da se kazva veče
ROMski ezik (.) ROMI a ne
cigani (.) taka kazva profesor euh
(0.2) kak mu beše imeto maj:</i>	je lépe přijímáno říkat
ROMský jazyk (.) ROMOVÉ
a ne cikáni (.) to říkal profesor
eh (0.2) jak se jmenoval:

(Zarina, Kotel, květen 2022)

Zarina říká, že „téměř všechny [romské] děti mluví dvěma jazyky“ (řádek 1), a to romsky a bulharsky. Důvodem je, že „jsme považováni za bilingvní (.) učíme se dva jazyky současně“ (řádek 1). Zarina evokuje odborný diskurz, který mohla slyšet na školení v CRDU nebo ve své předchozí práci v Amalipe, podle něhož jsou takzvané „menšiny“ chápány jako dvojjazyčné. Užití obou jazyků kontextualizuje: „v každodenním životě i v práci používáme bulharštinu, protože žijeme v bulharské společnosti a chceme s ní splynout“ (řádek 1), zatímco „mateřský jazyk používáme víc když jsme doma (.) a s rodinou [...] když jsme SAMI“ (řádek 1). Těmito výroky Zarina přejímá pozici Bulharky i Romky. Považuje se za Bulharku, protože žije v Bulharsku, a za Romku kvůli svému původu. Navíc použitím množného osobního zájmena „my“ – na rozdíl od výrazu „ostatní“, který jsem navrhovala já (řádek 4) – nemluví pouze za sebe, ale také za členy skupin, které reprezentuje. Můžeme si položit otázku, zda deiktické *naši* („naši“) odkazuje na všechny bulharské Romy, nebo spíše na Romy z Kotle, a zkoumat tak úroveň měřítka (Gal a Irvine, 2019), které zde lze použít. Bulharská socioložka Grekova (2009) připomíná, že:

„zejména v relativně malých osadách existuje rozdíl mezi způsobem uvažování, obrazem a postojem k Romům v bulharské národní společnosti a Romům jako místní komunitě nebo komunitám v rámci hranic konkrétní osady – mezi Romy a našimi Romy.“ (Grekova, 2009; překlad z anglického překladu autorky – pozn. red.)

Přivlastňovací zájmeno „naši“ zde funguje jako *shifter* (Jakobson, 1971; Silverstein, 1976), protože to, k čemu odkazuje, se mění podle daného kontextu interakce. Zarina oba jazyky lokalizuje: bulharština se používá v každodenním životě, například v práci, na společenských místech, v institucích (řádek 1), zatímco romština se používá doma s rodinou, nebo obecněji „když jsme SAMI“ (řádek 1), „ve čtvrti“ (řádek 7) a „když se sejdou (.) JEnom Romové“ (řádek 7). Vysvětluje mi také, že používání „mateřského jazyka“ je v institucích zakázáno „protože TOMU NEROZUMÍ“ (řádek 5). Hlavním důvodem je podle Zariny to, že jejich zaměstnanci chtějí mít dohled nad tím, co lidé říkají. Používání neoficiálních jazyků je nejen „nepřijatelné“, ale dokonce není „dovoleno“ (řádek 7), protože „jím není příjemné když mluvíme mateřským jazykem“ (řádek 7). Výsledkem je, že „všichni jsme povinni mluvit bulharsky v (.) BULHARSKÉ společnosti“ (řádek 7). Stupňování použitých výrazů odhaluje nátlakový charakter bulharské jazykové politiky, o níž se nejdříve dvakrát v mírnosti zmíní, aby ji nakonec zdůraznila včetně změny tónu hlasu. Zarina vyjádřením autoritativních postojů institucí připomíná institucionální diskurzy, zejména ty formulované EU, o takzvaných „mateřských jazycích“, které jsou odsunuty do intimní sféry rodiny. Proto také říká, že mateřský jazyk nepoužívají v „prostředí více než jednoho etnika“ (řádek 1). Zarina tím vysvětluje, že oficiální politiku dodržuje nejen ona, ale i další příslušníci skupin, které reprezentuje (jak bulharští, tak kotelští Romové), kteří si tak usnadňují komunikaci a vzájemné porozumění v situacích, kdy je přítomno více než jedno takzvané „etnikum“ (řádek 1). Říká, že „když se sejdou (.) jenom Romové (.) tak používáme mateřský jazyk (.) cikánský jazyk (.) romský jazyk“ (řádek 7), čímž otevírá poměrně citlivou otázku, jak tento jazyk nazývat. Sama se opraví, když nejdříve mluví o „cikánském“ jazyce (*ciganski*) a hned poté o „romském“ (*romski*) jazyce. Na mou otázku, „jak je lepší mu říkat“ (řádek 8), odpovídá, že „je lépe přijímáno říkat romský jazyk“ (řádek 9), protože to tvrdí jistý známý profesor. Zarina zde evokuje řadu odborných diskurzů zástupců EU a romských aktivistů. Vyjadřuje tak obtíže s hledáním svého místa v rámci bulharské „makro-společnosti“ (Marushiakova a Popov, 1993), od níž se zároveň distancuje, aby mohla hájit práva skupiny, do níž, jak sama vnímá, patří.

B) Starší / Mladší generace

Další osou, kterou moje informátorky při budování svojí argumentace používaly, je odkaz na rozdíl v používání jazyků mezi starou a novou generací. Tento

argument vyslovila například Flora. Flora v době mé stáže pracovala v mateřské škole v Gradci jako hlavní učitelka, nyní se přestěhovala do Kotle. Náš rozhovor se odehrál pozdě odpoledne v CRDU, když jsme čekali na konec pracovní doby. Ještě vyplňovala formuláře a zprávy na počítači, ale byla tak laskavá, že si našla čas, aby mi odpověděla na otázky o tom, jak používá jazyky. Stejně jako Sara mi vysvětlila, že se také rozhodla mluvit se svými dětmi pouze bulharsky, aby jim usnadnila socializaci ve škole, ale také si uvědomila, že:

<p>1. FLO <i>taka po to'a način se izgubi ezika
(.) emi:: nn (.) ne znam zaštoto
(.) nne znam (.) taka</i></p>	<p>a takhle se ztrácí jazyk (.) no::
nn (.) nevím proč (.) nevím (.) je
to tak</p>
2. CAM <i>ti si rešila taka\</i>	vybrala sis to takhle \
3. FLO <i><(smee se)> da</i>	<(směje se)> ano
<p>4. CAM <i>ama za da gi e polesno na uchi-
lishte\</i></p>	<p>ale aby to pro ně bylo ve škole
jednodušší \</p>
<p>5. FLO <i>za da (.) da da (.) po (.) po
lesno e da i:: to idva kato parvi
(.) parvija ezik balgarskija (.)
posle tova (.) VTORIJA veče
idva romski kojto (.) TE pak go
razbirat nali:: i kogato izrastvat
veče go naučavat bez da (.) iskat
(.) prosto go naučavat</i></p>	<p>protože ano (.) ano ano (.)
víc (.) je to jednodušší ano a::
přichází první (.) první jazyk
je bulharština (.) potom (.)
DRUHÁ už přichází romština
kterou (.) ONI jí stejně rozumí
že ano:: a když vyrostou tak už
se ji naučí aniž by (.) chtěli (.)
prostě se ji naučí</p>
6. CAM <i>ot drugite</i>	od ostatních
7. FLO <i>da</i>	ano
<p>8. CAM <i>i sega:: decata::[.] nali sega
v momenta novoto pokolenie
koeto e decata (.) EUH (.)kato
tinejdžeri koito sa v momenta (.)
euh (.) povečeto izpolzvat (.) vav
Kotel govorjat (.) euh (.) povečeto
izpolzvat balgarski ezik (.) koito
poseštavat učilište redovno:: koito
(0.2) započvat veče da sa:: eh (.)
da nalagat poveče na balgarski
ezik (.) dori i pomeždu-si (.) ah
pak v Gradec čuvam (.) euh (.)
poneže tam nali na van s decata
izlizame i:: se zabirat po kraj nas
euh (.) eh tinejdžari ot seloto eh:</i></p>	<p>a teď:: děti:: [.] že ano teď
v současnosti nová generace
což jsou děti (.) EH (.) jako ti
co jsou teď teenageři (.) eh (.)
oni víc (.) v Kotli mluví (.) eh
(.) většinou používají bulharšti-
nu (.) ti kdo pravidelně chodí
do školy:: ti (0.2) už začínají::
eh (.) používat víc bulharštinu
(.) i mezi sebou (.) ah zatímco
v Gradci slyším (.) eh (.) aspoň
tam že ano když jdeme ven
s dětmi a:: schází se kolem nás
euh (.) eh teenageři z vesnice
eh:</p>

9.	CAM	<i>ah kato dnes]</i>	ah jako dnes]
10.	FLO	<i>eh (.) da (.) pomeždu si (.) da povečeto obštuvat na romski (.) nešto go imat kato zakotvleno hm (.) samo na romski štoto VAV semeistvoto samo (.) na romski ezik govorjat (.) i večē decata i pomeždu si (.) idva kato njakakav specialitEt za da govorjat na balgarski ezik</i>	eh (.) ano (.) mezi sebou (.) většinou spolu mluví romsky (.) mají to nějak zakotvené hm (.) jen romsky protože V rodině (.) mluví jen romsky (.) a tak děti taky mezi sebou (.) je to jako nějaká dovednost mluvit bulharsky
11.	CAM	<i>DA ZA poo::</i>	ANO K tomu::
12.	FLO	<i>njakakva kato (.) da <(usmihva se)></i>	něco jako (.) ano <(usmívá se)>

(Flora, Kotel, květen 2022)

Flora mi popisuje, jak se mnoho rodičů, jako je ona, rozhodlo se svými dětmi nemluvit romsky. Poznává, že existuje propast mezi jazykovými zvyklostmi starší generace (rodičů a prarodičů) a té mladší (děti a teenagerů), která romštinu téměř nepoužívá. S lítostí si všímá, že „takhle se ztrácí jazyk [...] nevím proč“ (řádek 1). Tuto ztrátu dále nevysvětluje, jen dodává, že jedním z důvodů je, aby děti měly ve škole méně potíží, protože „je to jednodušší ano a:: přichází první (.) první jazyk je bulharština (.) potom (.) DRUHÁ už přichází romština kterou (.) ONI jí stejně rozumí že ano:: a když vyrostou tak už se jí naučí aniž by (.) chtěli (.) prostě se jí naučí“ (řádek 5). Flora zde reprodukuje oficiální *ordre de la langue* („pořadí jazyků“, Canut, 2021), v němž je bulharština na vrcholu hierarchie jako vyučovací jazyk a oficiální jazyk země. Na druhém místě jsou takzvané „mateřské jazyky“, mezi něž patří i romština. Flora tvrdí, že děti, které označuje indexem „ONI“ (řádek 5), mají pasivní znalost romštiny, protože se jí samovolně učí při socializaci s jinými generacemi. Když popisuje své zkušenosti jako učitelka v mateřské škole v Gradci, určuje „osu diferenciacie“ (Gal a Irvine, 2019) nejen mezi starší a mladší generací, ale také mezi místy: městem Kotel a vesnicí Gradec. Tento proces by se dal nazvat „jazykovou geografizací“ (Panis, 2017).¹² Když mluví o teenagech,

12 Panis popisuje tento proces následovně: „Proces jazykové geografizace zdůrazňuje mnohost možných identifikací mluvčího subjektu, protože popisuje fluktuaci těchto identifikací prostřednictvím změn měřítka, které vedou k zařazení subjektu do nových skupin, které byly samy o sobě dříve vytvořeny v předchozích projevech. Zdůrazňuje možnost mluvčích subjektů odmítnout zařazení v prostorech nebo skupinách, které jim byly připsány. Umožňuje zachytit vlastní diskursivní vřazení mluvčího subjektu do prostorové skupiny, jakož i kontinuální rekonstrukci této skupiny, která je poté přenesena do nového prostoru v závislosti na volbě skupiny, ve vztahu ke které se mluvčí subjekt umísťuje v daném okamžiku a sám sebe buduje“ (Panis, 2017, s. 133; překlad z anglického překladu autorky – pozn. red.).

upřesňuje, že: „ti (0.2) už začínají:: eh (.) používat víc bulharštinu (.) i mezi sebou (.) zatímco v Gradci slyším (.) euh (.) aspoň tam že ano když jdeme ven s dětmi a:: schází se kolem nás eh (.) eh teenageři z vesnice“ (řádek 8). Na základě svých osobních zkušeností učitelky (která nechává děti hrát si na dvoře před mateřskou školou nebo potkává místní teenagery a všimá si, že mluví romsky) tvrdí, že mezi faktory, které by mohly ovlivnit, zda používají bulharštinu nebo romštinu, patří místo původu, školní docházka a také rodinné návyky, jak dodává později: „mají to nějak zakotvené hm (.) jen romsky protože V rodině mluví jen (.) romsky (.) a tak děti taky mezi sebou (.) je to jako jistá odbornost mluvit bulharsky“ (řádek 10). Flora popisuje, jak teenageři v Gradci mezi sebou mluví romsky, protože v jejich rodinách se používá pouze romština, tudíž je v nich tento jazyk jaksi „zakotven“. Metaforu „zakotvení“ používá také Silverstein (2022) v lingvistické antropologii, když spojuje jazykové formy vyjádření se specifickým sociálním kontextem, ve kterém se užívají. Flora pak uznává, že používání bulharského jazyka by se pro teenagery v Gradci mohlo stát něčím jako potvrzením úspěchu či výjimečnosti (Bourdieu, 1979), související se statusem někoho, kdo má určitou „dovednost“ (řádek 10) řádně ovládat oficiální jazyk. Její tón a rozpačitý smích však prozrazují, že o sociolingvistickém portrétu, který se mi snaží předložit, není zcela přesvědčena, protože při své práci a interakci s mladými lidmi v Gradci takovou „ideální“ situaci nezažívá. Je taky možné, že se kvůli mně jen snaží dodržet oficiální rozdělení jazyků a kontextu jejich užití - vystupují jako výzkumnice, která studuje a analyzuje sociolingvistické praktiky v institucionálním prostředí, zastupuje instituci (univerzitu) a pochází ze zahraničí.

C) Vysoký / nízký registr, kultivovanost / nekultivovanost

Poslední rozhovor, který jsem vedla s Katerinou, se dotýká poslední z výše uvedených „os diferenciacie“ (Gal a Ivine, 2019): nízké a vysoké registry (Agha, 2004),¹³ které v diskurzu Kateriny označují „kultivovanost“. Katerina se narodila a vyrostla ve čtvrti Nadežda ve Slivenu a do Kotle se přestěhovala za manželem. Je to velmi silná a nezávislá žena, která od mládí pracovala v různých zaměstnáních, mimo jiné jako stavební dělnice. To je jeden z důvodů, proč se na ni její spolupracující z CRDU často spoléhají, když je třeba vykonat fyzickou práci, a s humorem říkají, že „je jako chlap“. Katerina mi vysvětluje, co jako sociální pracovnice každý den dělá a jak při práci *na teren* („v terénu“), jak se v CRDU říká práci sociálních pracovníků a mediátorů, často přechází z bulharštiny do romštiny:

13 Agha definuje „jazykové registry“ jako „jazykový repertoár, který je uvnitř dané kultury spojován s konkrétními společenskými praktikami a s osobami, které je využívají“ (Agha, 2004, s. 24).

1. CAT *zaštoto po po-lesnija način (.) i može bi tova:: e edin variant kojto (0.2) nali (.) edin plus (.) plus e štoto te poveče se otpuskat (.) samoto naselenie (.) koeto da rabotiš sas tjab (.) nali (.) čuvstvovat se v svoi vodi* protože je to jednodušší (.) a možná to je:: jedna varianta která (0.2) že ano (.) jedno plus (.) plus je, že se víc uvolní (.) samo obyvatelstvo (.) se kterým pracuješ (.) že ano (.) cítí se jako mezi svými
2. CAM *da (.) saštoto nivo* ano (.) na stejné úrovni
3. CAT *da (.) na edno i sašto nivo (.) i kogato govoriš po po-prostiya način (.) te poveče te razbirat (.) njama kak da govoriš te:: prikazki (.) nali (.) toj njama da te razbira parvo (.) nito e učen nito ništo (.) i po dobrija variant e taj ano (.)* ano (.) na stejné úrovni (.) a když mluvíš jednodušeji (.) rozumí ti lépe (.) nedají se [jim] vyprávět takové:: oficiální řeči (.) že ano (.) zaprvé ti nebudou rozumět (.) ani nic nestudovali (.) lepší je to takhle (.)
4. CAM *hm hm (.) ama posle kogato e:: ot njakolko pati se sreštate ti prodalžavaš s romski ili:: hm hm (.)* hm hm (.) ale potom e:: když už se setkáte několikrát pokračuješ romsky nebo:: hm hm (.)
5. CAT *ami (.) i dvata ezika se izpolzvat (.) i dvata ezika se izpolzvat (.) malko ot malko se priznajat (.) razbirat* no (.) používají se oba jazyky (.) oba jazyky se používají (.) postupně se poznávají (.) rozumějí
6. CAM *ama vie razbirate* ale vy rozumíte\
7. CAT *emi (.) da (.) dolu-gore (.) se razbirat neštata (.) no trjabva da se povtarime da se razbirem na na:: no (.)* ano (.) víceméně (.) rozumíme (.) ale musíme opakovat, abychom si rozuměli:: no (.)
8. CAM *poveče]* víc]
9. CAR *ciganski* cikánsky
10. CAT *no te izpolzvat balgarski (.) izpolzvat balgarski* ale oni používají bulharštinu (.) používají bulharštinu
11. CAM *i:: vašto:: sašto sega ti predi malko kazvaš romski i sega kazvaš ciganski (.)* a:: tvoje:: taky teď a chvilku předtím jsi říkala romština a teď říkáš cikánština (.)
12. CAT *to e edno i sašto]* to je totéž]
13. CAM *sašti ezik* stejný jazyk\

14. CAT	<i>njakoj da (.) njakoj (0.2) k'de da znam \ na tjab im e obidno da kažad če sa cigani (0.2) na njakoi hora (.) naprimer (.) da rečem Diana naprimer (.) nejja e strah da kažad (.) če e ciganska (.) i kazva „az sam rom“</i>	někdo ano (.) někdo (0.2) jak to mám vědět \ jim připadá urážlivě říct že jsou cikáni (0.2) některým lidem (.) například (.) řekněme Dianě například (.) ona se bojí říct (.) že je cikánka (.) a říká „já jsem romka“
15. CAM	<i>ahh</i>	ahh
16. CAT	<i>po dokumenti</i>	na papíře
17. CAM	<i>da oficialni</i>	ano oficiálně
18. CAT	<i>naprimer (.) da se opredeliš kato etnos (.) piši romi (.) ne e opisano cigani (.) razbiraš li \ njakoi hora predpočitat (.) da kazvat romi</i>	například (.) když určuješ svou etnicitu (.) píše se romové (.) není tam uvedeno cikáni (.) rozumíš \ někteří lidé dávají přednost (.) říkat romové
19. CAM	<i>hm</i>	hm
20. SAR	<i>gitanos</i>	gitanos
21. CAM	<i>i sašto no tam e druga (.) druga daržadva ama po dokumenti (.) oficialno::</i>	a také ale tam je jiná (.) jiná země ale na papíře (.) oficiálně::
22. CAT	<i>da</i>	ano
23. CAM	<i>no vie na praktika kvo izpolzovate poveče kato ime</i>	ale vy v praxi používáte častěji jaké označení
24. CAT	<i>VSE- ki kakto se opredeli (.) njakoi kato romà</i>	KAždý jak si sám určí (.) někteří jako romové
25. CAM	<i>a ti\</i>	a ty\
26. CAT	<i>ami (.) ciganka sam/</i>	no (.) já jsem cikánka/
27. CAM	<i>hm hm hm</i>	hm hm hm
28. CAT	<i>ciganka</i>	cikánka
29. CAM	<i>tebe ne e::</i>	ty nejsi::
30. CAT	<i>ne e problem da se kažad če sam ciganka</i>	nemám problém říct že jsem cikánka

(Katerina, Kotel, červen 2022)

Podle Kateriny se při přechodu z bulharštiny na romštinu během práce „v terénu“ (*na terenu*) „samo obyvatelstvo (.) se kterým pracuješ“ (řádek 1) cítí už při prvním setkání „jako mezi svými“ (řádek 1), protože – jak jsem dodala na základě předchozího rozhovoru s jinou kolegyní – si připadají „na stejné úrovni“ (řádky

2 a 3). Odborný termín *naselenie* („obyvatelstvo“) je v oficiálním diskurzu často spojován s domnělým „etnickým“ charakterem, jako například ve výrazu „romské obyvatelstvo“ (*romskoto naselenie*), který Romové kategorizuje a odděluje od zbytku Bulharů. Katerina ho používá, protože se s ním setkala jak v oficiálních diskurzích prezentovaných v médiích, tak v práci, kde se odborné diskurzy šíří na školeních a ústy ředitelky. Navzdory oficiální ideologii, která rozlišuje mezi úředním jazykem (bulharštinou) a takzvanými „mateřskými jazyky“, které odsouvá do soukromé sféry rodiny a citů, mi však moje kolegyně vysvětluje, že i v oficiálním prostředí, jako je pracoviště, je volba jazyka – a registru (Agha, 2004) – kontextuální. Závisí na situaci, ve které se nacházíte, a na lidech, se kterými komunikujete. Platí to zejména při terénní práci, kde jazyk slouží jako komunikační nástroj, který je třeba přizpůsobit lidem, s nimiž jste v kontaktu. Katerina na základě své vlastní zkušenosti poznamenává, že „když mluvíš jednodušeji (.) rozumí ti lépe“ (řádek 3), což je důležité jednak proto, že jí to usnadňuje práci, a jednak proto, že se lidé, s nimiž se setkává, cítí komfortněji. Vysvětluje mi, že po prvním setkání bulharštinu a romštinu často střídá, aby se vzájemně „postupně“ poznali a porozuměli si (řádek 5).

Zeptala jsem se jí na vesnici Jablanovo, ležící severně od Kotle, kde žije mnoho Turků. Katerina mi vysvětlila, že na rozdíl od Gradce a Padareva (dvou vesnic jižně od Kotle se smíšeným romským a neromským obyvatelstvem), kde je romština víceméně stejná, je v této vesnici komunikace s místními obtížnější. Zaujalo mě, že Katerina a její dvě kolegyně Sara a Carla, které do rozhovoru občas vstupovaly, střídají označení *romski* („romský“) a *ciganski* („cikánský“) pro jazyk lidí, s nimiž pracují. Požádala jsem je proto o vysvětlení: „předtím jsi říkala romština a teď říkáš cikánština“ (řádek 11). Katerina mě přerušila: „to je totéž“ (řádek 12). Na mou otázku, zda se jedná o „stejný jazyk“ (řádek 13), odpověděla souhlasně a poznamenala, že některým lidem „připadá urážlivé říct, že jsou cikáni“, například Diana „se bojí říct (.) že je cikánka (.) a říká, já jsem romka“ (řádek 14). Ptám se, zda i „na papíře“ (řádek 16), tedy „oficiálně“ (řádek 17), jak upřesňuje Katerina, kdy „určuješ svou etnicitu (.) píše se romové (.) není tam uvedeno cikáni“ (řádek 18) a „někteří lidé dávají přednost (.) říkat romové“ (řádek 18) nebo, jak říká Sara s odkazem na Španělsko, kde dříve nějakou dobu žila, „gitanos“ (řádek 20). Na druhou stranu, v každodenním životě si to každý „sám určí“ (řádek 24), a sama Katerina říká: „já jsem cikánka“ (řádek 26) a „nemám problém říct že jsem cikánka“ (řádek 30). Katerina mi vysvětluje, že pro ni mají označení „Rom“ a „Cikán“ stejný význam, liší se pouze uživateli a kontextem použití. První označení se používá v dokumentech a oficiálních situacích. Lidé ho používají ze strachu, aby nevypadali jako „Cikáni“. Druhé označení používá ona sama, protože v něm nevidí problém. Lze tedy předpokládat, že Katerina považuje volbu prvního termínu na místo druhého za důsledek strachu z odhalení, který může mluvčí pociťovat v sociálním kontextu, protože termín „Cikán“ má historicky negativní

konotaci, zatímco termín „Rom“ je neutrálnější, a proto se používá v oficiálních kontextech. V další části rozhovoru však moje kolegyně určitým způsobem obrací významy a neutralizuje termín *Ciganka* („Cikánka“) jako důsledek postoje, v němž se sama poznává, tedy nestydět se říct: „no (.) já jsem cikánka [...] nemám problém říct že jsem cikánka“ (řádek 26, 30). Katerina tím zpochybňuje oficiální diskurz, podle kterého je „Rom“ správný termín, který by měli používat jak Romové, tak Neromové, a „Cikán“ je urážlivé a negativní exonymum, které Romům dali gadžové (*gadže*). Z jejího pohledu je to spíše naopak. Označení „Rom“ jim bylo vnuceno „intelektuály“, s nimiž se Katerina neztotožňuje, zatímco označení *Ciganka* používá v každodenním životě ona a většina lidí, s nimiž komunikuje. Nechci se zde pouštět do hluboké diskuze. Pouze pozoruji, jak moje kolegyně reaguje na oficiální diskurz tím, že se identifikuje se slovem „Cikánka“, a dodává mu tak důstojnost a neutrální význam. Na druhou stranu je však třeba vzít v úvahu, že takový postoj může být důsledkem oficiálního diskurzu, kategorizace a politiky, které častěji používají slovo „Cikáni“ než „Romové“. Dané exonymum (viz Marushiakova a Popov, 1993) se tudíž stalo natolik zavedené a veřejně uznávané, že si ho tak označovaní lidé osvojili.

5 Závěr

Ve slavné přednášce s názvem „Jednojazyčnost druhého“ filozof Jacques Derrida zkoumá pocity mluvícího subjektu, který žije v koloniální situaci a je nucen přijmout jazyk kolonizátora (Derrida, 1996). Inspirován publikací „Dvojazyčná láska“ marockého sociologa Abdelkebira Khatibiho zkoumá svou osobní zkušenost jako alžírský Francouz židovského původu, jehož „mateřským jazykem“ je francouzština, jazyk náhradní, vnucený koloniální vládou. Svou zkušenost porovnává se zkušeností Khatibiho, který žil ve stavu diglosie, kdy francouzština byla jazykem používaným na veřejnosti, v písemné komunikaci a ve školním vzdělávání, zatímco marocká arabština, jeho mateřský jazyk, byla jazykem mluveným, používaným v rodině. Oba vyjadřují antinomii „mluvíme jen jedním jazykem, nikdy nemluvíme jen jedním jazykem“ (Derrida, 1996, s. 11). Jediným oficiálně uznávaným jazykem je totiž jazyk kolonizátora, zatímco místní jazyky jsou buď zcela vytlačeny, nebo se používají pouze v intimní sféře rodiny a domácnosti.

Po přečtení a analýze výpovědí mých respondentek a s přihlédnutím k bulharské jazykové politice v druhé polovině komunistické éry by bylo možné i v tomto případě hovořit o diglosii. Moje respondentky totiž vyjadřují vůli alespoň veřejně přistoupit na jednojazyčnou ideologii, aby se ony a jejich děti lépe „integrovaly“, protože bulharský jazyk umožňuje přístup ke vzdělání a vzdělání k národnosti. Jistě, nejedná se o koloniální situaci, ale i zde vidíme prvky nadvlády: komunistické úřady měly za úkol vymazat všechny známky odlišnosti,

ať už jazykové, náboženské, ale i stylové (v odívání a hudbě). Bulharština byla a stále je jediným jazykem země. Místní jazyky byly seřazeny do hierarchického žebříčku a byl vybrán ten, kterým hovoří „většina“ obyvatelstva, tedy ta část obyvatelstva, která byla zvolena jako „ikona“ celku (pravoslavní křesťané, bulharsky mluvící). Bulharština je jazyk, který se děti učí, aby byla usnadněna jejich „integrace“ ve škole. Většina mých kolegů se sama rozhodla, že se svými dětmi nebude mluvit romsky. Měla jsem příležitost pozorovat, jak moje respondentky v epilingvistických diskurzích (Canut, 1998; 2000) využívají kategorie „mateřského jazyka“ k popisu intimní sféry rodiny a jak reprodukují oficiální rozdělení sociálních prostorů na soukromé a veřejné, což, jak poznamenala Gal (2005), je vysoce ideologická dichotomie, která by měla být historizována. Tato dichotomie se dodnes objevuje v každodenních diskurzích s tímto účinkem:

„interakční efekt veřejného a soukromého je vytvářen odlišujícími interakčními praktikami, které jsou samy interpretovány prostřednictvím jazykové ideologie, která vytváří (předpokládá) hodnoty a kulturní obrazy chápané jako charakteristické – emblematické, ikonické – pro veřejné a soukromé“ (Gal, 2005, s. 24).

Tato ideologie má reálný dopad na jazykové praktiky mých respondentek, protože většina z nich se rozhodla se svými dětmi nemluvit romsky. Některé, jako například Katerina, ji však zpochybňují, a to nejen tím, že přecházejí z bulharštiny na romštinu i na pracovišti, ale také tím, že zpochybňují samotný název jazyka (romština) a postoj některých svých kolegů, kteří mluví na veřejnosti pouze bulharsky a snaží se popřít svůj romský původ, aby působili jako „plnohodnotní občané“. Je zde možné vidět počátek kontradiskurzu? Jde o projev vůle k emancipaci? Prozatím můžeme pouze říci, že moje respondentky čelí stejné antinomii, jakou prožíval Derrida (1996), protože stále žijí s důsledky silné jednojazyčné politiky komunistické éry. Z rozhovorů v centru lze však usuzovat, že aktérství se spíše než v metadiskurzích projevuje v každodenní praxi, v níž jsou jednotlivé jazyky zaměňovány.

Z angličtiny přeložil Martin Babička

Literatura

- Agha, A. (2004). Registers of language. In A. Duranti (Ed.), *A companion to linguistic anthropology* (s. 23–45). Blackwell.
- Belova, G. a Georgieva, G. (2021). Multicultural Europe: The case of Bulgaria. *International Journal of Multiculturalism*, 2(1), 37–49.
- Boutet, J., Fiala, P. a Simonin-Grumbach, J. (1976). Sociolinguistique ou sociologie du langage? *Critique : revue générale des publications françaises et étrangères*, 344, 68–85.
- Bourdieu, P. (1979). *La Distinction: Critique sociale du jugement*. Éditions de Minuit.
- Canut, C. (1998). Pour une analyse des productions épilinguistiques. *Cahiers de praxématique*, (31), 69–90.
- Canut, C. (2000). Subjectivité, imaginaires et fantasmes des langues: la mise en discours “épilinguistique”. *Langage et société*, (3), 71–97.
- Canut, C. (2007). *Le discours épilinguistique en question. Les linguistes et la norme*. Peter Lang.
- Canut, C. (2021). Introduction. In C. Canut, *Provincialiser la langue. Langage et colonialisme* (s. 11–20). Amsterdam éditions.
- Canut, C., Jetchev, G. a Nikolova, S. (2016). *Mise en scène des Roms en Bulgarie. Petites manipulations médiatiques ordinaires*. Pétra.
- Canut, C., Danos, F., Him-Aquilli, M. a Panis, C. (2018). *Le langage, une pratique sociale. Éléments d'une sociolinguistique politique*. Presses Universitaires de Franche-Comté.
- Derrida, J. (1996). *Le monolinguisme de l'autre*. Galilée.
- Gal, S. (2005). Language ideologies compared: Metaphors and circulations of public and private. *Journal of Linguistic Anthropology*, 15(1), 23–37.
- Gal, S. a Irvine, J. T. (2019). *Signs of difference: Language ideology in social life*. Cambridge University Press.
- Grekova, M. (2009, duben). *Maltsintsva v grada. Romite varv Sofia: ot isolatsiya kam integratsiya*. Seminar_BG. <https://www.seminar-bg.eu/rcss/136-43.html>
- Heller, M. (2002). *Éléments d'une sociolinguistique critique*. Didier.
- Ilieva, I. (2008). La protection juridique des personnes appartenant à des minorités en Bulgarie. *Hommes et Migrations*, (1275), 32–39.
- Jakobson, R. (1971 [1957]). Shifters, verbal categories, and the Russian verb. In R. Jakobson, *Selected writings, Volume II, Word and language* (s. 130–147). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110873269>
- Kazalarska, S. (2006). Imalo edno vreme... Kotel. *Kritika i hymanism*, 20(1), 283–302.

- Kratunkova, R. (2016, 28.prosinec). *Moyat grad ne e tvoyat. Kak politikata sazdade getoto*. Marginalia.
<https://www.marginalia.bg/kak-politikata-sazdade-getoto/>
- Lemon, A. (2000). *Between two fires: Gypsy performance and Romani memory from Pushkin to post-socialism*. Duke University Press.
- Marushiakova, E. a Popov, V. (1993). *Tsiganite v Bulgariya*. Izdatelstvo „Klub 90“.
- Marushiakova, E. a Popov, V. (2004). Muslim minorities in Bulgaria. In J. Blaschke (Ed.), *Migration and political intervention: Diasporas in transition countries* (s. 18–32). Parabolis.
- Marushiakova, E. a Popov, V. (2017). Politics of multilingualism in Roma education in early Soviet Union and its current projections. *Social Inclusion*, 5(4), 48–59.
- Milanova, M. (2022). *Effets des politiques et des idéologies linguistiques sur les pratiques langagières et discursives des minorités en Bulgarie et en France* [Dizertační práce]. Université de Paris Cité, Université de Sofia “Kliment Ohridski”.
- Občina Kotel. (n.d.). *Sotsialna politika i zdrave*.
<https://kotel.bg/socialna-politika-i-zdrave/crdu/>
- Ort, J. (2022). *Facets of a harmony. The Roma and their locatedness in eastern Slovakia*. Karolinum Press.
- Panis, C. (2017). Processus de géographisation linguistique et identification multiple au Burkina Faso. *Langage et société*, 159(1), 117–138.
- Pashova, A. (2005). „Vsitchki tsigani da se preobrawyat v bulgari.“ Politiki na totalitarnata vlast kam romite v Balgaria (1944–1989). In *Obshtestveno podpomagane i socialna rabota v Balgaria. Istorya, institutsii, ideologii, imena* (s. 172–199). Universitetsko idatelstvo „Neofit Rilski“.
- Piasere, L. (2007). *Letnografo imperfetto. Esperienza e cognizione in antropologia*. Laterza.
- Salvatore, C. (2026) Reclaiming folk in discourses about music. Kotel Roma’s strategies against antigypsyism. *Critical Romani Studies*, 8(1), 154–172. <https://doi.org/10.29098/crs.v8i1.200>
- Silverstein, M. (1976). Shifters, linguistic categories and cultural descriptions. In K. Basso a H. A. Selby (Eds.), *Meaning in anthropology* (s. 11–55). University of New Mexico Press.
- Silverstein, M. (1979). Language structure and linguistic ideologies. In P. R. Clyne, W. Hanks a C. Hofbauer (Eds.), *The elements: A parasesion on linguistic units and levels* (s. 193–247). Chicago Linguistic Society.
- Silverstein, M. (2023). *Language in culture, lectures on the social semiotics of language*. Cambridge University Press.
- Sokolová, V. (2005). Planned parenthood behind the curtain: population policy and sterilization of romani women in communist Czechoslovakia, 1972–1989. *The Anthropology of East Europe Review*, 23(1), 79–98.

- Stoyanova, P. (2017). *Tsiganite v vreme na sotsyalisma. Politikata na balgarska derzhava kam tsiganskoto maltsinstvo (1944–1989)*. Paradigma.
- Tabouret-Keller, A. (2003). La langue maternelle, une carrefour de metaphores. *Diaspora. Histoire et sociétés*, (2), 21–35.
- Woolard, K. (1998). Language ideology as a field of inquiry. In P. Kroskrity, B. Schieffelin a K. Woolard (Eds.), *Language ideology. Theory and practice* (s. 3–47). Oxford University Press.

Život a dílo Anny Danielové se zřetelem k jejímu profesnímu uplatnění v SCR, zejména v Komisi bývalých vězňů KT a Komisi žen

The life and work of Anna Danielová with regard to her professional career in UGR, namely in the Commission of former CC prisoners and in the Commission of women

Abstract

The article focuses on the historical personality of Anna Danielová (1921–1999). Based on archival research, it examines the prerequisites that the talented student applied first in her education and later in her professional career. A graduate of a business academy, she was employed in the civil service as an accountant and also as a personnel officer. The article explores the exceptional strength of Danielová's personal commitment with which she drew on her professional competencies to improve the quality of life of Romani people in Czechoslovakia. Danielová's life story is thus interconnected with other personalities among the Romani actors who have repeatedly opened a dialogue with the power structures of Czechoslovakia since the end of World War II. The legacy of Anna Danielová's life's work places this woman among the important Romani female personalities in the 20th century.

Key words

Union of Gypsies–Roma (UGR), Romani holocaust, compensation for victims, Roma activism, women, Czechoslovakia

Jak citovat

Závodská, M. (2025). Život a dílo Anny Danielové se zřetelem k jejímu profesnímu uplatnění v SCR, zejména v Komisi bývalých vězňů KT a Komisi žen. *Romano džaniben*, 32(2), 59–93.

DOI: <https://doi.org/10.66576/g1drbm45>

1 Autorka působí jako vědecká pracovnice Oddělení romistiky ÚESEBS na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4693-5437>. E-mail: milada.zavodska@ff.cuni.cz

Úvod: Otázky kolem historické osobnosti Anny Danielové

Anna Danielová (1921–1999) je mezi romskými osobnostmi dějin 20. století pozoruhodná svým aktivním zapojením do procesu narovnávání společenského postavení Romů, a to již od poloviny 20. století. Od doby, kdy se po skončení druhé světové války mohla naplno věnovat své profesi účetní a personalistky, k níž se v mládí jako středoškolačka a studijně nadaná žena úspěšně vypracovala, umožňuje její podíl na pro-romských aktivitách sledovat spojitost její osobní identity s aktivním postojem k řešení romských společenských záležitostí. Zejména pak v době existence organizace Svaz Cikánů-Romů (SCR, dále též jen Svaz), jehož byla i spoluzakladatelkou, se významnou měrou a zásadním způsobem podílela na rehabilitaci romských obětí rasové perzekuce, propojovala podstatnou práci na dokumentaci genocidy Romů (dokumentace ve smyslu historicky autentického podání svědectví) se svou romskou identitou.²

Podobně jako u (tematicky blízké i fakticky provázané) historické studie, kterou jsem věnovala (Závodská, 2018) Anninu staršímu bratru Antonínovi (1913–1996), usiluje i tento článek o to, aby aktuálně přispěl k doplnění doposud nedostatečně zpracovaných biografí romských aktérů dějin.

Osobnost Anny Danielové nebyla doposud v odborné literatuře komplexněji zpracována – pozornost historiografie vůči ní byla věnována zejména jejímu dlouho solitérnímu historickému prvenství mezi Romkami s maturitním vzděláním (poprvé Nečas, 1977, s. 76, dále též, 2005, s. 224 a 2008, s. 94). Značně později, relativně nedávno a zatím jen dílčím způsobem začali romisté a historikové podrobněji nahlížet období, kdy byla Danielová zaměstnána ve Svazu Cikánů-Romů a její pracovní nasazení v této organizaci se jeví jako velmi významné pro rozsáhlou agendu rehabilitace romských obětí genocidy ve svazové Komisi

2 Uvažovat o identitě u historické osobnosti je záležitost subtilní, ale nikoli nemožná – pokud k takové osobnosti existují adekvátní historické prameny. Jak bude vyloženo dále v textu, v oddílu 1.1, bohužel nejsou známé žádné soukromé ani veřejné (jako např. memoárové) výpovědi Anny Danielové, a tedy ve srovnání s jinými romskými osobnostmi (jako byli například i jiní rodáci z Oslavan a její příbuzní – zejména Rudolf Daniel, nebo i přímo Annin bratr Antonín Daniel, kteří oba po sobě zanechali vlastní texty i osobního charakteru) jsou takové možnosti velice limitované. Ovšem v této souvislosti je nutné věnovat pozornost tomu, že u Anny Danielové se její vnitřní a osobní sounáležitost s Romy projevuje zřetelně v její práci, například i v interní formulaci písemností spojených s její angažovaností v Komisi bývalých vězňů koncentračních táborů SCR: jeden z příznačných dokumentů je součástí tohoto článku jako faksimile na s. 81–83. Ten jednak obsahuje její osobní svědectví, resp. svědectví z autopsie (kdy mezi genocidou zdemčoványými romskými sídlišti na prvním místě jmenuje své rodné Oslavany) – které podala na jednání ve Vojenském historickém ústavu. V témže dokumentu také o sobě a obětech rasové perzekuce píše jako o „soukmenovcích“. Srov. Donert (2022), zejména autorčin editorský komentář k tématu „vazba mezi romskými svědectvími a identitou v poválečných letech“ (tamtéž, s. 12). Určité srovnání dalších životních strategií ovlivněných těžkou životní zkušeností s genocidou vlastního rodu nabízí studie Sadílková a Závodská (2022), publikovaná v témže sborníku, která zahrnuje příběh Leona Růžičky a Josefa Jelínka. Josef Jelínek, rozený Kýr, byl v době SCR také přímým spolupracovníkem Anny Danielové v Komisi bývalých vězňů koncentračních táborů SCR.

bývalých vězňů koncentračních táborů (Závodská, 2016; Závodská a Viková, 2016; Donert, 2017 [česky 2024]; Berkyová, 2020; Sadílková a Závodská, 2021). Na biografické ose této osobnosti rekonstruovatelné z dosavadní odborné literatury přitom vystupuje z historických pramenů ještě rok 1950, kdy Anna Danielová figuruje mezi původci zakládacího dokumentu Prozatímního krajského výboru Cikánů v Brně při KNV Brno (Závodská, 2016; Sadílková et al., 2018, s.118–124).

Drobné kompilační biogramy Anny Danielové (Amendar, 2018, s. 92; Schuster, 2024) dále šíří povědomí o této historické osobnosti, nepřinesly ovšem žádný posun v dalším poznání. Zatím nejrozsáhlejší životopisný text zpracovaný pro nejnovější publikaci *Equality and representation* (Sadílková et al., 2025) slouží celé monografii také spíše (jen) jako biografický medailon. Doposud v podrobnostech i celku neznámý profesní životopis Anny Danielové (a téměř zcela neznámý osobní život) ovšem vzbuzuje v procesu poznávání dějin Romů otázky a tento článek se snaží napomoci k jejich upřesnění a rozkrytí a pokouší se odpovědět na některé z nich. Jednak jsou to prosté otázky týkající se průběhu (okolnosti, souslednosti, vlastní výběr) pracovního uplatnění této vzdělané ženy. Spolu s nimi se pojí otázky projevů její společenské angažovanosti – včetně upřesnění, ve kterých segmentech občanské politické práce se realizovala.

Právě v době úspěšného završení středoškolského studia do života mladé romské ženy, tak jako do osudu všech Romů v zemích okupovaných za války Německem (nebo i v dalších státech Evropy vedených v režimech fašistické ideologie), brutálně vstoupila rasová perzekuce v podobě přímé genocidy. I když fakticky spolu se svými několika nejbližšími příbuznými byla Anna Danielová ještě těsně před deportací výjimečně vyňata ze shromážděného transportu Romů z Moravy do vyhlazovacího tábora Auschwitz II-Birkenau v květnu 1943 a mohla zůstat žít v rodných Oslavanech (Nečas, 1977; týž 2002 a 2005), osud genocidou stížených ostatních Romů ze své širší rodiny a dalších sousedů (nejen) ze své rodné kolonie znala, a po celý život už byla spjata s otřesnými zkušenostmi a vědomím (či původně jen tušením) souvislostí o rozsahu mezilidské strukturální nespravedlnosti přinášející utrpení a smrt. Je možné pomocí historické práce podat odpovědi na otázku, jak tato zkušenost ovlivnila její vnímání řádu světa, její identitu, nalézání svého místa ve společnosti a postoj k životu? Anna Danielová se během svého života nevdala ani nezaložila vlastní rodinu. Svůj život prožila na Moravě – v Oslavanech u Brna nebo přímo v Brně, v trvalém a blízkém kontaktu se svými přeživšími příbuznými a členy dřívější komunity z Oslavan a dalšími Romy. I když nebyla typem vůdčí osobnosti, je zřejmé, že spolu s dalšími aktéry romských dějin patří mezi důležité pracovníky Svazu Cikánů Romů (SCR) – a cílem tohoto textu je jak v úzce vymezeném úkolu rekonstruovat její profesní biografii, tak v širším kontextu odpovědět i na otázku, čím a jak právě tato žena přispěla k naplnění vizí zakladatelů SCR.

1 Možnosti historického poznání profesního curricula vitae a osobního života Anny Danielové

1.1 Problematika pramenné základny

V době, kdy jsem se začala podrobněji historickou osobností Anny Danielové zabývat, bylo bohužel již pozdě na doptávání se na osobní vzpomínky jejích někdejších generačních (nebo i mladších) souputníků, spolupracovníků. V archivech zachované písemnosti spojené s jejím životem či přímo archivované výsledky její konkrétní pracovní činnosti (zejména v SCR) ovšem, jak se postupně ukázalo, umožnily celkem rozsáhlé systematické bádání. V práci se systematicky nalézánými archiváliemi se projevilo, že i z podstaty povahy pracovního uplatnění Anny Danielové, která více než čtyřicet let (tedy po celý svůj produktivní věk) byla nepřetržitě zaměstnána jako úřednice, účetní nebo personalistka, se zachovalo dostatečné množství písemných pramenů. To umožnilo jak kritickou práci se zdroji a určitou revizi jejích osobních reálií již dříve známých z odborné literatury, tak zároveň mohlo také dojít k poznání doposud neznámých faktů.

Celý článek je tedy silně zatížen faktografií z průběhu studia A. Danielové i výkonu zaměstnání. K potřebě popsat podrobně detaily z její školní a středoškolské docházky mne vede několik důvodů. Jednak je to snaha sdílet doposud neznámé detaily počátku příběhu vzdělané romské ženy, a tím napomoci objasnit základy určité životní strategie a investice do vzdělání, kterou její rodina (i ona sama) udělala. Dále je to proto, že tyto reálie období Annina dětství a mládí jsou komplementární s příběhem jejího (staršího) bratra Antonína a částečně také jejich příbuzného Rudolfa Daniela (1911–1978) – kapitole 2 tohoto článku strukturuji podobně jako ve svém textu *Žákovská a studentská léta Antonína Daniela* (Závodská, 2018). Tím tento článek může (resp. oba články mohou) ještě více přispět jako podrobně zpracovaný příklad k poznávání problematiky průběhu institucionálního vzdělávání Romů v době před vypuknutím druhé světové války v českých zemích. V neposlední v řadě je zde důležité ohlízet se, pokud se v úředních pramenech dá dohledat, na originalitu osobnosti Anny Danielové, právě proto, že se autentické osobní vzpomínky nepodařilo už mezi jejími blízkými zachytit. *Žákovské a studentské curriculum* zde tedy z těchto důvodů popisují před uvedením podrobného popisu rodinného původu A. Danielové, a to ve snaze poukázat na její individuální intelektuální přednosti a dovednosti, které již jako žačka a studentka sama prokazovala (a při svém povolání dále rozvíjela).

V návaznosti na předchozí popis mládí pak v kapitole 3 uvádím přehled jejího následného celoživotního zaměstnání. Sestavené žákovské, studijní a profesní curriculum Anny Danielové je podstatným vodítkem celého článku, jímž jednak již částečně odpovím na výše položené otázky a pomocí něhož se v samostatné kapitole 4 snažím podrobněji popsat detaily její práce v době jejího zaměstnání ve

Svazu Cikánů-Romů. Vzhledem ke stále nedostatečnému zpracování dějin SCR bylo nutné v této kapitole provést také alespoň dílčí nástin vývoje činnosti Sociální komise / Sociálně-zdravotní komise SCR. Specifickým problémem, daným opět nedostatečnou měrou hlubšího historického poznání průběhu procesu likvidace SCR, je role A. Danielové působící ještě i v dočasné instituci Svaz Cikánů-Romů v likvidaci (1. 5. 1973 – 31. 7. 1975), tedy i po oficiálním rozhodnutí o zrušení SCR. V procesu úřední likvidace organizace Svazu figuruje A. Danielová (až) do 30. června 1974 (kdy je jí pracovní poměr ukončen) jako pomocná administrativní síla – nikoli tedy jako členka komise pro likvidaci.³ O náplni její práce v této době je podrobněji pojednáno také v kapitole 4 a v Závěru.

1.2 Anna Danielová v historických pramenech a literatuře

Historická osobnost Anny Danielové byla v odborné literatuře poprvé podrobněji popsána historikem Ctiborem Nečasem, který ve svém díle *Romové na Moravě a ve Slezsku* (Nečas, 2005) – v němž syntetizuje mnohaleté výsledky své práce – systematicky věnoval pozornost také dějinám školského vzdělávání Romů. V této souvislosti shrnul základní biografické údaje a informace o vzdělání a zaměstnání Anny Danielové a poprvé publikoval také její fotografickou podobenku (Nečas, 2005, s. 223–4). Anna Danielová se jmenovitě jako rodačka z romské kolonie v Oslavanech a „absolventka brněnské obchodní akademie“ ovšem objevuje již ve starších Nečasových pracích (Nečas, 1977, s. 76 a týž, 2002, s. 86). Později C. Nečas této osobnosti věnuje drobný medailon ve svém *Špalíčku romských miniatur* v kapitole „Studenti“ (Nečas, 2008, s. 94), přičemž u tohoto textu je patrné, že určitou měrou čerpal zpětně z autopsie, z doby, kdy byl s Annou, její sestrou Andělou a jejím bratrem Antonínem v osobním kontaktu.⁴ Osudu původní rodiny Anny Danielové v období druhé světové války, který byl dlouho znám také díky historické práci C. Nečase, nejnověji věnoval pozornost J. Smlsal (Smlsal, 2024). K prohlubování poznání a k nahlédnutí významu práce a osobního nasazení Anny Danielové pro dějiny Romů dochází od roku 2016 v mé disertační práci (Závodská, 2016) – na základě které byla později publikována ve spolupráci s Ladou Vikovou nálezořá zpráva, v níž byla mimo jiné také poprvé popsána činnost Komise bývalých vězňů koncentračních táborů SCR – pro niž Anna Danielová usilovně pracovala (Závodská a Viková, 2016). Návazně na tento posun v poznání významu práce A. Danielové bylo publikováno, jak již bylo zmíněno v úvodu tohoto článku, několik biogramů (nejnověji Závodská, 2025, s. 382–383).

3 MZA, f. G 434, k. 11.

4 Ctibor Nečas (1933–2017) byl s Annou Danielovou (a s její sestrou Andělou) v dlouhodobějším osobním kontaktu v době jejich života v Oslavanech (v osmdesátých až devadesátých letech 20. století), resp. s Annou a Antonínem již v sedmdesátých letech v Brně.

Pramenným materiálem pro tuto studii jsou převážně prameny úřední provenience, ale také určité písemné zmínky o Anně Danielové v dalších archiváliích, které jsou více osobní povahy. I mezi materiály úředních spisů se podařilo najít několik unikátních, ač rozsahem spíše kratších nebo i velmi drobných, ego-dokumentů – například vlastnoručně psaný motivační dopis žádosti o zaměstnání z léta 1945 (viz faksimile na s. 72–73). Pokud je známo, není dochovaný žádný písemný (ani audio, či audio-vizuální) materiál, v němž by přímo Anna Danielová osobně refletovala svůj život – jako by například mohly být soukromé písemnosti fixované formou soukromého deníku, dopisů či retrospektivních vlastních vzpomínek – a není ani známo, že by byl pořízen záznam výzkumného rozhovoru s Annou Danielovou.

Zmínky o Anně Danielové lze najít jak v textech, tak i doposud nepublikovaných vzpomínkách nebo jiných, drobnějších písemnostech pamětníků, v některých případech i přímo členů rodiny. Asi nejstarší zmínka o sestře zaměstnané na Zemském úřadě v Brně je v dopisu, který její bratr A. Daniel zaslal S. E. Mannovi v létě 1947 do Gypsy Lore Society (Yates, 1949, s. 455–459). Annu uvádí ve svém rukopise *Housle a kůň* (finalizovaném na počátku padesátých let) její vzdálenější příbuzný Rudolf Daniel (1911–1978).⁵ Z oslavanských rodáků neromské majority se o Anně a její původní rodině krátce dočteme v rukopisu *Cikáni v Oslavanech*, s vročením 1960, jehož autorem je oslavanský učitel a kronikář Maxmilián Škoda (1910–1981).⁶ V pamětnických rozhovorech na Annu v souvislosti se svou prací pro SCR vzpomněli v roce 2009 někdejší pracovníci Svazu, jmenovitě Karel Holomek (1937–2023) a Ignác Zima (1938–2017),⁷ a v souvislosti s jejími studijními úspěchy svou sestřenicí později vzpomíná Zdeněk Daniel (1929–2023).⁸ Tyto vzácné zmínky bohužel neobsahují vyjádření o povaze Anny Danielové a nepodařilo se mi najít ani žádné další memoárové materiály či korespondence, které by osobní vzpomínky jejích vrstevníků (pamětníků) na ni dochovaly.

Pro zpracování následujícího textu bylo tedy, jak už bylo uvedeno výše, podstatné maximální shromáždění pramenné základny identifikované postupně mezi archivními zdroji Moravského zemského archivu a Archivu Brno–venkov, Archivu Masarykovy univerzity, Archivu města Brna, Archivu bezpečnostních složek, kde se podařilo najít velkou část dokumentace buď průběhu jejího studia, nebo tzv. osobních složek některých z jejích jednotlivých zaměstnavatelů. Pro kapitolu 4 bylo významné nahlédnout do několika osobních složek

5 Daniel, R. *Housle a kůň*. Datace dokončení tohoto rukopisu viz Závodská, 2016a.

6 MZM, Historické oddělení, př. č. 40/93. O korektním autorství tohoto strojopisu (patřící skutečně M. Škodovi) viz Nečas, 2002, s. 77, resp. též Kyselák, 1996.

7 MRK – f. audiodokumentace, př. č. NA 18/2010 a NA 21/2010.

8 Rozhovor se Zdeňkem Danielem vedla v roce 2017 Markéta Hajska (Daniel et al., 2018).

žadatelů o odškodnění podle zák. č. 255/1946 Sb. uložených ve Vojenském historickém archivu.⁹ Specifickým pramenným materiálem pro dobu zaměstnání Anny Danielové v SCR je zpravodaj *Románo lil*, v němž také A. Danielová publikovala minimálně jednu zprávu o činnosti Komise bývalých vězňů KT (jde o aktualizovaný přehled náležitostí potřebných pro žádosti o odškodnění), resp. zřejmě zpracovala více textů pro toto vnitrosvazové periodikum – ale tak jako u jiných spolupracovníků písničích pro potřeby SCR, není u nich uvedena jmenovitě jako autorka.

2 Žačka, studentka, první zaměstnání

2.1 Curriculum žačky a studentky Anny Danielové

Do prvního ročníku dívčí pětileté školy v Oslavanech nastoupila Anna Danielová v září 1927. Do této školy chodila až do školního roku 1931/1932.¹⁰ Ve všech pěti ročnících zde má velmi dobrý až výborný prospěch a ve třídních výkazech minimální absenci. Při bližším zkoumání prospěchu je zřejmé, že se jí dařilo zejména v počtech, čtení, české mluvnici a slohu – kde ve třetím a čtvrtém ročníku má v hodnocení téměř samé jedničky.

Plynule tedy na podzim v roce 1932 mohla přejít do Měšťanské školy v Oslavanech, kam chodila následující čtyři roky, až do školního roku 1935/1936. V jejích záznamech v patřičných třídních výkazech lze sledovat opět převážně velmi dobrý prospěch a minimální absenci.¹¹ Její žákovské portfolio nám v tomto období doplňuje dokument z úředního šetření „Cikánské děti školou povinné v zemi Moravskoslezské“¹², datovaný 14. 6. 1935, v němž stojí: „Anna Danielová, 14 roků, III. A. třída... Anna Danielová vyniká pamětí“ a níže „Anna půjde do IV. třídy měšťanské školy“.¹³ Souputnicemi v této škole byly dvě z jejích sester. V prvním roce to byla její o dva roky starší sestra Anděla, která v tomto roce i ukončila (celkově vychodila všechny čtyři roky Měšťanské školy v Oslavanech), a později i mladší sestra Božena, která do první třídy této měšťanky nastupovala ve školním roce 1935/36, tedy v roce, kdy tu Anna byla ve svém posledním, tj. čtvrtém ročníku.¹⁴

⁹ Na tomto místě chci poděkovat L. Víkové za laskavou pomoc při vytipování konkrétních žadatelů, jimž SCR při vyřizování jejich žádostí pomáhal.

¹⁰ SOkA, Brno-venkov, f. H 29. Třídní výkaz s třídní knihou 1927/28 – 1931/32.

¹¹ SOkA, Brno-venkov, f. H 35. Třídní výkaz s třídní knihou 1932/1933 – 1935/36.

¹² O tomto šetření viz. Nečas, 2005, s. 213–221. Zmiňuje mezi romskými žačkami také Annu Danielovou: „Měšťanské školy navštěvovali... Anna, Růžena a Štěpánka Danielovy (Oslavany)“ – (Nečas, 2005, s. 220).

¹³ MZA, f. B22, k. 618, fol. 299.

¹⁴ SOkA, Brno-venkov, f. H 35. Třídní výkaz s třídní knihou 1932/1933 – 1935/1936.

V roce 1937/38 se Anna Danielová stala ve svých 16 letech studentkou prvního ročníku Obchodní akademie na ulici Kotlářská v Brně. Na této střední škole absolvovala plynule čtyři roky studia, které zakončila maturitou dne 14. června 1941. Během tohoto středoškolského studia si osvojila praktické dovednosti nutné pro budoucí povolání, jako byl těsnopis a psaní na stroji, a kromě německého jazyka (který se učila již na Měšťanské škole v Oslavanech a v němž zde pokračovala) se začala hned od prvního ročníku učit také francouzsky.¹⁵ Maturitní zkoušku úspěšně složila ze třech jazyků (češtiny, němčiny, francouzštiny) a dvou odborných předmětů: právní nauka a národní hospodářství.¹⁶

Maturita na střední škole v Brně završila kontinuální institucionální vzdělávání Anny Danielové, která takto zúročila svůj studijní talent a stala se – jak čteme ve vzpomínkách jejího příbuzného Rudolfa Daniela – i pro tento svůj úspěch nejvýraznější mezi dcerami svého otce Josefa Daniela (Daniel, Rkp, s. 76). Další příbuzný Zdeněk Daniel ji mezi „studovanými lidmi“ v rodině vzpomíná takto: „Sestřenice Anka měla obchodní akademii“ (Daniel et al., 2018, s. 146). Historik Ctibor Nečas, který se v sedmdesátých letech s Annou Danielovou osobně seznámil, ve svých pracích rovněž u ní jako nejvyšší dosažené vzdělání uvádí maturitu v roce 1941.¹⁷ I když by její středoškolské vzdělání mohlo být takto příbuznými a známým historikem reflektováno (a zde v článku konečně archivně podloženo) posledním údajem ve studijním curriculum Anny Danielové, je zde v souvislosti s (navazujícím) dalším vzděláváním ještě na místě uvést jeden pozoruhodný detail z roku 1942 a také nově nalezené údaje o studiu při zaměstnání z let 1945–1947.¹⁸

Zajímavý detail obsahuje historický dokument z května roku 1942, tedy rok po Annině maturitě, který je úředním podkladem pro vydání protektorátní správy nově (od jara 1942) vydávaných průkazů totožnosti (tzv. kenkarty). V patřičném formuláři má Anna Danielová v kolonce *Beruf/Povolání* uvedeno *Studentin*.¹⁹ Není však uvedeno, kterou školu by v té době studovala. Rok mezi

15 AMB, f. M-25, 25/77, 25/81, 25/85, 25/91.

16 AMB, f. M-25, 25/222.

17 Historik Ctibor Nečas v žádném ze svých odborných textů při uvádění faktu, jakou střední školu Anna studovala a kdy ji dostudovala, neodkazuje do svých zdrojů, údaje o obchodní akademii i rok maturity má ovšem přesně. Je pravděpodobné, že v době, kdy byli od sedmdesátých let s Annou dlouhodoběji v kontaktu, získal tyto informace přímo od ní.

18 Tyto údaje uvádím ve snaze úplně postihnout i další (poválečné) sebezvdělání Anny Danielové, o němž doposud nebylo nic známo. Zejména uvedený detail z roku 1942 může být inspirací pro další bádání.

19 MZA, f. B 254, k. 17, fol. 42. Ve stejném fondu se dochovaly dokumenty pro kenkarty i dvou Anniných sester – mladší Boženy a starší Anděly. Obě byly v této době ještě svobodné. Anděla má jako povolání uvedeno: *Arbeiterin/pracovnice* a Božena má uvedeno: *im Haushalte / v domácnosti*. (Tamtéž, fol. 60 a 71) U Anděly se při této dokumentaci dochovalo i potvrzení od tehdejšího zaměstnavatele, brněnského kniharství Vojkůvka, u Anny zde od jakékoli instituce písemně doložené potvrzení, které by svědčilo o studiu pro rok 1942, zatím nelze najít. MZA, f. B254, k. 17, fol. 42. Odpověď na otázku, v jaké instituci by mohla v té době Anna Danielová pokračovat ve studiu, se mi nepodařilo zjistit. S negativním výsledkem jsem podnikla sondu do dokumentace Německé vysoké školy technické v Brně, jediné univerzity v té době působící v Brně. MZA, f. B34.

letním obdobím 1941–1942 je v Annině biografii (úřední) záhadou – pro kterou jsem v pramenech zatím nenalezla vysvětlení. Pro druhou polovinu roku 1942 jsou už k dispozici archivně podložené informace: od 25. 7. 1942 do 27. 8. 1944 byla plně zaměstnána, a to v Brně, v kamenosochařství O. Dania,²⁰ na což navazuje její další zaměstnání od 9. 9. 1944 v brněnském knihařství Marcínek, kde pracovala téměř do konce války.²¹

Druhým zajímavým údajem z let těsně po válce, který je spojený s pomaturitním vzděláváním Anny Danielové, je dvouletý kurs Státního účetnictví na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, který navštěvovala od září 1945.²² V této době stále ještě bydlela v Oslavanech, ovšem od léta 1945 už byla plně zaměstnána jako kvalifikovaná účetní v Brně. Nejpozději začátkem následujícího roku se do Brna také trvale přestěhovala.²³ Ještě předtím, než bude popsáno další profesní uplatnění Anny Danielové, je konečně na místě podrobněji prozkoumat domácí rodinné zázemí, které měla od dětství v rodných Oslavanech, a vrátit se tím také ještě k období perzekuce Romů za druhé světové války.

2.2 Rodinné zázemí v Oslavanech 1921–1945

Anna Danielová se narodila 9. dubna v roce 1921 v Oslavanech rodičům Amálii (1892–1979) a Josefovi (1890–1937) Danielovým. Mezi svými sourozenci žila nejprve se dvěma staršími bratry (Šimonem a Antonínem) a dvěma staršími sestrami (Růženu a Andělou) a později i dvěma mladšími sestrami (Boženu a Vlastou).²⁴ Po obou rodičích pocházela z široce rozvětvených romských rodů Danielů a Bystřických, její užší rodina patří mezi rodiny Danielů, které od poloviny 19. století postupně žily v Oslavanech trvale. Pro Annino dětství a rodinné zázemí jsou přirozeně důležité kulturní a sociálně-ekonomické skutečnosti nukleární rodiny jejích rodičů Amálie a Josefa Danielových, které jsem již dříve podrobně

20 V odborné literatuře doposud nesprávně citovaná jako „Davia“. Takto chybně poprvé uvedl zřejmě Nečas (2008, s. 94), kde může jít o tiskovou chybu – ovšem podobně jako u údaje o Annině střední škole není uveden zdroj, protože šlo zřejmě o informaci, kterou měl tento historik přímo od ní. Šlo o firmu Nejstarší umělecký závod pro práce kostelní v Brně – Oldřich Dania, se sídlem Mendelovo nám. 2, Brno. ABS, Personální spis č. 3240-21. (Viz též faksimile s. 74.)

21 Tamtéž.

22 Tamtéž. Rovněž AMUNI, f. A5 – Stará manipulace, Knihy 112 a 113.

23 AMB, f. Z1. Podle nalezených „Ohlašovacích lístků“ evidence obyvatelstva bydlela v Brně v podnájmu jednak ještě za středoškolského studia v letech 1938–1941. Po válce pak byla hlášena v Brně nejpozději od začátku února 1946.

24 MZA, f. E 253. Děti manželů Danielových můžeme podle dat jejich narození seřadit od nejstaršího syna takto: Šimon Daniel (18. 12. 1911), Antonín Daniel (16. 12. 1913), Růžena Danielová (12. 3. 1917), Anděla Danielová (4. 9. 1919), Anna Danielová, Božena Danielová (23. 11. 1923), Vlasta Danielová (17. 10. 1925). V některých pramenech (například Daniel, Rkp.) je počet sourozenců uváděn neúplně. Celkem 7 dětí uvádí evidentně správně oslavanský učitel a kronikář, místní rodák a vrstevník bratrů Danielových, tedy Šimona a Antonína, Maxmilián Škoda (Kyselák, 1996a, s. 16, resp. srov. Kyselák, 1996b, s. 21) a také Nečas (1977, s. 76; srov. též Závodská, 2018, s. 75–76).

popsala ve své studii o mladším z jejich dvou starších bratrů, Antonínovi (Závodská, 2018). Pro potřeby tohoto článku zde jen sumarizují, že u svých rodičů měly děti Danielových zajištěné stabilní sociální zázemí, posílené zejména skutečností, že jejich otec Josef Daniel byl od roku 1911 nepřetržitě zaměstnán až do své smrti jako dělník v místní tepelné elektrárně a oba rodiče vybudovali na počátku třicátých let pro svou rodinu jeden z prvních zděných domků v romské kolonii.²⁵ Zároveň i ještě než se jim tak s novým domkem podařilo, dbali na povinnou školní docházku všech svých dětí (více viz Závodská, 2018, s. 75–79, o sídelním vývoji romské kolonie v Oslavanech, viz také Závodská, 2016b). Anna i celá její rodina musela v druhé polovině třicátých let projít těžkou zkouškou, když její otec roku 1937 ve věku svých 47 let předčasně zemřel. Dále pokračovala mezi lety 1937–1941 ve studiu na střední škole v Brně. V té době ještě chodily do oslavanské měšťanské školy její dvě mladší sestry Božena a Vlasta a od roku 1938 začal v Brně studovat její bratr Antonín – na Masarykově univerzitě.

Na Amálii Danielovou tedy před vypuknutím druhé světové války přešla plná tíže zodpovědnosti nadále podporovat své potomky ve studiu. Zatímco jejímu synu Antonínovi se v roce 1938 vlivem okupace zkomplikovalo jeho vysokoškolské studium (úspěšně přijatý a zapsaný student byl mobilizován) a o rok později (kdy se znovu ke studiu zapsal) bylo uzavřením českých vysokých škol zcela znemožněno (ke studiu se vrátil v roce 1945, viz Závodská, 2018), Anna ještě za války střední školu dokončila. V této době již zřejmě několik let se svou původní rodinou nebydlel nejstarší syn Šimon, a postupně se vdaly a odstěhovaly dcery Růžena a Božena.²⁶

Za okupace eskalovala rasová perzekuce všech Romů v protektorátu a osud romských obyvatel Oslavan se stal součástí této tragické historie. Světová veřejnost byla obeznána s prvními skutečnostmi týkajícími se přímo Romů z Oslavan krátce po skončení války, zřejmě úplně poprvé roku 1949 na stránkách periodika *Journal of the Gypsy Lore Society* prostřednictvím badatelů S. E. Manna a D. Yates, kteří publikovali dopis Antonína Daniela ze srpna 1947, v němž bratr Anny bezprostředně bilancuje genocidu své komunity (Yates, 1949). O vyvraždění

25 V archivních dokumentech (Národní školy v Oslavanech, tj. SOKA Brno-venkov, f. H 29) do roku 1930 mají děti Josefa Daniela uváděné bydliště: „cikánský tábor“ nebo „Oslavany, Za cukrovarem 19“, dále alternují od cca roku 1930 údaje o bydlišti Anny (jakož i Antonína): „cikánský tábor 19“, „tábor“, „Oslavany 19“ (SOKA Brno-venkov, H 35); od roku 1937 „U cukrovaru 19“, „Letkovská 19“, „U cukrovaru 6“ (AMB, f. M-25) a za války *Oslavan nr. 6* (SOKA Brno-venkov, f. B16, i. č. 35) – jde o číslování, zjevně spjaté s praktickým prováděním sčítání lidu v letech 1921 a 1930, které pouze zdánlivě budí dojem střídání míst jejich bydlení (SOKA Brno-venkov a NAČR, Sčítací operáty 1921 a 1930). S rozvojem městečka Oslavany se v době dvacátých a třicátých let zároveň měnil i název postupně nově vzniklé ulice (z pojmenování „U cukrovaru“ na Letkovská – jak se ulice nazývá až dodnes). Od první poloviny třicátých let došlo k ustalování úřední identifikace zprvu tzv. provizorní stavby v romské kolonii, která se v průběhu třicátých let měnila na zděný dům s oficiálním číslem 6.

26 MZA, f. E 253.

oslavanských Romů píše po návratu z věznění v koncentračním táboře ve svém rozsáhlém, ale nepublikovaném díle *Housle a kůň* také Rudolf Daniel (Daniel, Rkp, s. 75). Z majoritních oslavanských obyvatel zpracoval podrobnou studii věnovanou svým zmizelým sousedům místní učitel Maxmilián Škoda, a to (právě) u příležitosti 15. výročí konce války.²⁷ Odborné historické poznání rozsahu, průběhu a důsledků genocidy Romů v Oslavanech později prováděl a publikoval systematicky Ctibor Nečas (Nečas, 1977 a 2002). Ten také na základě práce s úředními prameny podrobněji uvádí (Nečas, 2002, s. 89), že při sestavování transportu do vyhlazovacího tábora v květnu 1943 byla Amálie Danielová „s pěti vlastními ... dětmi“ z přípravy deportace „na základě přímluvy velitele četnické stanice“ vyňata a směla ještě s dalšími třemi osvojenými nezletilými romskými dětmi svých příbuzných – jako četnickou stanicí v Oslavanech tolerovaná – zůstat žít ve svém domě (srov. též Nečas, 2005, s. 119–121),²⁸ tj. domě č. 6.

Ani C. Nečas v žádném ze svých textů, ani návazně na něj J. Smlsal (Smlsal 2024) neřeší, ani nezmiňují, v souvislosti s výjimečným vynětím rodiny Amálie Danielové z transportu do koncentračního tábora, jaký byl osud dvou Anniných sourozenců (Šimona a Růženy Danielových). Otázka, jak se deportacím podařilo uniknout jim dvěma, zatím tedy není v literatuře zodpovězena. Matka Amálie Danielová, všech sedm jejích vlastních dětí a tři osvojené děti jsou jmenovitě uvedeny v němčině zpracovaném soupisu Romů z Oslavan.²⁹ Tento dokument sice není datován, ale jde o protektorátní četnický soupis z období již po druhém a posledním transportu oslavanských Romů (tuto dataci lze určit i pomocí údaje o svatbě Boženy Danielové, která je zde již uvedena jako vdaná – a je jisté, že její sňatek se konal v listopadu 1943³⁰).

Okolnosti tohoto výjimečného vynětí některých oslavanských Romů z transportu jsou historiky dlouhodobě zkoumané a srovnatelné případy takovýchto vzácných výjimek, respektive alespoň určitého individuálního vyjednávání, jsou doložené i z jiných lokalit – například konkrétně z několika obcí moravského Slovácka (Velká nad Veličkou a Hrubá Vrbka³¹).

27 O tomto rukopise, uloženém dnes v Historickém ústavu Moravského zemského muzea, jakož i o jeho autorovi více viz Závodská (2016, s. 17 a táž 2018).

28 Pramenná dokumentace tohoto výjimečného vynětí z připraveného transportu a následné tolerance je dnes uložena v SOKA Brno-venkov. (Pro návratný výzkum by mohlo být matoucí, že fond Četnická stanice Oslavany prošel od sedmdesátých let, kdy s ní historik C. Nečas pracoval, už dvojitou změnou signatur. Je však možné ji identifikovat i při aktuálním značení. Návratný a rozšířený výzkum do těchto pramenů podnikl historik J. Smlsal.)

29 SOKA Brno-venkov, f. B-16, i. č. 35, fol. 95: *Verzeichnis der Zigeunern, welche bis jetzt in Oslawan wohnen* / Seznam cikánů bydlících dodneška v Oslavanech; soupis je bez data a čj. (Srov. Nečas, 2005, s. 167.)

30 MZA, f. E 253.

31 O osudu rodin Kubíků z Velké nad Veličkou viz Mička (2016), o osudu některých Kubíků z Hrubé Vrbky viz Holý a Nečas (1993, s. 51–52), též Smlsal (2024, s. 191).

V případě Oslavan oba historikové, Nečas i Smlsal, shodně interpretují, že určitou roli v osudovém jednání četníků v květnu 1943 pro Amálii a její potomky a tři další osvojené děti zřejmě měl dobrý sociální status, který si vdova Danielová a její nukleární rodina i v majoritě oslavanských sousedů dlouhodobě udržovala.³² Na tomto místě ale musím korigovat podstatný detail, mezi jinými zcela správnými a podloženými historickými fakty, které uvádí Smlsal, a to, že Amálie „žila mimo romskou osadu“ (Smlsal, 2024, s. 155) – nebylo tomu tak. Domek vdovy Danielové byl ve skutečnosti určitě součástí historické romské kolonie.³³ Mezi faktory, které dlouhodobě ovlivňovaly sociální status rodiny Amálie Danielové (aniž by však okolnosti výjimečného vynětí z transportu poskytovaly jistě), bych shodně s J. Smlsalem (2024, s. 155) zařadila na prvním místě zejména vdovský důchod po mnohaletém dělníkovi Josefu Danielovi, který obec Oslavany nijak nezatěžoval péčí o tuto domovsky příslušnou rodinu. Dále sama považuji za relevantní (byť také ne jistě jako spolehlivou ochranu v kruté mašinerii genocidy) v tomto svém článku vícekrát a opakovaně nahlížený objektivně silný význam školního vzdělání a perspektiv potomků této rodiny (z nichž ti dospělí byli po škole trvale zaměstnáni) – k této záležitosti se u Anny Danielové ještě vrátím.

Po konci války se pak výjimečně zachráněná původní rodina Anny Danielové mohla shledat jen s několika málo svými příbuznými, kteří věznění v koncentračních táborech přežili. Mezi takto navráťivšími se domů do Oslavan byl také Annin strýc, pan Jan Daniel (1902–1976), jehož syn Zdeněk (1929–2023) byl mezi výše uvedenými třemi z transportu zachráněnými dětmi a u své tety v průběhu války dokončil Měšťanskou školu v Oslavanech.³⁴

2.3 „Pracovní úřad by nám Vás z důvodů rasových jako kancelářskou sílu nepřidělil“³⁵

S ohlédnutím na dobu konce třicátých let a celé války je zřejmé, že pro Annu Danielovou bylo zázemí, které jí poskytovala její původní rodina, zcela zásadní. Krátce po dokončení studia, už v letech 1942–45, z historických pramenů zjevně místy vystupuje korelace mezi jejím pro-aktivním přístupem ke svému

32 Smlsal rozšiřuje a prohlubuje poznání problematiky o historicky podložená fakta z šedé zóny reality vztahů mezi oslavanskými četníky, německou kriminální policií a (nejen oslavanskými) Romy – tu se však jeví, že ani poskytnutí velmi vysokých financí (či jiné formy úplatků) jistou ochranu před mašinerií agendy sběru Romů do transportů neposkytlo (srov. příběh Amáliina bratra Jana Daniela z Oslavan, jakož i příběh jejich dalšího bratra Josefa Daniela transportovaného i s manželkou z Tišnova a další viz Smlsal, 2024).

33 Viz poznámka 25 a také případně Závodská, 2016b. Manžel Amálie Danielové Josef Daniel postavil domek v první polovině třicátých let v kolonii oslavanské romské komunity, narodil od svého švagra Jana Daniela (bratra Amálie Danielové) – který ve stejné době postavil dům se stájemi pro koně na standardní stavební parcele v obci Oslavany.

34 SOkA Brno-venkov, f. H 35. Třídní výkaz s třídní knihou 1940/41–1943/44.

35 ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, ev. č. 3240–21.

pracovnímu uplatnění a snahou o zmírnění důsledků dopadu genocidy na širší rodinu, respektive i na ni samotnou.

V červenci roku 1945 napsala Anna žádost na Zemský národní výbor v Brně (viz faksimile na s. 72–73), v němž se uchází o práci takto: „... žádá zdvořile... shora uvedený úřad o přidělení kancelářského místa kdekoli, nejraději do pohraničí.“³⁶ V dopise věcně uvádí své vzdělání a získané dovednosti potřebné pro výkon kancelářských prací. „Dovoluje si laskavě přiložit vysvědčení dospělosti. Za doby německé okupace byla od r. 1942–45 zaměstnána jako dělnice...“ Ke své dosavadní pracovní praxi sama dále uvádí: „Úřad práce nepřidělil jí místa úřednice, jelikož v té době byla vedena jako neárijka.“ Na závěr své žádosti uvádí naléhavé zdůvodnění: „Otec... již zemřel, matka a ostatní sourozenci nyní podporují své příbuzné, kteří se vrátili z koncentračních táborů. Za tím účelem potřebuje býti zaměstnána.“³⁷

Jak bude dále podrobněji popsáno, prvním poválečným zaměstnavatelem Anny Danielové byl pak právě Zemský národní výbor v Brně, kam sice žádost adresovala, ač v ní přímo tento úřad za svého budoucího zaměstnavatele asi nepředpokládala. V dokumentaci zaměstnankyně Anny Danielové se mezi další běžnou administrativou v osobní složce vedené tímto zaměstnavatelem dochovalo z pozdější doby také zpětné potvrzení od firmy O. Dania (viz faksimile na s. 74), Annina prvního zaměstnavatele, který uvádí:

„Potvrzujeme Vám tímto, že jste byla u nás zaměstnána od 25. VII. 1942 do 27. VIII. 1944 a přihlášena jste byla u Okresní nem. pojišťovny v Brně jako výpomocná dělnice. Vykonávala jste však po celou dobu kancelářské a účetní práce. Nemohli jsme Vás jako kancelářskou sílu hlásiti, poněvadž tehdejší prac. úřad by nám Vás z důvodu rasových jako kancelářskou sílu nepřidělil.“³⁸

Význam tohoto dokumentu byl původně primárně praktický pro služební postup jako zpětně vyžádané potvrzení kompetencí mladé účetní Anny Danielové. V tomto smyslu také svědčí na jedné straně o snaze Anny Danielové uplatnit vědomosti, které nabyla na obchodní akademii už za krajně nepříznivých okolností v době války. Zároveň z něj pregnantní formulace „z důvodů rasových“ činí určité svědectví o povědomí jejího prvního zaměstnavatele o protektorátní diskriminaci (Romů). Přestože v letech 1942–1944 Anna Danielová i její zaměstnavatel, firma Dania, věděli o limitujících opatřeních protektorátního úřadu práce, firma měla pro mladou Romku práci adekvátní jejímu vzdělání, tuto (odpovědnou) práci jí svěřila (a tak vlastně ještě za války začala Anna Danielová získávat ve své profesi pracovní zkušenosti) a po skončení války jí potvrzení o výkonu její skutečné

36 Tamtéž. Celý dopis je formulován v er-formě, jak bylo v té době vhodné pro oficiální dopis adresovaný úřadu. Dopis ze dne 27. 7. 1945 adresovaný ZNV Brno. Viz faksimile na s. 72–73.

37 Tamtéž.

38 Tamtéž. Dopis ze dne 16. 7. 1947 adresovaný ZNV Brno.

15 7

Víc.
Žádost o místo

Oslavany, 27. července 1945.

Vícet. pl.

P. T.

Československému národnímu výboru
v Brně.

Podepsaná Anna Danielová, absol. obchodní akademie, nar. 9. 4. (1945) 1921 v Oslavanech, bytem v Oslavanech, U cukrovary 6, národnosti české, prosí a žádá záměrně P. T. sbora uveřejnit úřad o přidělení kancelářského místa, nejraději do pohraničí. Souv. žádost oddělovámě tímto:

absolvovala obchodní akademii v Brně s dobrým prospěchem. Lná těsnopis, psaní na stroji a jednoduché i podnikové účetnictví. Dovoluje si tankovně přiložit různé důkazy dospělosti;

za doby německé okupace byla od r. 1942 - 45 zaměstnána jako dělnice u těchto firem:

Oleříšek Dania, sochařství, Brno, Mendlovo nám. 2,

Josef Marciněk, kovářství, Brno, Lejč 45.

Úřad práce nepřidělil jí místo úřednice, jelikož v té době byla vedena jako nearijska;

zmenovaná jest členkou Čol. strany lidové, a pro

Žádost Anny Danielové o zaměstnání, 27. 7. 1945, Oslavany | Uloženo v Archivu bezpečnostních složek (ABS), fond Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 3240/21

dobru skupinu byla národně spolehlivá a zůstala věstrov
akcí nedotčena;

otec, dlouholetý pracovník u Z. M. B. v Colananech
ji zemřel, matka i ostatní sourozenci nyní podporují
své příbuzné, kteří se vrátili z koncentračních táborů.
Za tím účelem potřebuje byti zaměstnána.

Podpisová doufá, že její žádosti bude ryhováno
závěž předem laskavě děkuje, a poroučí se

v dokonale věti
Anna Danielová

Přílohy:

- 1. rodný a křestní list,
- 2. domovský list,
- 3. vysvědčení dospělosti,
- 4. -" -" záškolnosti,
- 5. potvrzení o nar. spolehlivosti
- 6. -" -" členství v l. straně lidové

preval dne 15. srpna 1945

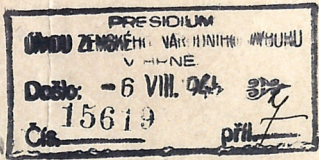
Anna Danielová

Vstoupila dne 4. 8. 45
v odd. 15.

[Handwritten signature]

Nem' námitk

Laičská

2-3

[Handwritten initials]

Žádost Anny Danielové o zaměstnání, 27. 7. 1945, Oslavany - 2. strana. | Uloženo tamtéž.

26

NEJSTARŠÍ UMĚLECKÝ ZÁVOD PRO PRÁCE KOSTELNÍ

OLDŘICH DANIA - BRNO

SOCHY - OLTÁŘE
OPRAVY - KONSERVACE
ZLACENÍ - MALOVÁNÍ

MENDLOVO NÁM. 2
ZALOŽENO ROKU 1865
TELEFON ČÍSLO 10.139

Titl. slečna

V Brně dne 16. VII. 1947.

Anna Danielová,

Brno.

Potvrzujeme Vám tímto, že jste byla u nás zaměstnána od 25. VII. 1942 do 27. VIII. 1944 a přihlášena jste byla u Okresní nem. pojišťovny v Brně jako výpomocná dělnice.

Vykonávala jste však po celou dobu kancelářské a účetní práce v naší kanceláři.

Nemohli jsme Vás jako kancelářskou sílu hlásiti, poněvadž tehdejší prac. úřad by nám Vás z důvodů rasových jako kancelářskou sílu nepřidělil.

Vydávajíc Vám toto potvrzení poroučíme se

v dokonalé účtě:

OLDŘICH DANIA
velkovýroba kostelních soch
sochařství a pozlacovačství
BRNO - Mendlovo nám. 2.

arch. pol. Křivánek

práce poskytla. Vzdělání a s ním spojené pracovní uplatnění se v životě Anny Danielové začalo projevovat jako (křehký ale významný) faktor její budoucí jistoty jak v době pro ni osobně (jakož i pro všechny Romy) přímo životu nebezpečné, tak v době poválečné jako významný pilíř jejího osobního sociálního statutu.

3 Celoživotní zaměstnání a práce v důchodovém věku

Po skončení války 1945 se zaměstnavatelem Anny Danielové stal Zemský národní výbor se sídlem v Brně. Do státních služeb byla jako účetní přijata zřejmě právě na základě vlastní výše zmíněné žádosti o pracovní zařazení. Do nového zaměstnání na ZNV v Brně nastoupila několik dní poté, co byla její žádost na úřad doručena, a to v podstatě okamžitě, od 4. 8. 1945, na nově systemizované místo účetní elévky. Z dochovaných dokumentů je také patrné, že jí v této době jako započitatelná dosavadní praxe byla postupně uznána její neoficiální pracovní náplň účetní, kterou skutečně vykonávala v kamenosochařské dílně Oldřich Dania po dobu nejméně dvou let již za války. Na základě tohoto přehodnocení započitatelné praxe došlo pak u Anny Danielové ke zkrácení standardní čekací doby na služební postup, a s platností od 1. 10. 1946 byla povýšena na místo „služební adjunktky“. V období prvních dvou let státní služby souběžně při zaměstnání úspěšně studovala kurs Státního účetnictví na Právnické fakultě Masarykovy univerzity, na který nastoupila již v září 1945. Dvouletý kurs realizoval dlouhodobou snahu Ministerstva vnitra a Ministerstva školství a osvěty o optimalizaci přípravy vysokoškolsky (i středoškolsky) vzdělaných pracovníků pro státní úřady, respektive rozšiřoval odborné kompetence státních účetních úředníků.³⁹ V rámci tohoto kursu A. Danielová úspěšně složila například zkoušku ze státního účetnictví (24. 6. 1946). S takto zvýšenou kvalifikací pracovala Danielová jako státní úřednice i v dalších letech, a to až do začátku roku 1953. Ovšem během ledna 1949, kdy po 2. 1. 1949 se zánikem zemské státní správy došlo ke vzniku nových krajských národních výborů, byla převedena nově jako zaměstnanec Správy zůstatkové podstaty země Moravskoslezské na úřad KNV v Brně. Z tohoto svého zaměstnání odcházela z důvodu reorganizace úřadu k datu 28. 2. 1953.

Následně byla Anna Danielová zaměstnaná na brněnském Podnikovém ředitelství Obchodu textilem.⁴⁰ V tomto textilním podniku byla nepřetržitě

39 Šlo o dlouhodobou snahu reformovat vzdělávání státních úředníků, která byla projednávána jako „Úprava předběžného vzdělání účetního úřednictva“ již v době mezi světovými válkami mezi ministerstvy vnitra, školství s ministerstvem financí a fakultami právních věd, v Brně tedy Právnickou fakultou Masarykovy univerzity, která od podzimu 1945 kurs zajišťovala – Archiv MUNI, f. A5 sign JIV, kart. 2, i. č. 12.

40 MZM, Historické oddělení, př. č. 40/93 Doležal [Škoda, Maxmilián], dále také viz Kyselák (1996, s. 21). Historicky přesné určení tohoto brněnského podniku jsem (zatím) neprováděla. Sama Anna Danielová uvádí v dokumentaci pro svého pozdějšího zaměstnavatele v období 1953–1969 údaj „Textil, Brno“ (AMB, f. B1-34).

zaměstnána plných 16 let, tj. do roku 1969.⁴¹ Z dochovaných archivních materiálů se dozvídáme, že několik let zde pracovala spíše jako účetní (a korespondentka) a dalších 11 let jako osobní referentka (tj. dnes tzv. personalistka).⁴² Na podzim roku 1969 byla na žádost nově vzniklé organizace Svazu Cikánů-Romů ze svého dosavadního zaměstnání uvolněna a od 1. 11. 1969 nastoupila jako zaměstnankyně SCR. Své povolání později, po ukončení činnosti SCR, vykonávala od roku 1974 po dalších 10 let na Odboru školství Národního výboru Brno jako samostatná referentka správy školských zařízení v oddělení kádrové a personální práce.⁴³ Na tomto svém posledním pracovišti v závěrečných pěti letech 1979–1984 byla zaměstnána již jako důchodkyně a zaslouženou penzi nastoupila 1. 5. 1984, tedy po více než čtyřicetiletém výkonu své práce.⁴⁴

Na uvedeném přehledu uplatnění Anny Danielové je patrný vývoj jejích profesních kompetencí: od roku 1945 (resp. neoficiálně již za války) vykonávala práci účetní, po válce – po rozšíření odborných kompetencí – postupně tvořily náplň její práce náročnější operace státního účetnictví (samostatné vedení a uzavírání hlavní knihy, ošetrovací útraty, kontování, likvidování, měsíční a roční uzávěrky, atd.). Se změnou zaměstnavatele po roce 1953 nabývala další praktické zkušenosti postupně zejména v podnikovém účetnictví a v oblasti personalistiky (tj. včetně zpracování mezd, důchodů a další) a takto zaměřenou profesi vykonávala po mnoho let, dokonce i v důchodovém věku. Tato její celoživotní práce má ovšem v letech 1969–1974 ještě přesah do sociálně-právní až politické práce, kterou vykonávala pro SCR. Toto období v následující kapitole představím podrobněji.

4 Profesionalita, obětavost, romská identita

Anna Danielová patřila ve Svazu Cikánů-Romů mezi nejdouhodoběji zaměstnané pracovníky. Svaz (po více než roce nutných organizačních příprav) vznikl Ustavujícím sjezdem v srpnu 1969 a byl po necelých čtyřech letech své existence jako politicky nežádoucí zrušen, na žádost státních orgánů na konci dubna 1973 (Lhotka, 2009). Po termínu 30. 4. 1973 existoval ještě řadu měsíců „Svaz Cikánů-Romů v likvidaci“ (takto se také tato organizace prezentovala i oficiálním razítkem). V procesu likvidace se několikrát o několik měsíců prolongoval konečný termín – definitivně tato organizace zanikla k 31. 7. 1975.⁴⁵

41 AMB, f. B1-34.

42 Tamtéž. K náplni práce v tomto zaměstnání v letech 1953–1969 existují jen základní informace, mezi retrospektivní stručnou dokumentací uvnitř osobní složky Anny Danielové jako zaměstnankyně NV Brno.

43 V dobové terminologii se prosadil tento název, vedle dříve i dnes obvyklého pojmu „osobní oddělení“.

Postupně se totiž po roce 1948 v českém a slovenském prostředí vlivem potřeb komunistického režimu rozšiřují kompetence tradičních osobních oddělení podle potřeb tehdy žádoucí kádrové politiky.

44 AMB, f. B1-34.

45 MZA, f. G 434, k. 11

Anně Danielové byl její pracovní poměr v SCR v likvidaci také několikrát (v řádu měsíců) prodlužován, ukončen byl k 30. 6. 1974. Tento termín se konečně shoduje s termínem stanoveným pro archivaci administrativy bývalého SCR v rozmezí dubna–června 1974 Likvidační komisí.⁴⁶ Již zde je na místě podotknout, že materiály, které jsou dnes uloženy v Moravském zemském archivu, byly podle dochovaných zápisů (po 30. 4. 1973) o aktualizovaných náplních práce zaměstnanců v jisté míře připraveny k uchování a dalšímu archivnímu zpracování původně v první polovině roku 1974 i součinností Anny Danielové.⁴⁷

Spojení osobnosti Danielové se SCR není ovšem, jak bylo rekapitulováno už v úvodu tohoto článku, ohraničeno daty jejího zaměstnaneckého poměru. Nejpozději od května 1968, tedy v době svého zaměstnání v administrativě brněnského textilního podniku Obchod textilem, se osobně dlouhodobě účastnila příprav založení nové romské společensko-politické organizace, která vyústila ve vznik SCR.⁴⁸ V dochovaném „Zápisu z pracovní porady aktivu k cikánské otázce,“ konané dne 18. 5. 1968, figuruje Anna Danielová mezi řadou spoluzakladatelů budoucího Svazu (a sama je s největší pravděpodobností v jedné osobě i zapisovatelkou tohoto dokumentu).⁴⁹ Na této schůzi byla zvolena do patnáctičlenného Přípravného výboru budoucí organizace. Mezi osobnostmi tohoto Přípravného výboru byly čtyři ženy – Anna Galbová, Marie Ištvanová, Zuzana Dotková a Anna Danielová. Zejména s Marií Ištvanovou byla A. Danielová v SCR řadu let v užším pracovním kontaktu (Závodská a Viková, 2016, s. 120).

Zde je nutné zdůraznit, že při ohlédnutí po intencích Romů o ustavení vlastní organizace Annu Danielovou shledáváme v ještě starší historii, a to v době jejího zaměstnání na Krajském národním výboru Brno velmi krátce po válce. Okolnosti iniciativy vzniku Prozatímního krajského výboru Cikánů v Brně 24. 6. 1950 jsou částečně již známé (Sadílková et al., 2018 s. 118–119). V tomto sedmičlenném výboru je Anna Danielová tehdy sama žena, spoluorganizující se s Rudolfem Danielem st. (1911–1978), Rudolfem Danielem ml. (1919–1969), Florianem Danielem, Eduardem Holomkem (1922–1997), Tomášem Šubrtem (1901–1982), Kolomanem Bartošem a Vojtěchem Balažem.⁵⁰ Jakkoli tato snaha

46 MZA, f. G 434, k. 11, i. č. 53, fol. 41 dtto fol. 89 (datace Zápisu o jednání Likvidační komise SCR je 4. 4. 1974).

47 Tamtéž.

48 Podrobněji o přípravách a průběhu vzniku SCR ve světle archivních pramenů viz Sadílková et al. (2018).

49 MZA, f. G 434, k. 1, fol. 807–810. Přetištěno též v Sadílková et al. (2018, s. 171–164). Jako „Anna Danielová, úřednice, Brno / zapisovatelka“ je uvedena na s. 4 tohoto dokumentu (tj. fol. 810), a na posledním řádku tohoto strojopisu je uvedeno „zapsala“. I když podpis té, která zapsala tento zápis není doplněn, prakticky je jisté, že šlo právě o Annu Danielovou. Jména několika desítek romských účastníků uvedené v tomto dokumentu jsou zapsaná v detailu (vč. diakritiky) precizně, což odpovídá i skutečnosti, že zapisovatelka účastníky aktivu znala (srov. Sadílková et al., 2018, s.168).

50 NA, f. Ministerstvo vnitra, dodatky, sign. 215, k. 1282. Přetištěno též v Sadílková et al., 2018, s.121–124.

o ustavení vlastní romské pracovní skupiny pod KNV Brno byla Ministerstvem vnitra zastavena ihned ve svém zrodu a o dalších aktivitách tohoto druhu u Anny Danielové v následujících letech zatím nemáme nalezené relevantní historické informace, i tak je jisté, že se několik členů Prozatímního krajského výboru Cikánů zнову organizovalo a účastnilo v řešení romských záležitostí při zakládání Svazu Cikánů-Romů – a to včetně Anny Danielové. S Rudolfem Danielem st. a Eduardem Holomkem spolupracuje přímo v Přípravném výboru, s Tomášem Šubrtem (jakož i s již zmíněným Rudolfem Danielem a Marií Ištvanovou) později dlouhodobě v Komisi bývalých členů koncentračních táborů SCR.

4.1 Zaměstnání v organizaci Svaz Cikánů-Romů

Po ustavujícím sjezdu SCR se předsednictvo ÚV SCR poprvé sešlo 16. 9. 1969, a v té době měl SCR pouze tři zaměstnance, kteří byli uvolněni pro práci v SCR ze svých dosavadních pracovišť: Miroslava Holomka, Zigmunda Vágaie a Antonína Daniela (Lhotka 2009, s.10). Anna Danielová tedy jako jejich spolupracovnice nastupuje už necelé dva měsíce po nich. Žádoucí informace, které by poskytly přehled její pracovní náplně pro SCR, se nepodařilo zatím vcelku dohledat. Materiály spojené s personáliemi členů a zaměstnanců SCR uložené v Moravském zemském archivu podléhají ochraně osobních údajů, nejsou zpřístupňovány. Charakter (z velké části administrativní) práce Anny Danielové také činí prakticky nemožné vydat se za účelem sestavení pracovního portfolia cestou prohledávání celkově velmi rozsáhlé agendy (tisíců fólií) z provenience ÚV SCR – je logicky jasné, že určitou část materiálů (možná právě včetně personální agendy zaměstnanců) zpracovávala právě (i) ona, vzhledem ke svým kompetencím (mj. šlo o zkušenou písařku, strojopisné záznamy zpracovávala i jako anonymní kancelářská síla). Vzhledem k dynamice vývoje SCR jako organizace je pravděpodobné, že adekvátně potřebám vnitřní organizace se náplň práce (i) u Anny Danielové od začátku proměňovala. Od období podzimu 1969 až do počátku roku 1971 tedy zatím z rozsáhlého fondu SCR nemáme téměř žádné přesné informace o jejím působení, s výjimkou údaje, že již na ustavujícím sjezdu byla jmenována členkou Ústřední revizní a kontrolní komise SCR (Lhotka, 2009 s. 12).⁵¹ Zajímavá je charakteristika uvedená v osobní složce,

51 Z doposud známých informací o činnosti práce této komise (Lhotka, 2009, s. 12; resp. též *Románo líl* 2/1970, s. 4) je zřejmé, že být členem této komise neobsahovalo náplň zaměstnance na plný úvazek, u Anny Danielové jde evidentně o jednu z mnoha funkcí v nově založené organizaci, resp. jen o část její pracovní náplně. Opět narážíme na limity problému aktuálně stále historicky nezpracovaného (vnitřního) vývoje SCR. Podotýkám, že pozornost složité pracovní náplni v kontextu činnosti Jazykové sub-komise pro cikánštinu jsem věnovala i u Antonína Daniela coby kmenového zaměstnance SCR (Závodská, 2021, s. 137, resp. napříč v tomto textu zpracovaná role Antonína Daniela v jazykové komisi jako roditelého mluvčího a člena pracovní skupiny, a zároveň na jiné úrovni i podpoře práce této komise z pozice vedoucího funkcionáře ÚV SCR).

kteřou na Annu Danielovou vedl její poslední zaměstnavatel. Zde se dochoval mezi záznamy o předchozích zaměstnáních údaj o tom, odkdy dokdy působila ve Svazu Cikánů-Romů (v Brně), kde stojí, že zastávala práci jako „politická pracovnice pro sociálně-právní záležitosti“.⁵² Co se pod takto složitě formulovanou pracovní charakteristikou míní za náplň práce, lze nahlédnout v následujících podkapitolách – jedná se alespoň částečně i o činnost pro Sociálně-zdravotní komisi SCR, kde působila od jara 1971 jako tajemnice komise.⁵³ V roce 1971 jsou podrobnosti o činnosti Anny Danielové v identifikovaných archivních materiálech už natolik četné, že je možné alespoň některé segmenty její činnosti v SCR kompaktně popsat.⁵⁴

4.2 Komise bývalých vězňů koncentračních táborů

Ze souboru archivních materiálů fondu ÚV SCR v MZA je od roku 2016 v odborné literatuře postupně reflektována existence Komise bývalých vězňů koncentračních táborů, a to částečně již i včetně zohlednění podstatného významu Anny Danielové a její práce pro vznik a činnost SCR (Závodská a Viková, 2016; Donert, 2017 a 2024; Berkýová, 2020 a další).⁵⁵ Právě s materiály agendy této Komise zůstala Anna Danielová jako pomocná kancelářská síla pracovat i po 1. 4. 1973, kdy přešla správa SCR pod řízení Likvidační komise.⁵⁶ Než zde popíši práci Anny Danielové v tomto období, je užitečné pokusit se systematicky zařadit organizaci práce této Komise do hierarchie i chronologie vývoje práce SCR. Z písemností vzešlých z činnosti Komise bývalých vězňů KT, a rovněž ze zpravodaje *Románo líl 3/1971*, je zřejmé, že komise byla jakousi subkomisí – podobně jako například jazyková (sub)komise ve Společensko-vědní komisi SCR – a organizačně původně zřejmě spadala pod Sociálně-zdravotní komisi SCR, v některých souvislostech byla později (opět podobně jako zmíněná jazyková komise) ale chápána jako samostatná Komise.

Sociálně-zdravotní komise byla jednou z pěti pracovních komisí ustanovených na prvním jednání předsednictva SCR (Lhotka, 2009, s. 10), původně takto zřízená pod názvem Sociální komise.⁵⁷ K agendě této Sociální komise bohužel nejsou

52 AMB, B1-34.

53 MZA, f. G 434, i. č. 45. *Románo líl 2/1971*, s. 6–7.

54 Pro rok 1973 se dokonce zachoval poměrně podrobný individuální plán práce, datovaný 2. 1. 1973 – viz faksimile na s. 85. MZA, f. G 434, k. 36, i. č. 178, fol. 86.

55 Název komise se v agendě SCR postupně ustaloval. V roce 1971 variuje mezi Komise bývalých vězňů KT Osvětím a Komise bývalých vězňů koncentračních táborů, případně vzácně také Komise pro vydávání osvědčení. MZA, f. G 434, k. 7 a k. 8, resp. též k. 9 (zde výtisky *Románo líl*, kam v roce 1972 členové této Komise přispívají).

56 MZA, G 434, k. 11.

57 V souvislosti s prací této komise s objevuje také název „sociální oddělení“, jako například v *Románo líl 3/1972*, s. 21, nebo v běžné vnitrosvazové administrativě (MZA, f. G 434, k. 8, fol. 170 ad.).

v odborné literatuře zatím systematicky zpracovaná fakta, stejně jako u ostatních komisí SCR, včetně Komise právní – jejíž agenda se s agendou Sociální komise v následujících letech často prolínala. Co o historii Sociální komise vysvětluje z archivovaných materiálů, je, že v organizaci vedení této komise, v němž původně byl předsedou komise Ján Šipoš, došlo v listopadu 1970 ke změně a předsedou se stal nově Stanislav Kier (někdy uváděný jako Kýr). Tato původně jmenovaná Sociální komise na své schůzi 19. března následujícího roku změnila svůj název na Sociálně-zdravotní komisi, a z této schůze máme i zprávu, že se Anna Danielová stává tajemnicí této komise.⁵⁸ Přesun těžiště její práce do činností spojených s působením Sociální komise je patrný na více úrovních a z jejich četnosti i škály výskytu je zřejmé, že aktivity v nich zachycené mají kontinuitu nejméně v roce předcházejícím. Tato jednání jsou spojena právě s vyjednáváním vyřizování postupu žádostí o odškodnění podle zákona 255/1946 Sb.

Řešení a praktická pomoc žadatelům a potenciálním žadatelům o toto odškodnění je v aktivitách SCR patrná už v procesu jeho vzniku a v roce 1969. Zejména Tomáš Holomek (jehož jedna z funkcí ve Svazu bylo i předsednictví v Právní komisi SCR)⁵⁹ již v *Informačním zpravodaji* 3/1969 a dále 5/1969 popsal možnosti získání kompenzací formou podání žádosti o odškodnění podle zákona 255/1946 a podrobně uvedl potřebné náležitosti s vyřizováním žádosti spojené. Minimálně od této doby se SCR po celou další dobu své existence zabývá právní a administrativní podporou Romů, kteří by na takové odškodnění podle tehdy platné legislativy mohli mít právní nárok. Do agendy Sociální komise systematicky tato podpora spadala i v intenci pomoci Romům s vyřizováním nároku na jejich důchodové zabezpečení (Závodská a Víková, 2016, s. 110; Berkyová, 2020, s. 67), přesněji nároku na starobní, invalidní či částečně invalidní důchod. Anna Danielová byla konkrétními úkoly spojenými s vyjednáváním náležitých příloh k jednotlivým žádostem o osvědčení pověřována od ÚV SCR nejpozději již od listopadu 1970 (viz faksimile na s. 82) a v této době vyjednávala otázky spojené s příjmem a se zpracováním žádostí na Ministerstvu národní obrany a Svazu protifašistických bojovníků.⁶⁰

58 MZA, f. G 434, i. č. 45. *Románo lil* 2/1971, s. 6–7.

59 Lhotka, 2009, s. 10.

60 MZA, f. G 434, k. 8, fol. 36–38.

8A / 3 listy⁷⁾

Ústřední výbor Svazu Cikánů - Romů ČSR se sídlem v Brně, Dimitrovova

Pro poradu sekretariátu
konanou dne 3. května 1971

Komise

obsah:	Návrh na opatření
Zpráva o jednáních na SPB a VHÚ týkající se osvědčení 255/1946 Sb.	Pomoci našim Romům, kteří byli věznění za doby fašistické okupace, aby jejich žádosti o osvědčení 255/1946 Sb. byly vyřešeny.

Vypracovala:

Anna Danielová
soc. odd. ÚV SCR ČSR

Předkládá:

Zigmund Vágai
tajemník ÚV SCR ČSR

V Brně dne 23. 4. 1971

36

Zpráva o jednáních na SPB a VHÚ týkající se osvědčení 255/1946 Sb., 24. 3. 1971, Brno I Uloženo v Moravském zemském archivu (MZA), fond Svaz Cikánů-Romů - Ústřední výbor, k. 8, i. č. 32, fol. 36-38

Z p r á v a o jednáních na Svazu protifašistických bojovníků
a Vojenského hist. ústavu v Praze.

Naši soukmenovci byli za doby fašistické okupace vězněni v koncentračních táborech z rasových důvodů, mnoho jich zahynulo, poněvadž nevydrželi fyzické a duševní strádání, jen málo se jich vrátilo domů. Většina z nich má narušené zdraví, jsou pod stálým lékařským dohledem, mnozí z nich již zemřeli.

Pro odchod do starobního důchodu, invalidního a částečně invalidního potřebují jako doklad o věznění osvědčení dle § 8 zák 255/1946 Sb.

V Informačním zpravodaji č. 5/1969 ze dne 19. 11. 1969 na str. 20 - 22 jsme přesně informovali, co všechno je zapotřebí k vyřízení tohoto osvědčení. Někteří naši občané si žádost o osvědčení podali již v roce 1968, 1969, avšak do dnešního dne ji nemají vyřízenou. Dle zák. 161/1968, kteří odcházejí do SD, CID, nebo ID měli nárok i na zvýšení důchodů, ale nemohou toto obdržet, poněvadž k žádosti o zvýšení je nutno přiložit zmíněné osvědčení. Marně tedy čekají na vyřízení svých žádostí.

V čem tedy vězí příčina?

V příloze k žádosti o osvědčení potvrzuje MNV každému našemu občanovi, že byl odvečen a persekuován z rasových důvodů. Zřejmě toto potvrzení z obce není dostačující, i když to místopřísežně potvrzují tři svědci. P r o č ?

Totíž na potvrzeních, která vydává Mezinárodní červený kříž Arolsen - se u Cikánů jako důvod věznění uvádí:

" A s o c i a l, Berufscheu, Berufsbrechr - Schwarzel Winkel - " t.zn. nežádoucí, štitící se práce, sabotér - černý trojúhelník Černý trojúhelník- Schwarzer Winkel - nosily nežádoucí živly - Cikáni kromě tohoto označení měli před vězeňským číslem velké - Z - což zn. Zigeuner = Cikán. V Osvětlení byli ve zvláštním táboře pro Cikány, "Birkenau", kde byli Cikáni z Československa, Polska, Ruska, Německa, Francie, Itálie atd.

Při jednání v listopadu 1970 jsem měla námitky, že Cikáni nebyli odvečeni do koncentračních táborů jako nežádoucí živly, nýbrž, že to byly rasové důvody, (Proč tedy byly odvečeny malé děti, ženy a starci?), a že to byly hromadné akce!

Bylo hovořeno v tom smyslu, že Svaz Romů v ČSR jako zájmová organizace Národní fronty, by měla prokázat hlavně jmennými seznamy odvečených Romů, že šlo o hromadné akce.

Bylo mi doporučeno, že by SCR mělo pátrat po archívech, zda by se nenašly seznamy odvečených Cikánů.

Z pověření ÚV SCR č.j. 2907/1970 ze dne 10. 11. 1970 a 24. 11. 1970 navštívila jsem Státní archiv v Brně, Žerotinovo nám., avšak se zřejmě žádné seznamy nezachovaly (snad jeden z konce r. 1943, ale to byl transport i jiných lidí)

87

Dále spolu se s. Bartolomějem Danielem, prom. historikem, který pracoval v archivu v Praze, jsme byli v Ústředním archivu v Praze, ve státním archivu v Rajhradě u Brna - součást archivu v Brně, avšak v žádném se nám nepodařilo nic najít. (Jednalo se nám o transporty, které byly jako hlavní v zemích historických a to: 1. 8. 1942 do Hodonína u Kunštátu, dále začátkem ledna 1943 a 7. května 1943 do Osvětimi)

Začátkem března t.r. jsem se byla porádit na Feder. Svazu profašistických bojovníků v Praze se s. I. Lömem, kde bylo doporučeno, že ÚV SCR ČSR by se měl obrátit na VHÚ v Praze se žádostí o přijetí zástupců naší organizace, s účastí 1 - 2 občanů Romů, kteří byli v koncentračním táboře, dále zástupce NF, SPB, VHÚ - členů komise, která vyřizuje osvědčení 255/1946 Sb. - aby jednání se zaměřilo na to, aby se s konečnou platností vyřešily žádosti pro všechny Cikány, kteří byli za okupace vězněni v konc. táboře.

Při jednání v Praze na ČSČK jsem druhý den zašla na VHÚ, abych se zde informovala, jakým způsobem bychom jako organizace toto měli řešit. Jednání trvalo skoro 2 hodiny, byla jsem dotázána, zda jsem byla vězněna a zda si pamatuji, co vše se událo před 28 lety.

Vypovídala jsem přesně tak, jak se věci udály, přesná data transportů, které cikánské osady byly zlikvidovány, odkud Cikáni byli hromadně odvezeni (Oslavany, Kostivárna, Brno, Uherčice, Ivan, Svatobořice, Čeložnice, Kyjov, Strážnice, Petrov, Vizovice, Uher. Hradiště - většinou to byla jižní Morava (hlavní soustředění bylo v Brně na jatkách a v "robotárně", v Jihlavě, Olomouci, Ostravě, Praze, a. j. Na Slovensku to byly obce na hranicích Moravy a Slovenska a většinou západní Slovensko.

Ke konci jednání bylo doporučeno:

1. ÚV SCR ČSR by mělo mít seznamy odvětvěných Cikánů - tak, jak to má Židovská obec;
2. ÚV SCR ČSR by se mělo obrátit na Feder. min. vnitra se žádostí (písemně) na základě čeho, jakých výnosů, byly nařízeny transporty Cikánů do koncentračních táborů a získat také opisy seznamů jmenovaných, které by měly být archivovány na ÚV SCR ČSR.
3. ÚV SCR ČSR by se měl obrátit na FSPB v Praze - Legerova 22, aby nám svým prostřednictvím pomohl v Arolsensu zjistit, které případy v koncentračních táborech byly kriminální (zelený winkel - nemá nárok na osvědčení 255/1946 Sb)

Žádosti o odškodnění za pseudolékařské pokusy dosud nejsou také vyřízeny, bylo sděleno na SPB, že komise, které tyto žádosti prověřují, po schválení Federální komise uvědomí každého žadatele písemně.

Je tedy naší povinností, aby naše organizace zaujala konečné stanovisko, jakým způsobem pomoci všem našim Romům, aby získali osvědčení o věznění v koncentračních táborech za doby fašistické okupace.

V Brně 23. 4. 1971

Vypracovala: Anna Danielová

V dubnu 1971, kdy již byla ve funkci tajemnice Sociálně-zdravotní komise, zpracovala pro Sekretariát ÚV SCR „Zprávu o jednáních na SPB a VHÚ týkající se osvědčení 255/1946“,⁶¹ kde průběh a výsledky těchto jednání shrnuje. Jak už bylo z této Zprávy citováno (Závodská a Viková, 2016), Danielová zde postihuje problematiku skutečnosti, že i řádně podané žádosti od Romů nejsou adekvátně vyhodnocované: Dochází například k tomu, že jejich pronásledování za nacismu není uznáno jako pronásledování z rasových důvodů. Jak ve Zprávě uvádí, podnikla sama nebo později s dalším členem SCR – promováním historikem Bartolomějem Danielem (1924–2001) – z pověření ÚV SCR v uplynulých měsících několik návštěv také v archivních fondech tehdejšího Státního archivu v Brně (dnes Moravský zemský archiv) a v Rajhradě (dnes Státní okresní archiv Brno-venkov) a Státního archivu v Praze. Přestože ani v jedné z uvedených archivních institucí (zatím) neuspěli a nemohli MNO a SPB listinné důkazy o vypravovaných transportech z Protektorátu Čechy-Morava předložit, uvádí ve své Zprávě o jednání, které proběhlo v lednu 1971 na Vojenském historickém ústavu, také toto:

„Jednání trvalo skoro dvě hodiny. Byla jsem dotázána, zda jsem byla vězněna a zda si pamatuji, co vše se událo před 28 lety. Vypovídala jsem přesně tak, jak se věci udály, přesná data transportů, které cikánské osady byly zlikvidovány, odkud Cikáni byli hromadně odvezeni (Oslavany, Kostivárna, Brno, Uherčice, Ivaň, Čeložnice, Svatobořice, Kyjov, Strážnice, Petrov, Vizovice, Uher. Hradiště...“⁶²

Z celé Zprávy (viz faksimile na s. 81–83), jakož i z této citace, je zřejmé, že Anna Danielová byla již v této době plně kompetentní nejen se orientovat jako zkušená personalistka v praxi administrativní agendy vyřizování nároku na důchod (resp. odškodnění dle Zák. č. 255/1946 Sb., a dále také odškodnění za zločinné lékařské pokusy), ale především nepouštět ze zřetele skutečnou podstatu nároku na kompenzace – který byl spojen s historickou nespravedlností vůči Romům. To dokázala (v pozici úřednickými dotazy „zkoušené“ jednatelky) z podstaty historické reality, která se jí i osobně týkala, z paměti nejen obhájit, ale i konkrétním vyjmenováním patřičných lokalit doložit historicky ověřitelnými a později i ověřenými fakty.⁶³ Její Zpráva, která byla 3. 5. 1971 projednána na ÚV SCR, obsahuje i konstruktivní návrhy vzešlé z proběhlých jednání, které zřejmě vedly k postupnému ustanovení pracovní skupiny od léta známé jako Komise bývalých vězňů koncentračních táborů SCR.

61 Tamtéž.

62 Srovnáme-li výčet uvedených lokalit – v roce 1971 šlo o ještě nezpracované téma – s tím, jak postupně dokumentaci genocidy k nim systematicky zpracoval historik Nečas, je jistota, s jakou Danielová dokázala předestřít a přesně lokalizovat pracovníkům Komise pro odškodnění historická fakta z autopsie, doslova ohromující.

63 První publikované texty Ctibora Nečase začaly vycházet v odborných periodikách od roku 1972 (viz např. Výběrová osobní bibliografie Ctibora Nečase, publikovaná v *Romano džaniben* 2/2013, s. 20–31).

Činnost nově vzniklé Komise započala v polovině roku 1971. Od léta toho roku probíhala intenzivní jednání mezi SCR, MNO a ÚV SPB, která se až do jara 1973 realizovala v Brně nebo i přímo Praze. Tato jednání za SCR vedli jak členové Komise (která postupně vykrystalizovala v devítičlennou pracovní skupinu s předsedou Josefem Jelínkem, tedy: Rudolf Daniel, Tomáš Šubrt, František Kýr, Marie Ištvanová, Zdeněk Daňhel, Emil Daniel, Tomáš Holomek a Anna Danielová),⁶⁴ tak další členové SCR, zejména Antonín Daniel v době, kdy se již naplno realizovala silná administrativní podpora oprávněným žadatelům – kterou personálně zajišťovala právě Anna Danielová. Určitá statistická data o vyřizovaných žádostech⁶⁵ se dochovala i v archivních pramenech precizně vypracovaných právě Annou Danielovou. Z nich vyplývá, že SCR až do roku 1973 administroval žádosti 122 žadatelů. Tento údaj pochází z již závěrečného období existence SCR, kdy po březnu 1973 s likvidací SCR nutně začalo docházet k postupnému ukončení práce tehdy již bývalé Komise vězňů koncentračních táborů. Jak je patrné z dochovaných archiválií, v létě 1973 administrativu nadále zpracovávala Anna Danielová, často ale již pouze v roli asistentky (někdy pod příjmením Danielová, jindy už jen pod zkratkou „Dan.“) jednoho z členů Likvidační komise SCR, kterým byl Vladislav Blažek – jenž v té době korespondenci ohledně stále probíhajících procesních záležitostí týkajících se žádostí o Osvědčení s MNO oficiálně podepisoval. Z pokynu tohoto likvidátora se zachoval zápis z 21. 8. 1974, že „je třeba písemností týkající se osvědčení podle zákona 255/46 archivovat, pokud možno vcelku.“⁶⁶ Domnívám se, že v tu dobu šlo o již v podstatě uspořádané materiály, které podle pokynů Likvidační komise dle směrnice pro sepsání a archivování písemností zpracovala před svým odchodem Anna Danielová, a ty se takto dodnes dochovaly uložené v Moravském zemském archivu.⁶⁷

Komise bývalých vězňů v letech 1971–1973 nejen že výrazně přispěla pomocí desítkám oprávněných romských žadatelů ke kompenzaci jejich utrpení za druhé světové války, ale znamenala (i ve spojitosti se spoluprací s historiky Vlastou Kladivovou a C. Nečasem, viz Závodská a Viková, 2016) podstatný posun v otevření tématu genocidy Romů z intimity romské komemorace postupně i do širšího společenského povědomí. Víze vybudování památníků romským obětem byly v tuto dobu posíleny skutky: jak vlastní prací na zpřesnění dokumentace zločinů proti lidskosti nebo podporou perzekvovaným jednotlivcům a jejich rodinám, tak i uspořádáním pietního aktu na místě hromadného hřbitova

64 MZA, f. G 434, k. 7.

65 Přehledně vliv činnosti SCR na průběh zpracovávání žádostí uvádí Berkyová (2020), dále Čapková (2024, s.116).

66 MZA, f. G 434, k. 11, fol. 122.

67 Jde o kartony 7 a 8 fondu G 434, popsané poprvé ve Závodská a Viková, 2016. Pokyny k uspořádání dostala Anna Danielová od Likvidační komise již 25. 6. 1973. MZA, f. G 434, k 11, i. č. 51, fol. 57–60.

někdejšího tzv. cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu. V agendě Sociálně-zdravotní komise se pro rok 1973 zachoval rozpočet na činnost Komise bývalých vězňů KT, který počítal s budováním památníku v Hodoníně u Kunštátu.⁶⁸

4.3 Komise žen

Na stejném dokumentu s rozpočtem na rok 1973, uvedeném v předchozí podkapitole, se rovněž nachází rozpočet pro jinou subkomisi Sociálně-zdravotní komise SCR, a tou je Komise žen. O historii této Komise doposud neexistovaly v literatuře žádné zprávy, a tento článek tak přináší nový historický objev, spojený s odhalováním biografie Anny Danielové, která byla také její spoluzakladatelkou. Archivní materiály, jež se k této komisi zatím podařilo identifikovat, čítají pouhých 18 fólií, což je celek 17 + 1 list spojený kancelářskou svorkou. Nejsdílňějším dokumentem je dopis Anny Danielové z 29. 8. 1972 tajemníkům KV SCR (viz faksimile na s. 88) o iniciativě vzniku Komise žen při ÚV SCR. V tomto listu k opodstatnění a realizaci iniciativy uvádí:

„ÚV SCR ve své činnosti se zaměřuje i na řešení otázky sociálního a společenského postavení romských žen. Považujeme tento problém za velmi důležitý [...], proto doporučujeme, aby ve Vašem kraji byly určeny 2 romské ženy – měly by to být ženy, které pracují v SCR jako funkcionářky, které by se staly členkami komise žen při ÚV SCR.“

K programu a náplni práce vznikající Komise žen dále píše:

„... mimo jiné bude těžiště práce komise žen na výchovu romské mládeže, hlavně mládeže předškolního věku. Ve spolupráci s ČSŽ, ČČK se zaměří i na jiné úseky, jako získávání kvalifikace, zdravotní kurzy, kurzy vaření, šití apod.“⁶⁹

Termín pro zaslání sdělení, které ženy za jednotlivé KV SCR budou v Komisi žen, byl stanoven na 30. 9. 1972. Tato jména se zatím nepodařilo zjistit, ale je možné, že k jejich dohledání v budoucnu ještě přispěje historická práce i v lokálních archivech ČR, kde by v archivovaných materiálech KV SCR mohla být dochovaná například relevantní korespondence či snad i jiné materiály reagující na pokyny A. Danielové z ÚV SCR.

Z materiálů Zdravotně-sociální komise spojených s Komisí žen lze zatím jen konstatovat, že zrod Komise žen v druhé polovině roku 1972 navazoval na aktivity romských žen u příležitosti MDŽ, které tajemníci SCR nejpozději od jara 1971 organizovali. O průběhu aktivu, který se konal 4. 3. 1971 v Brně (v Závodním

68 MZA, f. G 434, k. 7, i. č. 26, fol. 5. Plán na vybudování památníku tamtéž, k. 30, i. č. 161.

69 MZA, f. G 434, k. 7, i. č. 29, fol. 14–18.

ÚSTŘEDNÍ VÝBOR SVAZU CIKÁNŮ-ROMŮ V ČSR
BRNO, DIMITROVA 16

Komise žen!

Všem tajemníkům KV SCR
v ČSR

Váš dopis značky/ ze dne

Náš značka

Vyřizuje

Brno

1/1323/72

Jan

29.8.1972

Věc:

Vážený souduhu tajemníka,

ÚV SCR ve své činnosti se zaměřuje i na řešení otázky sociálního a společenského postavení romských žen. Považujeme tento problém za velmi důležitý, a proto doporučujeme, aby ve Vašem kraji byly určeny 2 romské ženy - měly by to být ženy, které pracují v SCR jako funkcionářky, které by se staly členkami komise žen při ÚV SCR.

Domníváme se, že pochopíte význam této komise, která bude pomáhat plnit program SCR. Mlademe velký důraz na ustavení této komise, protože mimo jiné bude těžit práce komise žen na výchovu romské mládeže, hlavně mládeže předškolního věku. Ve spolupráci s ČSĽ, ČČR se zaměří i na jiné úseky, jako získávání kvalifikace, sávrovní kurzy, kurzy vaření, šiti apod.

Doplňování těchto úkolů bude komise žen pomáhat v plnění programu, který je obsažen ve Statutu výboru žen. Tím, že naše ženy budou zapojeny do komise žen při ÚV SCR, zvýší se i společenský status a role SCR v naší socialistické společnosti, v níž se podílí na participaci plnění i tvorby celostátní politiky. Prosíme, abyste nám nahlásili přesnou adresu soukrušek, které by pracovaly v uvedené komisi, nejpozději do 30.9.1972.

Děkujeme Vám za spolupráci a jsme se soukruškým pozdraven.

Anna BARTHOVÁ
ref. ...

ÚSTŘEDNÍ VÝBOR
Svazu Cikánů-Romů v ČSR 7
BRNO Dimitrova 16

Telefon: 54 681
54 761

3

klubu Služeb města Brna, na adrese Staňkova 4–6) referovala na stránkách *Románo lil* pracovnice Českého červeného kříže MěV Brno.⁷⁰ Spolupráce s Českým červeným křížem a se Svazem žen figuruje také jako jeden z mnoha úkolů v pracovním plánu Anny Danielové na rok 1973 (viz faksimile na s. 85).

Historii Komise žen v SCR brzo po jejím založení ukončila likvidace celé organizace SCR, a nemohla tak být naplněna vize, že by v sociální práci SCR měla své specifické místo. Přesto se jedná o významnou iniciativu, která by ještě v budoucnu, až bude lépe zdokumentována práce Sociální komise (Sociálně-zdravotní komise) SCR, mohla být doceněna.⁷¹

5 Závěr

Anna Danielová vyniká jako historická osobnost v dějinách Romů nejen v českých zemích. Ačkoli k jejímu životopisu se zatím podařilo shromáždit prameny hlavně úřední povahy, vystupuje z těchto administrativních dokumentů žena nejen vzdělaná a ve své práci precizní a spolehlivá, ale vždy zároveň žena pozorná a citlivě zohledňující sociální realitu své doby. S podporou své rodiny začala jako šestnáctiletá dívka ještě v době před druhou světovou válkou studovat Obchodní akademii v Brně, kterou úspěšně dokončila. Ovládala několik světových jazyků: němčinu, francouzštinu a částečně angličtinu, a není důvod se domnívat, že by (mezi svými odmalicka romsky mluvícími sourozenci) neovládala romštinu.⁷² V profesi, na kterou se svým studiem připravovala a která se skutečně stala jejím celoživotním povoláním, se uplatnila tajně už v krajně nepříznivých okolnostech doby války – a po konci války okamžitě našla plnohodnotné zaměstnání i ve státních službách. Její široké profesní kompetence – od státní úřednice přes personalistku, které postupně získávala v prvních dvou dekadách po konci války, se později uplatnily ve prospěch narovnání sociálního postavení Romů ve společnosti, když naplno mohla pracovat pro Svaz Cikánů-Romů, jehož byla také spoluzakladatelkou. Do činnosti této organizace ovšem právě Anna Danielová nevstoupila z ničeho nic, ale podílela se na aktivitách dalších občanských romských aktivistů v Brně již od roku 1950. V případě úřednice a personalistky Danielové se „rutinní“

70 MZA, G 434, k. 9. *Románo lil* 2/1971, s. 14–15.

71 V nalezených 18 fóliích zachycující iniciativu Komise žen jsem nenašla žádnou zmínku o problematice sterilizací romských žen (viz i tematické číslo *Romano džaniben* 2/2019). Vzhledem ke zmínce citovaného dokumentu, kde stojí také, že se „zvyšší společenský status a role SCR, v níž se podílí na socialistické společnosti, v níž se podílí na participaci plnění i tvorby celostátní politiky“ ...nevylučují ale, že v materiálech spojených se sociální prací SCR by se archiválie k této problematice mohly ještě najít.

72 I když přímo k otázce, zdali Anna Danielová mluvila aktivně romsky, bohužel, zatím nemáme přímé prameny, z kontextu spojeného se životem jejích sourozenců usuzuji, že jde o otázku jen teoretickou a zbytečnou a že romština byla její mateřštinou. Starší bratr Antonín byl v romštině přímo rodilým expertem a sestra Anděla (s níž měla Anna až do své smrti blízký osobní vztah) podle osobního svědectví C. Nečas romsky mluvila také (Nečas, 2002, s. 86).

administrativní práce vzácně snoubila se zřetelně aktivním postojem, jímž se kontinuálně po válce projevovala její romská identita. Kontinuita vlastní sounáležitosti s Romy je u Anny Danielové patrná po celý její život – narodila se a vyrůstala v romské kolonii v rodině Danielů v Oslavanech a se svou původní rodinou byla v úzkém spojení po celý život, v jehož závěru se do Oslavan po desetiletích prožitých v Brně trvale vrátila. Svým vzděláním a také svou prací dosahovala posílení kompetencí vyjednávat za svou komunitu a za Romy lepší podmínky – a to vlastní opakovanou angažovaností ve snaze pomoci vyjednávat existenci oficiálních romských institucí; resp. svými kontakty (nejen) s podobně angažovanými Romy. Po vzniku organizace Svaz Cikánů-Romů patřila mezi jeho neaktivnější pracovníky, o čemž svědčí nejen vzpomínky jejich tehdejších spolupracovníků (v nichž je také jako Romka zmiňována),⁷³ ale i množství archivních dokumentů – které se zatím podařilo identifikovat zejména v agendě Sociálně-zdravotní komise SCR, respektive v sociálním oddělení SCR. Její (z velké části i neviditelná, administrativní) práce stojí za konzistentní snahou o zajištění důstojného stáří Romům přeživším věznění v koncentračních táborech a jejich rodinám, když se podílela na práci spojené s úsilím o odškodnění obětí druhé světové války, podle zákona č. 255/1946 Sb., jenž v té době jako jediný umožňoval alespoň nějakou rehabilitaci genocidou stížených Romů. Tato práce probíhala nejprve v neformální pracovní skupině uvnitř SCR, později zformované do Komise bývalých vězňů koncentračních táborů. Svými vyjednávacími schopnostmi přispěla osobně k velkému aktuálnímu tématu zakladatelů SCR, jímž důstojná komemorace obětí genocidy Romů byla. Její vytrvalost a péle napomohly zřejmě také následně precizní archivaci materiálů agendy Komise bývalých vězňů koncentračních táborů, a i tímto způsobem přispěla k možnosti dnes vize pracovníků této komise nejen badatelsky zkoumat, ale také dále naplňovat. V průběhu badatelské práce o Anně Danielové byl učiněn historický objev, že uvnitř SCR vznikla v polovině roku 1972 iniciativa k založení Komise žen, v níž byla aktivní a nápomocnou spolupracovnicí.

V textu rekonstruovaný příběh historické osobnosti Anny Danielové vystupuje na pozadí dějin Romů 20. století jako výrazně inspirativní mozaika jednoho života složená však zejména z úředních pramenů, která by ideálně mohla být doplněna o osobnější vzpomínky na tuto výjimečnou romskou ženu. Na závěr článku si proto dovoluji vyslovit přání, aby tento článek vyvolal zájem o sdílení rodinných vzpomínek v širší rodině Danielů původem z Oslavan, odkud Anna Danielová pocházela.

73 MRK, f. audiodokumentace, př. č. NA 18/2010 a NA 21/2010.

Prameny

Archiv bezpečnostních složek (ABS)

f. Personální spisy příslušníků MV

Archiv Masarykovy univerzity (AMUNI)

f. A5 - Právnická fakulta

Archiv města Brna (AMB)

f. M 25 – 1. Vyšší hospodářská škola v Kotlářské 9 /

1. Státní obchodní akademie v Brně

f. B 1-34 – Osobní spisy městských zaměstnanců vyvázaných ze služby

f. Z 1 – Policejní přihlášky

Moravské zemské muzeum (MZM), Historické oddělení

Moravský zemský archiv (MZA)

f. B 34 – Německá technika

f. B 124 – Krajský národní výbor Brno

f. B 338 – Jihomoravský krajský národní výbor Brno

f. E 253 – Sběrka matrik

f. G 434 – Svaz Cikánů-Romů – Ústřední výbor Brno

Muzeum romské kultury (MRK), fond audiodokumentace

Státní okresní archiv Brno-venkov (SOkA Brno-venkov)

f. B 16 – Četnická stanice Oslavany

f. C 90 – Městečko Oslavany

f. H 29 – Národní škola Oslavany

f. H 35 – Měšťanská škola v Oslavanech

Vojenský historický archiv (VHA)

Sběrka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození

Literatura

Berkyová, R. (2020). Žádosti o uznání holokaustu Romů a Sintů v Čechách. Výsledky výzkumu žádostí o osvědčení podle zákona 255/1946 Sb. u lidí vězněných v CT Lety. *Romano džaniben*, 27(2), 55–90.

Čapková, K. (2024). Kontinuität der Demütigung: Bewertung der Kriegserfahrungen von Roma und Juden in der NachkriegsTschechoslowakei. *S:I.M.O.N. (Shoah: Intervention. Methods. Documentation)*, 11(1), 107–123.

Daniel, R. (nedatováno). *Housle a kůň*. Nепublikovaný rukopis.

Daniel, Z., Daniel, Z. (ml.), Hajská, M. a Sadílková, H. (2018). Stíny, vzpomínky a naděje. Rozhovor se Zdeňkem Danielem st. a Zdeňkem Danielem ml. *Romano džaniben*, 25(1), 141–165.

- Donert, C. (2017). *The rights of the Roma. The struggle for citizenship in postwar Czechoslovakia*. Cambridge University Press. [český překlad: Donert, C. (2024). *Práva Romů*. Academia.]
- Donert, C. (2022). Introduction. In C. Donert a E. Rosehaft (Eds.), *The legacies of the Romani genocide in Europe since 1945* (s. 1–18). Routledge.
- Holý, D. a Nečas, C. (1993). *Žalující píseň: o osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*. Ústav lidové kultury.
- Horváthová, J., Sigmund Heráková, A. a Šiklová, J. (2018) *Amendar: pohled do světa romských osobností*. Muzeum romské kultury.
- Kyselák, J. (1996a). Oslavanští cikáni. *OKNO*, 10(1), 18–24.
- Kyselák, J. (1996b). Vzpomínka na učitele Maxmiliána Škodu, *OKNO*, 10(1), 16.
- Lhotka, P. (2009). Svaz Cikánů–Romů 1969–1973. In M. Schuster a M. Závodská (Eds.), *Svaz Cikánů–Romů 1969–1973: Doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury* (s. 5–23). Muzeum romské kultury.
- Mann, S. E. (1941). Acts of the Apostles in Moravian Romani. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 20(3), 90–92.
- Mička, A. (2016) Muzikantský rod velických Kubíků – Co o něm víme? – Věnováno několika generacím proslulých cikánských muzikantů. *Malovaný kraj*, 52(2), 6–7.
- Nečas, C. (1977). Cikánský tábor v Oslavanech. *Jižní Morava*, 13, 71–79.
- Nečas, C. (2002). Dějinný příběh oslavanských Romů. *Jižní Morava*, 38, 77–96.
- Nečas, C. (2005). *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Matice moravská.
- Nečas, C. (2008). *Špalíček romských miniatur: osoby a dějství z romského dramatu, které se odvíjelo na scéně historické Moravy*. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Nečas, C. a Závodská, M. (2013). Výběrová osobní bibliografie prof. Ctibora Nečase. *Romano džaniben*, 20(1), 20–31.
- Sadílková, H., Slačka, D. a Závodská, M. (2018). *Aby bylo i s námi počítáno: společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Muzeum romské kultury.
- Sadílková, H. a Závodská, M. (2022). Asserting a presence in the public sphere: Autobiographies by two Romani Holocaust survivors in Communist Czechoslovakia. In C. Donert a E. Rosenhaft (Eds.), *The legacies of the Romani genocide in Europe since 1945* (s. 183–213). Routledge.
- Sadílková, H., Slačka, D. a Závodská, M. (2025). *Equality and representation. Social and political engagement of Roma in Communist Czechoslovakia 1948–1968*. Brill.
- Schuster, M. (2024, 6. května). Anna Danielová. In K. Fings (Ed.), *Encyclopaedia of the Nazi genocide of the Sinti and Roma in Europe*. <https://encyclopaedia-gsr.eu/lemma/danielova-anna-en-1-0/>

- Smlsal, J. (2024). *Holokaust a majetková perzekuce Romů v Protektorátu Čechy a Morava*. Ústav pro studium totalitních režimů.
- Yates, D. E. (1949). Hitler and the Gypsies: The fate of Europe's oldest Aryans. *Commentary*, 8(5), 455–459.
- Závodská, M. (2016a). *Rudolf Daniel: Housle a kůň. Historická analýza rukopisu se zřetelem k autorovu společenskému působení v poválečném romském etnoemancipačním hnutí v Československu* [Dizertační práce]. Univerzita Karlova.
- Závodská, M. (2016b). Zobrazení sídelní situace Romů v Oslavanech v období 1890–1938. *Sborník Muzea Brněnska*, 17, 79–91.
- Závodská, M. (2018). Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela. *Romano džaniben*, 25(1), 59–92.
- Závodská, M. (2021). Vznik „jazykové subkomise“ Svazu Cikánů-Romů (1969–1973) pro standardizaci romštiny. *Romano džaniben*, 28(2), 123–154.
- Závodská, M. (2025). Anna Danielová. In H. Sadílková, D. Slačka a M. Závodská, *Equality and representation. Social and political eĕmangement of Roma in Communist Czechoslovakia 1948–1968*, (s. 382–383). Brill.
- Závodská, M. a Viková, L. (2016). Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946. *Romano džaniben*, 23(2), 107–124.

Nerecenzovaná část

Manushe: 25 let posilování hlasu romských žen²

V roce 2024 byl realizován výzkum genderově podmíněného násilí v romských rodinách, který iniciovaly a pod profesionálním vedením provedly členky skupiny romských žen Manushe. Jde o ojedinělý výzkum, který se opíral především o důvěru místních v členky daného sdružení. Skupina Manushe funguje již přes 25 let a v současné chvíli sdružuje téměř dvě stě romských žen i mužů z celé České republiky. V předkládaném článku jsou představeny aktivity a témata, kterými se po dobu své existence skupina zabývala, i jistý myšlenkový posun, který nakonec vyústil do provedeného výzkumu. V závěru jsou představeny výsledky výzkumu, do něhož se zapojilo celkem 500 romských žen.

Počátky založení skupiny romských žen sahají do chvíle, kdy se v roce 2000 setkaly tři kolegyně – Jelena Silajdžić, ředitelka organizace Slovo 21, Marta Hudečková, významná romská aktivistka, a Lidija Grebo, která se léta zabývala postavením žen ve společnosti. Během debaty narazily na otázku, jak jsou vlastně romské ženy vnímány. Tradiční role dcer, sester, matek či babiček jsou samozřejmě důležité, ale měla by to být jejich jediná životní role? Shodly se, že už nastal ten správný čas zbourat stereotypní obraz romské ženy jako matky mnoha dětí, nevzdělané a závislé na sociálních dávkách.

S vizí „edukace, sebevědomí a emancipace“ (tato tři slova se stala mottem skupiny) založily v roce 2000 pod hlavičkou organizace Slovo 21 skupinu romských žen. Novotvar „Manushe“ coby název skupin vyplynul ze snahy hovořit o ženách jako o rovnocenných členkách společnosti – v romštině je slovo *manuš* ekvivalent pro lidskou bytost.³

Hlavním cílem romské ženské skupiny Manushe bylo a stále je posílit hlas romských žen a nabídnout jim prostor, ve kterém mohou samy určovat, kým jsou a jak chtějí být vnímány. Když Manushe začínaly, tvořilo je jen necelých třicet žen z různých koutů České republiky, které Marta a Lidija osobně znaly. Časem se do skupiny připojily další romské ženy – nezáleželo na věku ani životních zkušenostech, připojovaly se studentky, ženy s rodinami, dokonce i babičky. Na setkáních se přirozeně rozvíjel dialog mezi generacemi, starší ženy sdílely své příběhy a zkušenosti, mladší přinášely energii, nové otázky a jiný pohled na

1 Claudie Laburdová působí jako koordinátorka projektů v neziskové organizaci Slovo 21, sdružení Manushe vede od roku 2017. E-mail: claudie.laburdova@slovo21.cz

2 Jak citovat: Laburdová, C. (2025). Manushe: 24 let posilování hlasu romských žen. *Romano džaniben*, 32(2), 97–103. DOI: <https://doi.org/10.66576/t78qa821>

3 V romštině je množné číslo „manuša“. V běžné mluvě jsme však používali počestělou variantu, tedy „my, manuše“. Pro účely spolupráce se zahraničními partnery jsme pak vypustili háček nad „s“ a nahradili ho přidáním „h“, tedy „Manushe“.

svět. Vznikal prostor, kde se ženy učily, inspirovaly a posilovaly své sebevědomí. A protože si členky o skupině povídaly se svými známými, skupina se postupně rozrůstala.

V roce 2014 obdrželo Slovo 21 za projekt romské ženské skupiny Manushe cenu „Roma Spirit“. Manushe jsou členskou organizací České ženské lobby a Evropské ženské lobby.

Historie a aktivity Manushe

Na počátku svých aktivit, v roce 2001 a 2002, se Manushe věnovaly posílení sebevědomí a seberepektu. Projekty pod názvy „Zbořme zdi“ a „Ženy to umí“ podpořila nadace Open Society Fund, která si od samého začátku uvědomovala důležitost specifických cílů skupiny. Od roku 2003 začaly Manushe realizovat také letní školy, a to nejen pro ženy, ale pro celé rodiny. Smyslem bylo propojit rodiny, sdílet zkušenosti s výchovou, ale i s hodnotami, tradicemi a kulturami. Chuť růst měla ale i samotná ženská skupina.

V roce 2006 Manushe uspořádaly v Praze konferenci „100 žen“. Sešly se na ní vzdělané romské ženy z různých oblastí – od zaměstnankyň státních institucí, učitelek, terénních sociálních pracovníček, pracovníček neziskových organizací až po ženy z domácností či nezaměstnané. Šlo o vůbec první setkání romských žen v takovém rozsahu. Diskutovaly o tématech, která doposud řešili převážně muži: zdraví, vzdělávání, životní podmínky a politická participace Romů. Následovaly i další konference, přičemž tato patřila mezi největší.

Členky Manushe brzy začaly přinášet nápady na konkrétní aktivity. Řešila se prevence ženského zdraví, včasné odhalení rakoviny prsu a apel na pravidelné lékařské prohlídky. Snažily se také uspět na trhu práce, takže se v roce 2009 začaly realizovat počítačové kurzy, kurzy anglického jazyka a rekvalifikační kurzy. Dalším krokem byla politická angažovanost a participace – v letech 2010–2011 proběhl Politický výcvik pro romské ženy, po kterém některé z absolventek skutečně kandidovaly v komunálních volbách. Výcviku se účastnila i Lucie Fuková, která se v roce 2022 stala první vládní zmocněnkyní pro záležitosti romské menšiny v Česku. Mnohé členky byly motivované pracovat na sobě, a to i v pozdějším věku. Olga Fečová, známá osobnost nejen mezi Romy, se ve svých šedesáti letech rozhodla studovat Evangelickou akademii a zároveň se stala hrdou majitelkou řidičského oprávnění. Následovaly ji i další ženy, jako například sociální pracovníce z Chomutova Jarmila Kuchárová nebo členka hudební skupiny Čilagos Vlasta Karvaiová z Náchoda.

Média a osvěta

Členky Manushe se kromě osobního růstu snažily přispět i k novému pohledu na romské ženy. V roce 2011 vznikl dokument režisérky Markéty Nešlehové „Ženy

v poli“, který představil tři mladé ženy a jejich politickou a pracovní angažovanost – Denisu Berouskovou, Lucii Fukovou, tehdy Horváthovou, a Aurélii Balážovou. V roce 2012 Manushe apelovaly na rodiče, aby podporovali vzdělání svých dětí ve standardních školách, a nikoliv ve školách zvláštních. Součástí byla i kampaň a videoklip „Nebuď dilino“, nahraný mladými rapery ze skupiny UGC, který motivoval děti i rodiče ke kvalitnímu vzdělávání. Videoklip je možné ještě dnes zhlédnout na YouTube.⁴ Na toto téma vznikl také školící workshop s divadelními scénkami, do kterých mohli účastníci vstupovat formou techniky divadla utlačovaných.

V roce 2018 Manushe spojily síly s reklamním fotografem Tomášem Vranou a vznikla dvanáctidílná série velkoformátových fotografií s názvem „Neviditelná síla“. Fotografie putovaly do deseti měst České republiky a představovaly pozitivní vlastnosti nebo dovednosti zobrazených žen. Cílem bylo nejen motivovat ženy obecně, ale také ukázat širší veřejnosti, že romské ženy mají podobné hodnoty, zkušenosti i každodenní výzvy jako ženy z většinové společnosti. Fotograf Tomáš Vrana za tuto sérii fotografií obdržel prestižní mezinárodní ocenění International Photography Awards (IPA) v kategorii „Honorable Mention“.

Lokální pobočky a komunitní aktivity

V roce 2013 dlouholeté členky přišly s návrhem založit malé pobočky ve městech, kde žijí. O rok později se tak stalo a skupina Manushe se rozrostla na téměř dvě stě členek po celé ČR. Dlouholeté členky se staly lokálními koordinátorkami, předávaly zkušenosti a dávaly ženám prostor pro osobní sdílení. Na pobočkách ženy organizovaly veřejné akce – oslavy Dne dětí, sbírky ošacení pro potřebné, úklidy veřejných prostor. Později, přibližně v letech 2018–2020, se snažily rozvíjet spolupráci s místními samosprávami, školami a dalšími institucemi, ne vždy však byly úspěšné. Přirozeně se tak dostaly ke komunitnímu organizování a potvrdily, že ženy jsou klíčem k postupným změnám v romských komunitách. Během komunálních voleb vysvětlovaly pravidla voleb a v některých lokalitách dokázaly zvýšit volební účast Romů. Stalo se tak například v Náchodě, kde se celá romská komunita dohodla a šla volit společně v jeden den. Samozřejmě, každý s volebním lístkem vyplněným dle svého vlastního uvážení a preferencí.

V roce 2018 vznikly také Manushe junior pro dívky od 15 do 21 let. Byla to reakce starších členek, aby dívky aktivizovaly a de facto si vychovávaly novou generaci, neboť původní skupina stárne. Dívky se nesetkávají tak pravidelně jako starší ženy, ale centrála Slova 21 připravuje workshopy, letní školy a motivuje je k sebevědomí a aktivnímu občanství.

⁴ https://www.youtube.com/watch?v=g2pHBMm444w&list=RDg2pHBMm444w&start_radio=1

Současnost a projekt „Mluv nahlas“ – prevence domácího a genderově podmíněného násilí

Už před patnácti lety jsme při posilování postavení romských žen ve společnosti narážely na otázky týkající se domácího a genderově podmíněného násilí. Avšak ženy z tématu utíkaly. Násilí bagatelizovaly či dokonce v některých případech obhajovaly – třeba v případech, kdy žena neplní svou takzvanou „rolí“. Skrývaly se za názor, že je to u Romů „normální“ a více nediskutovaly. V průběhu let se okolnosti postupně měnily. Lokální koordinátorky získaly důvěru žen a díky komunitním aktivitám i důvěru místních komunit. Občas některé z žen v bezpečném prostředí, které si postupně vytvořily, začaly samy sdílet staré příběhy (nikdy však vlastní), kde se domácí násilí objevilo. Lokální koordinátorky toto vnímaly jako signál, že už je možné o tématu hovořit otevřeněji, jakkoli jisté obavy z diskuse nad tématem stále přetrvávaly.

Projekt Mluv nahlas, který odstartoval v roce 2023 a trvá doposud, má za cíl otevřít diskuzi o domácím a genderově podmíněném násilí v romských komunitách. Chce změnit pohled na to, že by jakákoliv forma násilí mohla být „normální“, a podpořit myšlenku, že násilí nelze omlouvat a nemá místo v žádné společnosti. V rámci projektu vzniklo pět svépomocných skupin – v Náchodě, Chomutově, Chodově, Písku a Broumově, kde se zapojilo více než padesát žen, které se pravidelně setkávaly. Diskutovaly o různých tématech – partnerských vztazích, výchově dětí či sdílení osobních zkušeností. V rámci workshopů se ženy dozvěděly o jednotlivých formách domácího násilí – co to je, kdy je vhodné o něm mluvit, jaké pocity může oběť prožívat, jak z kruhu násilí vystoupit a na koho se obrátit o pomoc. K dispozici měly terapeutku, která dohlížela na bezpečný průběh setkání i workshopů a poskytovala tzv. „první pomoc“ ženám, které potřebovaly hovořit o svých zkušenostech. Svou pomoc a převzetí potenciálních obětí domácího násilí do péče nabídla organizace Acorus, která pomáhá ženám dostat se z kruhu domácího násilí více než dvě desítky let.

Ženy ve svépomocných skupinách byly překvapivě velmi otevřené. Mnohé z nich, bohužel, domácím násilím prošly, ale zvládly odchod z patologického vztahu samy nebo s podporou blízkých. Sdílení traumat ve skupině jim umožňuje zpracovat nepříjemné zkušenosti a pomoci ostatním (svěpomocné skupiny nadále probíhají). Velice brzy jsme však zjistili, že náhled na domácí a genderově podmíněné násilí je potřeba měnit na více úrovních. Proto jsme pořádali letní školu pro 30 mladých lidí z projektu Manushe junior. I s mladými je potřebné diskutovat o tom, co patologický partnerský vztah přináší, zda lze rozpoznat jeho projevy a jaký mají mladí lidé na domácí násilí názor.

Součástí projektu byla také kampaň Mluv nahlas a výzkum o prevalenci domácího a genderově podmíněného násilí v romských komunitách. Kampaň zahrnuje čtyři podcasty s odborníky a pět krátkých spotů pro sociální síť. Celá

kampaň vychází z nabytých informací z projektu Mluv nahlas, tedy z výsledků výzkumu, reakcí odborníků, kteří obětí domácího násilí pomáhají, ale i z výpovědí samotných obětí. Citace obětí domácího násilí jsme například použili v krátkých videospotech, kde se jejich hlasem staly jiné romské ženy, známé a respektované v romských komunitách.

Výzkum o prevalenci domácího a genderově podmíněného násilí v romských komunitách

Výzkum o prevalenci domácího a genderově podmíněného násilí zahrnoval pět set respondentek z devatenácti měst a byl realizován v roce 2024. Původně panovaly obavy, jak ochotně ženy budou sdílet citlivé informace. Tyto obavy se však ukázaly jako liché – překvapivě mnoho žen se do výzkumu zapojilo a dotazníky se přes tazatelky vracely velmi rychle. Velkou roli v tom hrála rozsáhlá síť Manushe a důvěra, kterou si členky v komunitách vybudovaly. Tento výzkum navíc nebyl prvním, který Manushe realizovaly. V roce 2014 proběhl Výzkum o postavení romských žen ve společnosti, rovněž ve spolupráci s FHS UK a Selmou Muhić Dizdarević, odborníci na sociální politiku a lidská práva menšin.. Parametry výzkumu jsou podrobně rozpracované v online dostupné závěrečné zprávě projektu (Slovo 21, 2025). V předkládaném textu základně shrnuji výzkumné metody a závěry.

Před zahájením výzkumu jsme oslovili členky romské ženské skupiny Manushe, dvacet šest z nich se pak stalo tazatelkami. Byl zpracován manuál pro tazatelky a etický kodex. Tazatelky absolvovaly školení a spolu s odborníky z FHS UK, Selmou Muhić Dizdarević a lokálními koordinátorkami definovaly otázky dotazníkového šetření. Poté, co respondentky vyplnily dotazník v jeho fyzické podobě (výzkum neprobíhal online), tým Slova 21 vytvořil tabulku výsledků, které pak Selma Muhić Dizdarević podrobila analýze.

Dotazník byl rozdělen do několika částí. Nejprve obsahoval otázky na základní informace o respondentkách, jako je rodinný stav, vzdělání nebo velikost místa, kde žijí. Další část se zaměřila přímo na domácí násilí – zjišťovala, co o něm ženy vědí, jestli s ním měly zkušenost, kdo násilí páchal a jak často se vyskytovalo. Třetí část zkoumala, jak ženy vnímají svůj osobní prostor a co považují za domácí násilí. Poslední část se věnovala otázkám ochrany a prevence.

Výzkum se uskutečnil mezi 500 romskými ženami z devatenácti měst po celé České republice – od velkých center jako Praha, Brno nebo Ostrava až po menší města jako Krupka, Stříbro nebo Teplice. I když vzorek není zcela reprezentativní a odráží kontakty, které si tazatelky z ženské skupiny Manushe dokázaly vybudovat, je dostatečně rozmanitý, aby poskytoval relevantní kvalitativní poznatky.

Co vyplynulo z Výzkumu o prevalenci domácího a genderově podmíněného násilí:

Nejvýznamnějším zjištěním výzkumu je, že 95 % respondentek se shodlo na potřebě mluvit v romských komunitách o domácím násilí více. Romské ženy mají poměrně dobré povědomí o různých formách domácího násilí, zejména o fyzickém, psychickém a sexuálním, zatímco sociální a ekonomické formy vnímají méně, což může souviset s nedostatečným porozuměním těmto formám. Pachatelem domácího násilí byl ve většině uváděn muž, nejčastěji manžel nebo partner.

Téměř dvě třetiny žen (66 %) znaly někoho, kdo je obětí domácího násilí, a z toho 28,6 % přiznalo, že se jím samy staly. Téměř polovina žen uvedla, že ony samy nebo někdo, koho znají, čelí násilí opakovaně či neustále, což naznačuje, že se jedná o dlouhodobý a systémový problém.

Při jeho řešení se většina respondentek dle šetření nespolehá na formální podporu institucí, jako je policie či sociální služby. Místo toho se obrací na rodinu, přátele nebo situaci řeší samy.

Otázky dotazníku se týkaly také výchovy dětí a postavení mužů a žen v rodině. Většina respondentek nesouhlasila s dominantním postavením muže v rodině, které je spojené s rozhodováním o rodinném rozpočtu nebo prosazováním svého názoru. Přesto 24 % žen souhlasila s tvrzením, že ženy si za domácí násilí někdy mohou samy.

Podle více než 70 % dotázaných žen by synové neměli být vychováváni jako budoucí hlavy rodin, a více než polovina nesouhlasí s názorem, že by dcery měly být vychovány k poslušnosti.

Budoucnost Manushe

Manushe se budou v příštích letech i nadále věnovat tématu domácího násilí. V rámci této činnosti připravili krátké divadelní představení s názvem (Na)hlas.⁵ Toto představení využívá osobní příběhy žen a techniky Divadla utlačovaných k tomu, aby podnítilo k reflexi a otevřelo dialog o složitých tématech, kterým domácí násilí bezesporu je. Další výzvu představují mladé dospívající romské dívky a kluci, pro které Manushe připravují soubor aktivit s cílem motivovat mladé lidi k větší angažovanosti a aktivní účasti ve společnosti.

⁵ Fotografie z divadelního představení jsou součástí fotopřílohy zařazené do tohoto čísla RDž.

Literatura

Slovo 21. (2025). *Mluv nahlas. Výzkum o domácím násilí v romských komunitách.*
https://cdn.prod.website-files.com/6790e10e47736a04693b825c/6839cd3d95328e43e8718e29_Slovo%2021_V%C3%BDzkum%20o%20dom%C3%A1c%C3%ADm%20n%C3%A1sil%C3%AD%20v%20romsk%C3%BDch%20komunit%C3%A1ch.pdf

„Somas sar diliňi savorestar, so pregejlom“¹

Anglo tranda berš keravas buti andre špitaľa, miri buti sas te khoskerel o phuva. Ke mande thode te pratinel mek jekha romňora, vičinelas pes Manda. Mange sas čudno, soske la hin ajso nakh. Pre jekh sera la sas e chevori sar amen savoren, ale pre aver sera la sas odi chev andro nakh igen bari. A mange sas igen čudno, bo kajso nakh mek nigda na dikhľom, kajča sas mange phujes te phučel latar, soske la hin kajso nakh, či avke uliľa, abo či la na danderďa o rikono, sar sas cikňi. Oj achaliľa, hoj pal late furt dikhav. Kamavas imar latar te phučel, ale oj korkori mange phenda: „Sar džaha pro dilos, ta tuke savoro phenava.“

Paš o dilos mange chudľa te vakerel agorestar. Lakero rom pes vičinlas Lojzas. Kada Lojzas sas baro bitangos čhavo imar ciknevarbatar. Ňiko peske leha naši poradzinlas, ča leskero dad: daralas lestar sar jagatar.

O dad sas tiš ajso beng, rado pijelas andre karčma, maťolas u palis pes chudelas andre chockaste te marel. Khere palis avelas melalo the čupo rat. E Haňa, leskri romňi, avke imar cerpinlas, odkanastar pes thoda leha te dživel. Sas la lestar pandž čhave. Sako berš ločholas u savore čhave la sas muršora. Sar barile avri, ile romňijen u gele te bešel dur andro aver foros, ladžanas pes igen vaš o dad, kaj lenge kerlas bari ladž. Ča but sajinenas la dajora. Varekana o nekphureder, o Belas, the o terneder, o Ďulas, avenas počoral te dikhel la da, ale ča kana na sas khere o dad. Na kamenas le dades te dikhel pro jakha. Mindig lenge avelas andro šero, sar len marlas le sirimoha, kana on sas ciknore. Te pes vaš o čhave zaačholas e daj, ta la da o dad chudelas meňatar a pekelaš laha andre fala. Kecivar rovenas pal e daj, te dikhenas, hoj lake čulal andal o šero o rat.

„Mamo, vaš oda amen avas pal tute, kaj aves te bešel ke ma, abo ko Ďulas. Či bešeha ke mande, či ko Ďulas, oda jekh. Mamo, ča ma cerpin imar, te na mušines.“

„Mre čhave, san igen lače, ale džanen, kaj mek khere hin o nekterneder tumaro phral, o Lojzičkus, a tumaro dad akana imar nane ajso plano, čak leske nane sabatno te pijel. Sar pijel, ta diliňalol avri. A koda, so kerel? Hm,“ ĭiginda šukes, „som imar tel ajci berš, so leha dživav, sikhadi.“

„Mamo, mamo! Na des tuke te phenel, ča o Lojzičkus tute andro šero, sem jov hino pitno sar o dad. Jov kana lela romňa, ta koda laha kerla, so tuha kerlas amaro dad. Mek ča cikno hino u imar o Roma pal leste vakeren, savo nane lačo.

1 Jak citovat: Ferková, I. (2025). „Somas sar diliňi savorestar, so pregejlom“/ „Z toho všeho, čím jsem si prošla, ocitla jsem se na pokraji svých sil“. *Romano džaniben*, 32(2): 104–115. DOI: <https://doi.org/10.66576/7yhv8c93>

„Z toho všeho, čím jsem si prošla, byla jsem úplně zničená“

Před třiceti lety jsem pracovala v nemocnici, vytírala jsem tam podlahy. Dostala jsem k sobě ještě kolegyni, jmenovala se Manda. Zarazilo mě, že měla takový divný nos. Na jedné straně měla nosní díрку normální, ale druhou nosní díрку měla strašně velkou. Přišlo mi to divné, protože takovýhle nos jsem ještě nikdy neviděla, jenže zároveň se mi přičilo se jí rovnou ptát, proč má nos tak zvláštní, jestli se tak třeba už nenarodila, nebo jestli jí třeba jako malou nepokousal pes. Sama se však dovtípila, všimla si, že po ní stále pokukuju. Už už ze mne málem otázka vylétla, když mi sama od sebe říká: „Až půjdeme na oběd, všechno ti řeknu.“

U oběda mi začala vše od začátku vyprávět. Její muž se jmenoval Lojza. Tenhle Lojza byl od malička – už jako kluk – strašný převít. Nikdo si s ním nevěděl rady, jen jeho táta: toho se bál jako čert kříže.

Ten táta byl taky takový násilník, rád si popil v hospodě, zpil se a pak se pouštěl do rvačky s kdekým. Domů se pak vracel špinavý a celý od krve. Jeho žena Haňa si od té doby, co s ním začala žít, opravdu hodně vytrpěla. Měla s ním pět dětí. Rodily se jí jedno za druhým, každý rok jedno, a všechno to byli kluci. Jak rostli, postupně se jeden za druhým oženili a stěhovali se co nejdál, do jiného města, protože se za svého tátu strašně styděli a v jeho blízkosti se cítili děsně trapně. Přitom ale s lítostí mysleli na mamku. Občas za ní ten nejstarší, Bela, a s ním o trochu mladší, Ďula, tajně přijeli, ale to jenom tehdy, když táta nebyl doma. Tátu už nechtěli nikdy vidět. Vždycky si vzpomněli, jak je mlátil řemenem, když byli ještě malí. A když se jich mamka tehdy zastávala, chytil ji táta pod krkem a tloukl s ní o zeď. Kolikrát pak pro mamku plakali, když viděli, jak jí teče z hlavy krev.

„Mami, přijeli jsme za tebou, aby ses odstěhovala, buď ke mně, nebo k Ďulovi. Je jedno, jestli budeš bydlet u Ďuly nebo u mne. Hlavně se už, prosím Tě, nenech týrat, když nemusíš.“

„Kluci moji, jste moc hodní, ale víte, že je doma ještě váš nejmladší bratr, Lojzík, a s vaším tátou už to není tak zlé, jen se prostě nesmí napít. Jakmile se napije, neví, co dělá. A to, jak se chová? Hm,“ naprázdno polkla, „na to už jsem si za ty roky, co s ním žiju, zvykla.“

„Mami, mami! Ty si nedáš říct, myslíš jen na Lojzíčka, ale ten je úplně stejnej jako táta. Je sice ještě malej, ale už teď se o něm mezi Romy vykládá, že je

Mek te bi pijelas, sar leskero dad, ta bi elas buter mardo niŝ čalo. Darav, hoj les aňi ko slugadŝa na lena, bo sigeder les phandena andre bertena.“

„Ma aven ajse pro phral, jov cerpinda sar koda rikono. Kodi cholĭ the e dukh sa andre leste barol. Tumen, sar geľan avri e ŝkola, ta takoj peske arakhľan buća. Keci berš tumenge sas? Tuke, Bela, deŝuefta a le Ďulaske deŝušov. U so kerde kole tumare duj terneder phrala? Aňi na dŝanav, kaj denaŝle. A dikhen?! Save hine?! Mek ľiloro dŝi akana na pisinde. Na dŝanav, so hin lenca, na dŝanav niĉ pal lende, aňi kaj hine. Tumaro dad hino nasvalo, naŝti les omukav. Akana the darav pal o Lojzas, te na len les andro ustavos, bo avľa mange ľil, hoj na phirel andre ŝkola.“

„So phenav, nane man čačo?“ ĉhinel pes o Belas pal o čekat. „So lestar tu ŝaj uŝares? Kajse bengestar? No, mammo, amen polokes dŝaha. Ŝunav, kaj avel o dad khere,“ leskero chasaviben ŝundolas imar tel e blaka. „Na kamas amen pes leha te zdŝal.“

„Belka, mek leske na odmuľal?“

„Na, mammo,“ ĉumidla la dajora u geľa avri andal o kher.

Kada nekterneder ĉhavo, o Lojzas, barolas ĉa andro mariben – denaŝkerlas raćaaha avri u avelas khere, kana o dad imar sovlas. Naŝti dikhelas, kana o dad sas mato a marlas la da. Mindik peske phenlas: „Ĉa mi baruvav avri, savoro tuke visarava! Palis dikhaha, ko cerpinla.“

Le Lojzaske mek kampelas ĉa duj ĉhon te phirel andre ŝkola, aľe ov andre ŝkola na, pal o parki, the pal o kvari. Savorenge ĉa pre cholĭ kerlas. Pijelas o cigarekľi u te les na sas, chudelas ĉi romane ĉhaven ĉi gadŝikanen, mangelas lendar cigarekľi abo love. U sar les na denas, ta len marlas. Kerlas ĉa oda, so jov kamelas.

Aŝ jekhvar raťi les andro parkos chudle o ŝingune – miŝtes dŝanenas, ko jov hino, ta takoj les ľigende andro ustavos. Nekbengedere ĉhaven thovnas andro nekgoreder ustavos, so sas andro foros Kraliki, ta andre ada ustavos zdĭvisalĭľa mek buter. Pal o trin berš les andal o ustavos premukle khere. Avľas kije daj sar baro muřš, so na daralas űikastar. Kecivar varekana o Lojzas vakerlas la Mandake, sar les mukle andal o ustavos, ta andal o ŝero leske sas ĉa koda, so jov kerla, ĉi pre leste o dad thovla o vast. „Ta leske phagerav o vasta!“ phenelas peske pro drom.

Phundraĉa o vudar u dikhel le dades te beŝel paŝ o skamind, sar chal. O vast leske izdral a buter rozĉhivel e zumin pre peste niŝ andro muj.

„Mammo!“ obchudľa la da a ĉumidla la, „so pes leha aĉiľa?“

„Ta oka berš chudľa poraŝka andro ŝero a mek leske demaĉa andro jepaŝ teŝtos, the andre goĉi les marda. Ta dikh pre leste, savo hino akana lazaris.“

to pěkněj sígr. A kdyby měl k tomu ještě chlastat jako táta, to už by s ním vůbec nešlo. Bojím se, že ho ani na vojnu nevezmou, protože ho ještě dřív zavrou.“

„Nebudte na svýho bráchu takoví, však von si taky vytrpěl svoje. Ten vztek a ta bolest v něm prostě ještě kvasí. Vy, když jste vyšli školu, hned jste si našli práci. Kolik vám to jen bylo? Tobě, Belo, sedmnáct a Ďulovi jen šestnáct. A jak se zachovali vaši dva mladší bráčové? Ani nevím, kam se poděli. A vidíte to?! Jaký voni sou?! Doteďka ani jedna zpráva. Nevím, co je s nimi, vůbec nic o nich nevím, ani kde je jim konec. No, a váš táta na tom teďka není zrovna dobře se zdravím, no, nemůžu ho nechat. No, a teď se musím bát i o Lojzu, aby mi ho tak vzali do ústavu! Přišel mi dopis a že prej chodí za školu.“

„No, co jsem teď říkal? Nemám pravdu?“ plácl se Bela do čela. „Co jen vod něj můžeš čekat? Vod takovýho lumpa. No, mami, my už pomalu půjdeme. Přijde mi, že se vrací otec.“ Pod oknem se ozvalo jeho zakašlání. „Nechcem ho tady potkat.“

„Belko, tos mu pořád ještě nevodpustil?“

„Ne, mami,“ políbil maminku a vyšel ven z domu.

Tenhle nejmladší syn, Lojza, vyrůstal s násilím okolo sebe – navečer utíkal ven a vracel se domů, když už táta spal. Nemohl se jen tak dívat, jak opilý táta bije mamku. Vždycky si říkal: „Jen počkej, až vyrostu, všechno ti to vrátím! Pak uvidíme, kdo bude trpět.“

Lojzovi zbývaly už jen dva měsíce, aby vychodil školu, jenže místo chození do školy se raději toulal po parcích a kradl, kde se naskytla příležitost. Kouřil cigára, a když mu došly, somroval buď cigára, nebo peníze od děcek – romských i neromských, a pokud neuspěl, zmlátil je. Dělal si prostě, co se mu zachtělo.

A jednou večer ho v parku chytli fízlové – moc dobře věděli, co je zač, a tak ho hned lifrovali do ústavu. Ty největší darebáci se dostávali do toho nejtvrďšího ústavu, co býval v Králíkách, no, a právě v tomhle ústavu zdivočel ještě víc. Po třech letech ho z ústavu propustili domů. Vracel se domů k mámě jako velký chlap, který se nikoho nebojí. Kolikrát pak Lojza Mandě vykládal, že když ho pustili z ústavu, tak si stále jen představoval, co udělá, jestli na něj táta vztáhne ruku. „Tak to mu ty ruce přerazím!“ říkal si po cestě.

Otevřel dveře a vidí tátu, jak sedí u stolu a jí. Ruka se ale tátovi třese a víc se tou polívkou polije, než co jí dostane do pusy.

„Mami!“ obejmul matku a políbil ji, „co se to s ním stalo?“

„No, vloni měl mrtvici a při tom mu ochrnula půlka těla. I mozek mu to postihlo. No, podívej se na něj, jaký je teď lazar.“

„Jááj, mamó, te džanehas, so mange sas cala trin berš andro šero! Ča oda, sar avava khere u so me leske kerava the sar me les domurdarava.“

„No, ta kadej hino, murdar les,“ phendá pocichi e daj.

„Ta sar akana? Sem dikh! Poravel pre mande o jakha, aľe aňi na džanel, ko som,“ o Lojzas geľa ko dad u obchudľa les a ňisostar ňiĉ leske pernas o apsa pal o ĉhama le dadeske pro šero.

Le Lojzaske pes paĉisalolas e Manda imar ĉirlastar u akana pes latar kerďa igen šukar ĉhaj. Sakoneske pes paĉisalolas, aľe oj na kamelas ňikas, igen peske kidelas avri. Jekhvar pre zabava calo rat khelelas ĉa le Lojzaha. Diĉholas pre late, hoj lake hin pre dzeka. The pal e zabava la o Lojzas na ligendá ke late khere, aľe andá la ke peste andro kher. E Manda sas ĉino primatori, ta leha džalas. Calí rat pen kamenas u e Manda šunelas andro jilo, hoj le Lojzas imar kamel. Tosara, sar joj ušćila, kamľa poĉoral te džal avri andal o kher, kajĉa o Lojzas la imar na mukľa. Pejľas pro khoĉa u chudľa avke te rovel. Rovibnaha lake phenelas:

„Mando, kerava savoro, so ĉa kameha. Te kames akana, takoj tuha džav ko tumare a mangava tut romňake. Me imar bi tiro našći avav. Šaj dživas paš miri daj. Dikhes, hoj e daj le dadeha bešen tele a amen šaj aĉhas adaj upre.“ Akor andro eftavardešte berša na sas ĉa avkes te chudel kher, ta sas rado, hoj len ela bešiben paš e daj.

O Lojzas latar palis phuĉlas: „Kames manca te aĉhol?“ u joj kerďas le šereha, hoj ha, u ĉumidľa les. Avka oda sas u agorestar pes igen but kamenas u o Lojzas sas ke Manda igen laĉo. Jekh bijal avreste na džalas ňikhaj. Pal o berš e Manda andá pro svetos duje ĉhavoren, ĉhajora the muršores. Akana sas la Manda but buti te kerel pašal o ĉhave a pro Lojzas la imar na sas idejos. Raći sa dotrapimem phandelas o jakha u imar zasovlas. Kajĉa o Lojzas kamelas pes laha te kamavel raći sako dives. A sar e Manda na kamelas, ta imar la ĉhinlas pal o muj.

Mindik lake phenlas: „Man na kames, so? Aľe avre muršenca bi pes bule dehas!“ andre choľi la marlas. Rovibnaha na sovlas a gondolinelas pal oda, sar o dad lake muľas u o phrala lake phenenas mištes pre goďi, kaj peske lestar te bešel tele, bo ov ciknovarbastar has beng ĉhavo, nalaĉo. Phuĉelas korkori pestar, sar bi oda elas, te bi lakro dad mek dživlas.

Jekhvar tosara e Manda peske phendá: „Imar dost! Me imar na birinav u na kamav imar lestar te cerpinel kada.“ Iľas le ĉhaven u denašľas ke peskri daj.

„So tuke phenavas?“ viĉinlas pre late lakri daj, „andre ajsi fajta tut diňal! Sako adaj džanel, so jon hine za fameľija! Na dehas tuke te phenel! The o phrala tuke phende: Ma ker kada! Ma dža pal leste!“

Maj raći o Lojzas avelas pal late u rovelas, kaj te avel khere, hoj imar na kerla ňiĉ. Lelas vera pro ĉhave, pre peskeri daj, hoj aňi baloro pro šero lake na

„Jááj, mami, kdybys věděla, na co jsem celý ty tři roky myslel! Jenom na to, jak přijdu domů a jak si to s ním vyřídím a že ho třeba i ubiju.“

„No, tak tady ho máš, tak si ho zabij,“ řekla potichu máma.

„A jak jako? Dyť se na něj podívej! Cíví na mě a ani neví, kdo jsem,“ Lojza došel k tátovi, obejmul ho a z ničeho nic mu slzy stékaly po tvářích až na tátovu hlavu.

Lojzovi se Manda líbila už z dřívějšíka a teď z ní byla velice krásná dívka. Líbila se každému, jenže ona nikoho nechtěla, nedokázala si vybrat. Na jedné zábavě tančila celou noc s Lojzou. Bylo na ní znát, že je jí s ním celkem příjemně. No, a po zábavě ji Lojza neodvedl k jejich domu, ale odvedl si ji k sobě domů. Manda byla trochu přio opilá, a tak s ním šla. Milovali se celou noc a Manda cítila, že se zamilovala. Ráno, když se probudila, chtěla potají odejít z bytu, ale Lojza ji už nepustil. Padl na kolena a dal se do pláče. Vzlykal a přitom jí sliboval:

„Mando, udělám všechno, co jen budeš chtít. Když teď řekneš, hned s tebou půjdu k vašim a požádám je o tvou ruku. Já už bez tebe bejt nemůžu. Můžem bydlet u mý mámy. Vidíš, že mamka s tátou bydlej dole a my můžem bydlet tady nahoře.“ Tehdy v sedmdesátých letech nebylo možné sehnat samostatné bydlení, a tak byli rádi, že mohou bydlet u mamky.

Lojza se jí pak zeptal: „Chceš se mnou zůstat?“ a ona jen mlčky přikývla a políbila ho. A tak to bylo a zpočátku se měli opravdu rádi a Lojza se k Mandě choval moc pěkně. Jeden bez druhého nešel nikam. Po roce přivedla Manda na svět dvojčátka, chlapečka a holčičku. Teď ovšem měla Manda opravdu hodně práce okolo dětí a na Lojzu už jí nezbýval čas. Sotva se večer natáhla na postel, okamžitě se ze samé únavy propadla do hlubokého spánku. Jenže Lojza se s ní chtěl každý večer milovat. A když Manda nechtěla, hned ji začal fackovat.

Vždycky jí k tomu říkal: „Mně nechceš dát, co? Ale s jinýma chlapama by ses klidně vychrápala!“ a ze samého vzteku ji ještě mlátil. Samým pláčem nemohla spát a myslela na to, proč jen její táta musel umřít tak brzy a jak jí bratři dobře radili, ať dá od Lojzy ruce pryč, že už odmalička byl násilník a prevít. Sama sebe se ptala, jaké by to asi bylo, kdyby ještě žil její táta.

Jednou ráno si Manda řekla: „A už dost! Já už nemůžu, tohle už mu nedokážu trpět.“ Vzala děti a utekla ke své mámě.

„Co jsem ti říkala?“ křičela na ni její máma, „odejít do takovéhle famílie! Tady každej moc dobře ví, co je to za rodinu! A ty sis nedala říct! I bráchové ti říkali: ‚Nedělej to! Nechoď za ním!‘“

Ještě ten den navečer za ní přišel Lojza a s pláčem ji prosil, ať se vrátí domů, že už jí nebude ubližovat. Přísahal na děti, na svou mamku, že jí nezkříví ani vlásek

činla. So kamla te kerel e Manda, paťalas leske. A tiš imar pre peste šunelas, kaj hiñi pale phari. A pre Karačoña ločhila pale duje čavoren, soduje muršoren. O Roma savore vakernas, kaj o Lojzas hino graj a džanel te kerel duje čhaven jekhvareste. Ńisostar nič sas la Manda štar čhavore. Baripnaha pes o Lojzas ašarlas andre karčma:

„Ńiko na džanel te kerel štare čhaven andro jekh berš, ča me.“

„Sar štar čhave?“ čudalñlas pes o Jožus.

„Tu dilino, perša duj čhave ulile andro januaris a kala duj andro decembris, andro jekh berš,“ la asabnaha les čhinda pherdo pohariha pal o šero. Takoj o Rom peľa pre phuv a andal o šero leske fest čulalas o rat. Maj o karčmarošis vičinda la sañitka the le phandlen. O phandle thode le Lojzaske pro vasta o trasta a ile les andre vazba. O Jožus predžidila a o Lojzas chudla podminka. Likerlas pes o Lojzas čino mištes, ale ča paru čhonora.

Andro majos pes e Manda dodžanla, kaj hiñi pale phari. Jekhvar raťi leske phenel:

„Šun Lojzo, pale ačhilom phari. Hin amen štar čhave a akana ela pandžto. A me na kamav buter čhaven! Šunes man? Man imar hin dosta kale štar. Tu mange Ńisoha na šigitines, pre savoreste som korkori, na kamav buter čhave.“

Añi na dophenda a lakro šero džalas sera seratar.

„Tu ločhoha savore mire čhaven a na parančolineha mange!“ čhida la pre phuv a našilu laha sovlas. E Manda rovelas, ale na sas lake nič platno. Mišlinlas, so kerla: „Khere štare čhavenca našťi džav. Kaj džava? A mek užarav pale! Jaj, ča te na en pale duj. Te del het našťi, bo man murdarla.“ Rovelas u dikhelas pro čhavore, sar soven.

Sakovar raťi daraha užarlas, kaj sar avela khere lakro rom, ta pale, hjaba phenla na, th'avke laha zorales sovla. Našťi pre leste dikhelas, avka lake pes zdžunglila, kaj andre choli oj korkori leske vareso kerdžahas vaj les murdardahas. Kajča daralas lestar, bo o Lojzas paš peste hordinlas e čhuri.

Sas bari zabava a savore Roma pes kidenas te džal.

The o Lojzas phenel la Mandake: „Dža, vičin mira da, mi avel upre te merkinel pro čhave. Džas tiš te khelel.“

E daj avel upre u izdrane hangoha le Lojzaske phenel: „Ma dža ñikhaj, mro čo,“ u phenlas leske pre godi: „Džanes mištes, kaj pes pre tute richtinen le Jožiskere phrala. A tu mištes džanes vaš soske! Ča užaren, sar pes sikhaveha.“

„Ma dara, mamo, me na darav lendar. Tu ča merkin pro čhave a tu, Mando, uri tut šukares u džas te khelel.“

E Manda džanelas, hoj pes odej vareso ačhola, ale phenda peske, kaj džala. Daralas vareso te phenel, ta pes urđa u džalas. Avle odej a savore Roma pre lende dikhenas. Varesave bondarnas le šerenca, imar užarnas, ko peršo pes chudela te marel. Sar o murša zamaťile, kerde le Jožiskre phrala baro mariben. Chuťile pro Lojzas u chudle pen te marel savore murša maškar pende sar rikone, añi na

na hlavě. Co mohla Manda dělat, zase mu uvěřila. A taky na sobě pozorovala, že je zase těhotná. O Vánocích porodila opět dvojčátka, tentokrát oba chlapečky. Romové vedli řeči, že je Lojza pořádněj hřebec a umí udělat dvě děti najednou. Z ničeho nic měla Manda čtyři děti. Lojza se v hospodě pyšnil:

„Nikdo neumí udělat čtyři děti v jednom roce, jen já.“

„Jak čtyři děti?“ divil se Joža.

„Ty tupče, první dvě děti se narodily v lednu a ty další dvě v prosinci, v tom stejném roce,“ a se smíchem ho majzl plnou sklenicí po hlavě. Chudák Rom, hned padl na zem a z hlavy mu prýštila spousta krve. Nato hospodský okamžitě volal sanitku, ale taky esenbáky. Příslušníci VB Lojzu spoutali a vzali do vazby. Joža přežil a Lojza vyfasoval podmínku. Nějakou dobu pak sekal Lojza latinu, ale jen pár měsíců.

V květnu se Manda dozvěděla, že je zase těhotná, a tak mu jednou večer povídá:

„Hele, Lojzo, zase jsem v tom. Máme už čtyři děti a teď má přijít páté. Jenže já už víc dětí nechci! Posloucháš mě? Mně už ty čtyři děti stačí. Ty mi s ničím nepomůžeš, na všechno jsem sama. Víc dětí už prostě nezvládnou.“

Ještě ani nedomluvila a už jí hlava lýtala ze strany na stranu.

„Ty porodíš všechny děti, co budu chtít, a nebudeš mi odmítat!“ povalil ji na zem a znásilnil ji. Manda propukla v pláč, ale nebylo jí to nic platné. Přemýšlela, co si počne: „Jít domů se čtyřmi dětmi nemohu. Kam se poděju? A ještě čekám další! Jen ať to zase nejsou dvojčata. Dát je pryč, to by mě zabil.“ Plakala a při tom se s láskou dívala na děti, jak spí.

Každý večer se bála chvíle, kdy její muž dorazí domů a zase si bude vynucovat sex, i když se mu bude bránit. Nemohla ho už ani vidět, zhnusil se jí natolik, že by mu sama mohla něco udělat a třeba ho i zabít. Jenže na to si netroufala, protože Lojza měl u sebe vždycky nůž.

Byla velká zábava a všichni Romové se na ni chystali.

I Lojza říká Mandě: „Běž zavolat mou mamku, ať nám pohlídá děti. Taky si půjdem zatančit.“

Mamka přichází nahoru a hlasem plným úzkosti Lojzovi povídá: „Nechod nikam, chlapče,“ a přemlouvá ho, „víš dobře, že se na tě chystaj Jožihoví bráchové. A ty moc dobře víš, proč! Čekaj jenom, až se ukážeš.“

„Žádný strach, máti, těch se neleknu. Ty jen pohlídáš děti a ty, Mando, obleč se, ale pěkně, de se tančit.“

Manda tušila, že se tam něco stane, ale řekla si, že půjde. Bála se odporovat, a tak se oblékla a šla. Jakmile tam dorazili, všichni Romové je sledovali. Někteří nesouhlasně vrtěli hlavami a v duchu přemýšleli, kdo se první začne prát. Jen co si chlapi popili, vyvolali Jožkovi bratři velkou rvačku. Napřed skočili na Lojzu, ale pak se začali rvát všichni chlapi mezi sebou jako psi, ani pořádně nevěděli kvůli

džanenas vaš soske. Le Jožiskre phrala činde le Lojzas le stolkoha, phagle leske o vast a o stolkos pes rozpejla. Mek les domarde le kaštune pindreha pal o stolkos.

Akana ajci phandle avle! Savore denašenav avri andal e sala, the e Manda. U sar pes ispidenas, ta vareko andre Manda ispidla u joj čori peła pal o garadiči tele. O Roma vičinde la sañitka, bo dikhle, hoj e Manda pašlol pre phuv andro rat. La Manda ligende takoj andre špitała. O doktoris lake phenda, kaj o ciknoro latar odgejla. Na sas la duj, ale ča jekh – dičholas avri, hoj e čhajori.

Savoren bitkaren skidle u thode len andre vazba a mukle len odoj paraštovinarat dži etvin. Palis len mukle khere. E Manda tiš avla khere etvine, ale bijo čavoro. Añi na gejla te dikhel pro čhave ke leskeri daj, sas igen strapimen. Ča maškar o vudar phenda la dake, hoj džal upre, bo lake igen namištes pal oda, so lake kerde andre špitała, kaj latar odile le čhavores. Sar o Lojzas šunda, chudla la Manda meñatar u lidžalas la upre andro kher, bo e cholli andre leste tadolas. Na džalas leske andro šero, sar oda, kaj sas andre late ča jekh čavoro a mek les našada. E Manda añi nič na vakerlas, sas lake jekh, so laha kerla, na sas la nisavi zor. O Lojzas la čhida pro hados a suća laha sar zbešneto. E Manda kamelas te merel, pašlolas sar muli a jov andre cholli lake danderda čino pal e sera le nakhestar. E Manda menglišalila. Ov la avke mukla u geła avri. Avla rati, oj mek pašlolas pro hados, o muj žužo rat.

„Džanes, soske kada tuke kerdom?“ phučla latar o Lojzas, kana la dikhla. „Me džava andre bertena, akana mange imar na dena ča e podminka, ale naisto akana džava te bešel a tut choča niko na kamela,“ avke lake phenda asabnaha. „Jo, a tajsja laha vera pro viboris, sa dovakerdom imar la gadžaha. Phendom lake, hoj te džava andre bertena, ačhehas bi bijo kher, bo hino irimen pre mande.“

The avka sas. Aver dives la urda, pro nakh lake thoda naplasca a gele.

„Mek šun, pheneha vareso abo kereha vareso, džava khere a le čhaven murdarava.“

E gadži, e šerafi, dikhla pre late, pre leste a kerda le šereha, hoj len oddela. Duj gorija andal e kancelarna pes podpisinde sar švedki...

Bešas paš o skamind u pijas kaveja...

„Les čačes zaphandle andre bertena. Chudla šov berš, bo pre kodi zabava pekla andre varekaste e čhuri, a mek kija thode leske koja podminka, so les sas. A mandar, dikhes, kerda čudakos. E socijalka mange ila savore čhaven andro ustavos a man thode andre diliñi špitała andro Dobřany. Na somas hodno te baravel le čhaven. Ajsi somas sar diliñi savorestar, so pregejlom.“

čemu. Jožkovi bráchové přetáhli Lojzu židlí, zlomili mu při tom ruku a židle se rozpadla. Nohou od židle do něj bušili dál.

Teď přijeli esenbáci – a kolik! Ze sálu vybíhali všichni, co tam byli, Manda taky. A jak se tlačili, někdo do Mandy strčil a ona chudák spadla ze schodů. Romové volali sanitku, protože viděli, jak Manda leží na zemi v kaluži krve. Mandu hned odvezli do nemocnice a tam jí doktor řekl, že o to malé přišla. Neměla dvě, ale jen jedno děťátko – ukázalo se, že to byla holčička.

Všechny ty, co se mezi sebou rvali, posbírali a dali je do vazby, no, a nechali je tam od pátku až do pondělka. Až pak je pustili domů. A Manda se vracela domů taky v pondělí, jenže sama, bez děťátka. Ani neměla sílu jít se podívat na děti k mužově matce, jak byla zubožená. Jen mezi dveřmi svou tchyni pozdravila, a že jde nahoru, že se cítí hrozně špatně z toho zákroku v nemocnici, jak ji museli vyčistit po tom potratu. Jak to slyšel Lojza, chytil Mandu pod krkem a táhl ji nahoru do bytu, krev v něm úplně vřela. Nešlo mu na rozum, jak to, že měla jen jedno děťátko a ještě k tomu ho potratila. Manda nic neříkala, v tu chvíli jí bylo jedno, co s ní udělá, nebyla s to se jakkoliv bránit. Lojza s ní hodil na postel a jako zběsilý ji brutálně donutil k sexu. Mandě se v tu chvíli chtělo umřít, bezvládně ležela na posteli a on jí ze samého vzteku ukousl z jedné strany kus jejího nosu. Manda omdlela. Nechal ji tak a odešel ven. Vrátil se až v noci, ona stále ještě ležela na posteli, obličej zalitý krví.

„Víš, proč jsem ti to proved?“ zeptal se jí Lojza, když ji uviděl. „Já teď budu sedět, další podmínku už mi nedaj, a tak se lochu nevyhnu, ale tebe takhle aspoň nikdo nebude chtít,“ říkal jí se spokojeným úsměvem. „A zejtra zajdeme na výbor, kde nás zapíšou jako manžele, všechno už jsem tam s úřednicí dohodl. Vysvětlil jsem jí, že když teď půjdu do vězení, neměla bys kde bydlet, protože ten byt je psaný na mě.“

A tak to i bylo. Na druhý den jí oblékl, nos jí zalepil náplastí a vyrazili.

„Ale poslouchej, jen něco cekneš nebo něco uděláš, půjdu domu a děti zabiju.“

Paní vedoucí si ji prohlédla, podívala se na něj a přikývla hlavou, že je oddá. Dvě úřednice z kanceláře se podepsaly jako svědkyně...

Sedíme u stolu a pijeme kávu...

„No, a fakt šel sedět. Dali mu šest let, protože při té zábavě do někoho vrazil tu svou kudlu a k tomu byl ještě v podmínce. A mě takhle zohyzdil. Sociálka mi vzala všechny děti a dala je do ústavu a mne poslali léčit se na psychiatrii do Dobřan. Nebyla jsem schopná se o děti postarat. Z toho všeho, čím sem si prošla, byla jsem úplně zničená.“

E Manda cirdel andal e žeba o fotki. Dikhav, savi šukar sas terňake a o čhave sa pro fotki sar popkici. O apsa lake peren, alé the mange – pal o čhama pro fotki. Na džalas mange andro šero, sar šaj vicerpinda kajci berša kajse manušeha, so pes likerlas sar džviros. A sar dikhav pre late, achaliľom la: Savoro vilikerďa anglo čhave. Daralas, kaj len našavela. Na sas la kaj te džal kajci čhavenca. Vaš oda leske sa cerpinelas. Ča gondolinav pal oda, sar šaj jekh murš avka mosarda ajci manušenge o dživipen.

Manda vyndává z kapsy fotky. Vidím, jak přenádherná bývala ve svém mládí a děti měla krásné jak z cukru. Slzy se jí kutálejí, ale mně taky – stékají nám po tvářích až na fotky. Nemohla jsem pochopit, jak mohla vydržet tolik let žít vedle člověka, který se k ní choval jak zvíře. Jak se na ni ale koukám, začínám jí rozumět. Všechno se to snažila vydržet kvůli dětem. Bála se, že je ztratí. S tolika dětmi neměla kam jít. To proto si toho tolik vytrpěla. Myslím jen na to, jak je možné, že jeden člověk dokázal zničit život tolika lidem.

Přeložila Lada Viková

Divadlo – prolínání světů i okno do romské duše. Úvod k fotografické příloze²

Předkládaný soubor fotografií představuje výběr z několika divadelních představení posledních deseti let, v nichž Romové nejen účinkovali, ale podíleli se na nich také jako jejich tvůrci či iniciátoři. Zachycené projekty propojují profesionální i komunitní divadelní činnost a ukazují širší témat i forem, jimiž se současné romské divadlo vyjadřuje. Vytváří se tak prostor pro sdílení jedinečných zkušeností, otevření citlivých a současných společenských témat, do nichž jsou diváci vtahováni – ať už aktivním vstupováním do hereckých rolí, nebo přemýšlením o životních zkušenostech, či vlastních předsudcích.

Jednou z organizací, která se cíleně zaměřuje kromě jiného na podporu romského umění a kulturních aktivit, je AraArt (v romsko-anglickém překladu Pozor, umění). Divadelní tvorbě se věnuje od svého vzniku na přelomu let 2011–2012. První autorskou inscenací, kterou její ředitel David Tišer v roli režiséra představil, byla hra *Gulí daj* (2011), volně inspirovaná českou Polednicí, která metaforicky zpracovává postavení Romů ve společnosti. Inscenace kombinuje činoherní prvky se zpěvem a dalšími technikami, přičemž silným motivem je například projekce fotografií úspěšných romských osobností doprovázená klasickou skladbou Óda na radost.

AraArt se začalo již v roce 2017 věnovat také Divadlu utlačovaných jako specifické metodě sociálního divadla, a to ve spolupráci s odbornicemi Danou Moree a Lízou Urbanovou. Metoda scénického zpracování stojí na skutečných životních příbězích, osobních zkušenostech a na hereckém prožitku, přičemž není pouhou prezentací příběhů, ale snaží se rovněž aktivně zapojit publikum a hledat různé způsoby ke změně sociální reality. Představení *Kaj miro than* (Kde je mé místo, 2018) tak ukazuje každodenní situace v práci či v běžném životě, v nichž Romové naráží na předsudky ze strany svého okolí.

Inscenace *...a zase jsme spali pindral* (2017), tedy „nohama proti sobě“, představuje průřez romskou historií od doby Marie Terezie přes druhou světovou válku a éru Československa až téměř po současnost. Scénář vychází z literárních předloh Gejzy Demetera, Zory Horváthové, Ilony Ferkové nebo Emila Ciny.

1 Renata Berkyová působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a je doktorandkou sociálních dějin na FF UK. E-mail: berkyova@usd.cas.cz

2 Jak citovat: Berkyová, R. (2025). Divadlo – prolínání světů i okno do romské duše. Úvod k fotografické příloze. *Romano džaniben*, 32(2), 117–120. DOI: <https://doi.org/10.66576/kkqrzm08>

Vedle Pavlína Matiové a Marty Balážové se v představení objevil také Milan Grus v roli představitele většinové společnosti, hudebně hru doprovázel Tibor Žida.³

Historickými milníky 20. století provádí diváky i hra *Dajori* (Maminka, 2022), v níž Pavlína Matiová ztvárňuje čtyři různé ženské hrdinky. Inspirací pro perspektivu romských žen se staly povídky romských autorek Tery Fabiánové, Evy Danišové a Ilony Ferkové.

Na práci s romskými příběhy navázaly i další inscenace: *Čirikloro, aneb co říká ptáček* (2016), hravá hudební pohádka inspirovaná textem Mileny Hübschmannové, stejně jako *Pal e marikli* (O chlebové placce, 2023), vycházející z motivů tří romských pohádek, které kladou důraz na herecké výkony. Ty naplno předvedli romští herci Michal Žolták a Nikolas Ferenc v posledně zmiňované hře v roli dvou pekařů. Tato hra plná vtipu a fúze česko-romských melodií je také viditelně obohacená o znalosti Nikolase Ference získané studiem loutkového divadla na DAMU, díky nimž mohl využít např. metodu tzv. objektového divadla pro tvorbu postav a efektů pomocí těsta a kuchyňských pomůcek.

Významným posunem v současné romské divadelní tvorbě je také účinkování romských herců a hereček na zavedených repertoárových scénách divadel, jako jsou Divadlo Husa na provázku či Divadlo Minor. Reflexi i fotografie z představení *Gádzové jdou do nebe* (Divadlo Husa na provázku, 2020) jsme již představili v jednom z dřívějších čísel časopisu (Heráková, 2020). David Tišer a Pavlína Matiová, jako jedni z výrazných romských divadelníků, kteří v představení účinkovali, navázali na tuto spolupráci a spolu s Nikolasem Ferencem hráli i v další divadelní hře tohoto divadla – *Bídníci* (2022).

Pozoruhodnou společenskou událostí se stalo divadelní představení *Černý partyzán* (Divadlo Minor, 2025), inspirované motivy historické třísvazkové publikace *Česká cikánská rapsodie* (Serinek a Tesař, 2016). Inscenace určená pro děti od 9 let vychází ze skutečného příběhu Josefa Serinka, českého Roma, přeživšího válečné perzekuce a pozdějšího partyzánského velitele, jímž se stal po útěku z koncentračního tábora v Letech u Písku. Hlavní roli Serinka, s krycím odbojářským jménem Černý, ztvárnil Richard Samko.

Životní událost byla inspirací také pro Ilonu Ferkovou, která spolupracovala – v roli hlavní hrdinky i spoluautorky – na inscenaci *Djelem, djelem* (2022), jež vypráví autentický příběh migrace rokycanských žen do Velké Británie.⁴ Inscenaci uvedlo ochotnické romské divadlo Trajo z Rokycan, které navazuje na krátkou zkušenost se secvičováním divadelního představení z konce osmdesátých let, na

3 Celé představení je ke zhlédnutí na YouTube kanálu AraArt:
<https://www.youtube.com/watch?v=Fo08ytW1fHY>

4 Ilona Ferková napsala povídky na motivy své vlastní zkušenosti s pobytem v Anglii a publikovala je v *Romano džaniben* již v roce 2008 (Ferková, 2008).

jehož vzniku v Rokycanech se Ilona Ferková již tehdy aktivně podílela.⁵ Z pera této mimořádně činné autorky přinášíme v tomto čísle její novou povídku tematizující domácí násilí. Ilona Ferková se ji rozhodla sepsat poté, co se zúčastnila prezentace výsledků výzkumu domácího násilí v romských rodinách v roce 2025 – viz dále.

Tento výzkum se stal stěžejní činností ženské romské skupiny Manushe pro rok 2025. Založení této skupiny pod organizací Slovo 21 i její aktivity a výsledky rozsáhlého výzkumu mezi pěti sty romskými ženami z celé České republiky v tomto čísle představila Claudie Laburdová. Jedním z výstupů projektu organizace Slovo 21 bylo také divadelní představení *(Na)blas* (2025) připravené metodou Divadla utlačovaných. Představení otevřelo otázky specifické zkušenosti romských žen, zároveň však šikovně nastínilo prolínání tradičního romského světa s tím moderním, střet názorů starší a mladší generace i rozdílné perspektivy mužů a žen. I tato mnohovrstevnatost nejspíš z inscenace vytvořila silný impulz pro následnou diskuzi s diváky.

Stejnou metodou vzniklo také další představení uvedené též v roce 2025 – *Příběhy přeživších*, v němž vystupují členové druhé generace přeživších holokaustu Romů. Představení ovšem nezůstává pouze u historické paměti, ale otvírá témata, s nimiž se herci a herečky potýkají v současnosti – předsudky, diskriminace a mnohdy i rasistické jednání.

Herci, herečky a všichni tvůrci, které můžeme zahrnout pod společného jmenovatele „romské divadlo“, vytvořili za posledních deset let živý prostor ve všech jeho podobách a formách, ve kterém se prolíná minulost se současností, tradice s experimentem, osobní výpověď s kolektivní pamětí. Tento nástroj uměleckého ztvárnění je tak zároveň otevřeným oknem do romské duše, které zve diváky k empatii, porozumění i kritické reflexi vlastního pohledu na svět kolem nás.

⁵ Na stránkách Slovo 21 je první rokycanské divadlo chybně zasazeno do období šedesátých let (viz <https://www.slovo21.cz/news/divadlo-trajo-a-predstaveni-djelem-djelem-uz-tuto-sobotu-opet-v-praze>).

Jak nám I. Ferková potvrdila, mělo zde být správně na konci osmdesátých let. Divadelní představení *Taboris* secvičované v roce 1989 souborem *Amare neni* bylo tehdy věnované tématu utrpení Romů za druhé světové války a hra měla vyvrcholit osvobozením Rudou armádou. K plánovanému vystoupení však nedošlo z důvodu události v listopadu 1989, kdy si soubor uvědomil, že by v onu dobu s muzikálem oslavujícím osvoboditele z Ruska velký úspěch neměl (telefonický hovor s IF, prosinec 2025).

Literatura

- Ferková, I. (2008). Vakeriben pal e Anglija / Příběhy z Anglie. *Romano džaniben*, 15(1), 214–229.
- Heráková, A. (2020). Reflexe divadelního představení Gadžové jdou do nebe. *Romano džaniben*, 27(2), 201–204.
- Serinek, J. a Tesař, J. (2016). *Česká cikánská rapsodie (I–III)*. Triáda.

Zleva: Jaroslav Parči, Pavlína Matiová, Roman Horváth, Tibor Žida, divadelní představení *Čirikloro, aneb co říká ptáček* (divadelní skupina Ara Art), režie: David Tišer | premiéra 2016 | Archiv organizace Ara Art

Zleva: Pavlína Matiová a Marta Balážová, divadelní představení *...a zase jsme spali pindral* (divadelní skupina Ara Art), režie: David Tišer | premiéra 2017 | Archiv organizace Ara Art

Zleva: Renata Cínová, Ladislav Goral, Olga Fečová, Dana Hrušková, Jan Rosenberg, Dana Dubjelová, divadelní přestavení *Kaj miro than*, formou Divadla utlačovaných pod vedením Davida Tišera, Lízy Urbanové a Dany Moree | premiéra 2018 | Archiv organizace Ara Art

Pavína Matiová, divadelní představení *Dajori* (divadelní skupina Ara Art), režie: David Tišer | premiéra 2022 | Archiv organizace Ara Art

Zleva: Michal Žolták a Nikolas Ferenc, divadelní představení *Pal e mariklí* (divadelní skupina Ara Art), režie: David Tišer | premiéra 2023 | Archiv organizace Ara Art

David Tišer v divadelním představení *Gádžové jdou do nebe*, v němž hostoval spolu s Pavlínou Matiovou (Divadlo Husa na provázku), režie: Jiří Havelka | premiéra 2020 | Foto: David Konečný

David Tišer (uprostřed) v divadelním představení *Bídníci*, v němž hostoval spolu s Pavlínou Matiovou a Nikolasem Ferencem (Divadlo Husa na provázku), režie: Michal Hába | premiéra 2022 | Foto: David Konečný

Zprava: Ilona Ferková, Lucie Miková a Simona Bílá v divadelním představení *Djelem, Djelem* (amatérský divadelní soubor TRAJO), režie: Kateřina Volánková | premiéra 2022 v divadle Venuše ve Švehlovce, Praha | Foto: Irena Šormová | Archiv organizace Slovo 21

Zprava: Ilona Ferková a Lucie Miková v divadelním představení *Djelem, Djelem* (amatérský divadelní soubor TRAJO), režie: Kateřina Volánková | premiéra 2022 v divadle Venuše ve Švehlovce, Praha | Foto: Irena Šormová | Archiv organizace Slovo 21

Zleva: Jana Schmiedtová, Ilona Ferková, Žaneta Pompová, Lukáš Giňa, Karolína Giňová a Ethela Horváthová v divadelním představení *Djelem, Djelem* (amatérský divadelní soubor TRAJO), režie: Kateřina Volánková | premiéra 2022 v divadle Venuše ve Švehlovce, Praha | Foto: Irena Šormová | Archiv organizace Slovo 21

Zleva: Ilona Ferková a Emilie Machálková, na scéně zezadu Zdeněk Serinek a Zdeněk Daniel v divadelním představení *Příběhy přeživších*, formou Divadla utlačovaných pod vedením Lízy Urbanové a Dany Moree | premiéra 2025 v divadle VILA Štvanice, Praha | Foto: Vaiva Bezhan | Archiv organizace Slovo 21

Zleva: Marcela Surmajová, Zdeněk Serinek, Emilie Machálková, Jozef Miker, Ilona Ferková, Stanislav Svoboda, v divadelním představení *Příběhy přeživších*, formou Divadla utlačovaných pod vedením Lízy Urbanové a Dany Moree | premiéra 2025 v divadle VILA Štvanice, Praha | Foto: Vaiva Bezhan | Archiv organizace Slovo 21

Zleva: Václav Jelínek, Richard Samko, Ondřej Nosálek v divadelním představení *Černý partyzán* (Divadlo Minor), režie: Jan Jirků | premiéra 2025 | Foto: Zbyněk Hrbata

Na scéně zleva: Maria Siváková, Jana Telváková, Jarmila Surmajová, Greta Calleya, Blanka Voráčová st., Claudie Laborďová v divadelním představení *(Na)hlas*, formou Divadla utlačovaných pod vedením Lízy Urbanové a Dany Moree | premiéra 2025 v Café Husovka | Foto: Filip Moravec | Archiv organizace Slovo 21

Divadelní představení *(Na)hlas*, formou Divadla utlačovaných pod vedením Lízy Urbanové a Dany Moree | premiéra 2025 v Café Husovka | Foto: Filip Moravec | Archiv organizace Slovo 21

Divadelní představení *(Na)hlas*, formou Divadla utlačovaných pod vedením Lízy Urbanové a Dany Moree | premiéra 2025 v Café Husovka | Foto: Filip Moravec | Archiv organizace Slovo 21

Nález básně Vlada Oláha (Východná 1986): „Savore Roma le Gruskaske“³

Úvod

Cílem této nálezové zprávy je upozornit na nově nalezený dokument – dosud nepublikovanou rukopisnou báseň Vlada Oláha z července 1986, která je zajímavým historickým artefaktem z doby, kdy nebylo snadné veřejně prosazovat myšlenku romské emancipace. Originál textu se dochoval v osobním archivu slovenského tanečníka, choreografa, filmového architekta, scénografa, režiséra a pedagoga Viliama Jána Grusky (1936–2019),⁴ v jehož pozůstalosti byl na jaře roku 2025 objeven.

Podnět k sepsání této zprávy vzešel od dvou osob: Viliama Grusky ml., syna výše zmíněného V. J. Grusky, a romisty a etnologa Arne Manna. Ten se dne 12. května t. r. obrátil na Ladu Vikovou, zda by pomohla s překladem romského textu, který mu předchozího dne zaslal Viliam Gruska ml. s následující prosbou:

„... myslíte, že by ste mi vedeli poradiť, kto by mi vedel preložiť text v prílohe? Našiel som ho v ockovom archíve. Bol napísaný po programe Ľudia z rodu Rómov vo Východnej. Vopred ďakujem za akúkoľvek radu.“⁵

Po přeložení textu se ukázalo, že jde o báseň, kterou Vlado Oláh⁶ vytvořil pod silným dojmem z atmosféry romského pásma *Ľudia z rodu Rómov*, uvedeného na XXXII. folklorním festivalu ve Východné v roce 1986. Tato báseň, která má charakter manifestu, byla navíc podepsána 29 osobami (včetně autora), přičemž zčásti se jednalo o Romy účinkující v programu. Po prostudování textu se ukázalo, že dílo má mimořádnou dokumentární hodnotu a že by bylo žádoucí věnovat mu speciální pozornost. Po několika rešerších a konzultacích se autorka oslovená Dr. Arne Mannem, jenž byl V. J. Gruskovi – režisérovi pásma *Ľudia z rodu Rómov* ve Východné roku 1986 – pravou rukou, rozhodla přizvat k nálezové zprávě jako spoluautora svého kolegu Zbyňka Andrše, který se festivalu ve Východné v roce 1986 zúčastnil osobně.

1 Lada Viková působí jako odborná asistentka na KSKA FF Univerzity Pardubice. E-mail: Lada.Vikova@upce.cz

2 Zbyněk Andrš působí jako odborný asistent na KSKA FF Univerzity Pardubice. E-mail: Zbynek.Andrs@upce.cz

3 Jak citovat: Viková, L. a Andrš, Z. (2025). Nález básně Vlada Oláha (Východná 1986): „Savore Roma le Gruskaske“. *Romano džaniben*, 32(2), 121–145. DOI: <https://doi.org/10.66576/tqh9fp25>

4 Více viz Archiv V. J. Grusky, zde jeho životopis (<https://viliamjangruska.sk/zivotopis>).

5 E-mail Viliama Grusky ml. zasláný Arne Mannovi dne 11. 5. 2025.

6 Autor se v záhlaví básně uvedl velkým hůlkovým písmem jako PhDr. OLÁH VLADIMÍR.

Cílem zde předloženého textu je připomenout tuto pro Romy mimořádně významnou událost a zasadit nově objevenou báseň do širšího kulturně-historického rámce. Zpráva proto nejprve představuje autora básně – Vlada Oláha, a to nejen jako jednoho z diváků, který – ačkoli v pásmu *Ludia z rodu Rómov* nevystupoval – přesto intenzivně vnímal atmosféru celého setkání a cítil potřebu zachytit ji ve své básni, ale také i jako tvůrčí osobnost a představitele romských emancipačních snah. Následně je pozornost věnována dobovému kontextu, dále události, k níž se báseň vztahuje, a nakonec i samotné básni. Součástí textu je rovněž představení některých signatářů, jejichž jména jsou pod básní uvedena a kteří byli součástí tehdejší romské kulturní scény.

Tato kombinace autorského profilu, analýzy básně, přiblížení kulturně-politického dobového kontextu a stručného představení některých signatářů básně-manifestu, umožňuje nahlédnout tento nově objevený text Vlada Oláha nejen jako literární artefakt, nýbrž také jako svědectví o době a kulturním sebeuvědomování Romů v druhé polovině osmdesátých let.

1 Vlado Oláh a jeho tvorba

Vlado Oláh (1947–2012) patřil od druhé poloviny osmdesátých let až do své smrti k výrazným osobnostem romského etnoemancipačního hnutí. Narodil se ve Stropkově na východním Slovensku a vyrůstal v tamější romské osadě, kde si vytvořil hluboký vztah k přírodě.

Jeho životní dráha byla pestrá a často klikatá. Po absolvování hornického učiliště v Rožňavě nastoupil na Střední průmyslovou školu báňskou v Banské Štiavnici.⁷ Z finančních důvodů však studium nedokončil a začal pracovat jako horník v ostravsko-karvinském revíru. V roce 1965 se stal posluchačem Vyššího vojenského učiliště ve Vyškově, které připravovalo poddůstojníky pro tankové vojsko Československé lidové armády. Po absolvování roční základní vojenské služby působil jako voják z povolání a od konce šedesátých let žil a pracoval v Prešově. Během vojenské služby dálkově studoval na Filozofické fakultě Univerzity P. J. Šafárika v Košicích obor vzdělávání dospělých (1978–1983)⁸, po jehož ukončení získal v roce 1984 titul PhDr. Následně z armády odešel a snažil se najít zaměstnání, v němž by uplatnil své dosažené vzdělání.

V roce 1970 se seznámil se svou budoucí manželkou Martou z Babina Potoka a společně vychovali tři děti. Od druhé poloviny roku 1986 žil i s rodinou v Praze. Zde prošel řadou dělnických profesí – pracoval v Uhelných skladech Žižkov, v ČKD Dukla Praha 8, v Tatře Smíchov i ve Svazu požární ochrany. Působil také jako sociální pracovník v občanském sdružení Naděje.

7 Není-li uvedeno jinak, opíráme se zde o zjištění, která uvádějí a v nichž se vzájemně doplňují A. Scheinostová (2006, s. 56; 2009), I. Vyskočilová (2007, s. 8–9) a L. Jandáková (2012).

8 Muzeum romské kultury v Brně, fond písemného materiálu MRK 9/2001, pozůstalost Mileny Hübhmannové kart. 60-OC-LIT-220-06-24 Vlado Oláh (zde vlastní životopis V. Oláha – strojopis).

Vlado Oláh u sebe doma, Praha, 18. března 1997 | Foto: A. Mann (poskytnuto z archivu A. Manna)

Jeho náboženské cítění ho v roce 1989 přivedlo k Adventistům sedmého dne, avšak později se vrátil do katolické církve. V roce 1991 začal dálkově studovat teologii a založil romské křesťanské a vzdělávací sdružení Matice romská, které později přejmenoval na Daj romaňi – Matice romská. Toto sdružení se stalo ztělesněním jeho vizí o duchovním i kulturním povznesení Romů.

Silné sociální cítění ho v devadesátých letech vedlo k aktivnímu působení ve významných mimovládních organizacích – v Helsinském výboru a Nadaci Tolerance. Své zkušenosti uplatnil také v pedagogické komisi ministerstva školství. V rámci Ekumenické rady církví působil v Komisi pro evangelizaci a pastorační Romů.

Vedle duchovní práce se věnoval literární tvorbě. Překládal biblické texty; k nejvýznamnějším patří dva překlady vzniklé ve spolupráci s Ivanou Kultovou – *O evangelijum le Jaňustar*⁹ a *Pal oda, so kerenas le Devleskere bičhade* (Skutky apoštolů).¹⁰ Jako básník debutoval roku 1990 ve sborníku *Kale ruži* (Černé růže), který uspořádala Milena Hübschmannová (viz též 1990). Vydal několik sbírek

9 *O evangelijum le Jaňustar* (*Evangelium podle Jana*). (1997). Přeložili Vladimír Oláh a Ivana Kultová. Česká biblická společnost.

10 *Pal oda, so kerenas le Devleskere bičhade* (*Skutky apoštolů*). (2000). Přeložili Vladimír Oláh a Ivana Kultová. G plus G.

přírodní, milostné a duchovní lyriky.¹¹ Roku 2006 byl jako první romský autor přijat do Obce spisovatelů ČR.

2 Folklorní festival ve Východné 1986 v kontextu osmdesátých let

Chceme-li plně porozumět významu básně, která je předmětem této nálezkové zprávy a jejíž přepis a překlad uvádíme v kapitole 3, je nezbytné připomenout širší kontext – jak období osmdesátých let minulého století, tak folklorní festival, k němuž se báseň vztahuje.

Pokud jde o samotné období druhé poloviny osmdesátých let, začalo tehdy docházet – na sklonku tzv. normalizace – k postupnému politicko-spoločenskému uvolňování. Tento vývoj souvisel zejména s nástupem Michaila Gorbačova do čela Sovětského svazu a s jeho reformní politikou „perestrojky“ (přestavby).¹² V jejím důsledku se začaly otevírat možnosti znovu formulovat dříve odmítané požadavky a hledat způsoby, jak prosadit menší i zásadnější

Titulní strana programového bulletinu k folklornímu festivalu Východná 1986 | Archiv A. Manna

¹¹ První samostatná sbírka mu vyšla v roce 1996, další následovaly po roce 2000 (viz Oláh, 1996; 2003; 2005; 2006).

¹² O perestrojce více zde: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Perestrojka>

změny. Tyto tendence se dotýkaly hospodářství, cestovního ruchu, ale také společenského a kulturního života.

Zatímco po komunisty vynuceném rozpuštění SCR v roce 1973 došlo k prudkému útlumu aktivit organizovaných samotnými Romy, v první polovině osmdesátých let se již na více místech republiky dařilo vytvářet lokální kulturní uskupení. Ta vznikala především jako volnočasové iniciativy zaměřené na nácvik písní a tanců a jejich následnou prezentaci, zejména v kulturních domech. Ačkoli již v první polovině osmdesátých let se dařilo organizovat různé kulturní akce, na nichž byly představovány romské tradiční zvyky a hudebně-taneční tvorba, např. M. Dlabem zmíněné Dny romské kultury v Sokolově, které se opakovaly počínaje rokem 1984 (Dlab, 2017, s. 12), za skutečně zlomový lze považovat až rok 1986. Byl to rok, kdy se uskutečnilo scénické pásmo *Ludia z rodu Rómov* ve Východné a také dva významné odborné semináře věnované Romům – jeden v Praze a druhý v Českém Krumlově (podrobněji viz dále). Následovaly i další kulturní akce, z nichž nejvýznamnější bylo pásmo *Nane oda lavutaris* na mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici (Dlab, 2017, s. 12)

Rodokmeň zeme VI. Ludia z rodu Rómov

SCÉNICKÁ FRESKA

VYTVOŘENÁ ZO SPOMIENOK,
PRÍBEHOV A OSUDOV
CIGÁNOV-RÓMOV
ZIJÚCICH V CSSR,
Z ROZMANITÝCH PREJAVOV
ICH TRADICNEJ A SÚČASNEJ
KULTÚRY.

6. júla 1986 o 10,00 hod.
amfiteáter

Spolupráca pri výtýpovaní a
príprave účinkujúcich:

PhDr. HANA BÍLKOVÁ
Ing. JÁN CARNOGURSKÝ
PhDr. EVA DAVIDOVÁ
JAROSLAV JURÁSEK
TAŇA KARABINOŠOVÁ
ELENA LACKOVÁ
JOZEF MITUCH
MAGDALEŇA NALEVANKOVÁ
SOŇA WEISOVÁ

Asistenti scénického uvedenia:

MONIKA BARABÁŠOVÁ
PhDr. HANA BÍLKOVÁ
ALEXANDRA GRUSKOVÁ
JANA GRUSKOVÁ
ANNA VICÁROVÁ
Ing. JÁN FALTUS
dr. MIROSLAV HESEK
PETER PIŠÚT
PhDr. JURAJ PODOBA
VOJTECH SUCHOMER
DRAHOŠ SIŠOVIČ

Vedenie scénickej techniky:
MIROSLAV KINDER

Jazyková spolupráca:
ELENA LACKOVÁ

Prednes sprievodných textov:
zasl. um. GUSTÁV VALACH

Odborný konzultant:
PhDr. TOMÁŠ HAIŠMAN

Spolupráca na etnografickom
výskume, príprave a réžii:
PhDr. ARNE B. MANN

Etnografický výskum, príprava
účinkujúcich, námet, scenár a
réžia:
Ing. VILIAM GRUSKA

Hlavní účinkující fresky:

Marta Bandiová (1945)
zo Sokolova, rodom
z Veľkej Lesnej

Július Bartoš-Šuko (1933)
robotník, primáš z Čierneho
Balogu

Věra Bíla (1954)
z Rokycian, rodom z Terne
pri Bardejove

Júliana Boldyová (1943)
učiteľka ZŠ z Krásnohorského
Podhradia

Helena Demeterová (1945)
kuchárka z Prahy, rodom
z Hunkoviec

Andrej Giňa (1936)
šofér, autor romských
poviedok, z Rokycian,
rodom zo Sárišských
Sokoloviec

Mária Holubová-Marinka (1937)
z Markušovic

Terézia Klempárová (1946)
učiteľka MŠ z Kežmarku

Michal Konček (1923)
faktor-dóchoďca z Nespál,
bytom v Mošovciach

Gejza Kotlár-Gejza
z Větřní, rodom z Vyšného
Slavkova

Ján Kroka-Česlák (1930)
lesný robotník, primáš zo
Zamutova

/46/

Programový bulletin k folklornému festivalu Východná 1986, s. 46 | Archiv A. Manna

v roce 1988.¹³ A je jistě třeba nahlížet lídry a protagonisty těchto kulturních přehlídek i z dalšího úhlu pohledu: není náhodou, že na tribuně v listopadu 1989 stáli vedle sebe Emil Ščuka a Jan Rusenko, kteří oba byli významnými hybateli romského jak kulturního, tak i společensko-politického hnutí druhé poloviny osmdesátých let.

Jak vzpomínala M. Hübschmannová, kulturní setkání romských souborů měla nejen kulturní a symbolický význam, ale též strategický. Zatímco na hlavních pódiích či v sálech probíhala přehlídka, mnohdy i soutěžní klání mezi soubory, tak současně – v mezích kuloárně a neoficiálně, např. v šatnách a jiných prostorách, které se na chvíli proměnily na provizorní zasedací místnost – měli možnost spolu jednat jednotliví vedoucí, zástupci hudebních souborů a případně další osoby. Právě zde si dohadovali další kroky, jak budou postupovat ve vyjednávání se zástupci ministerstev a ÚV KSČ, co budou společně požadovat, aby došlo ke zlepšení postavení Romů ve společnosti a v uznání vlastních práv na sebeurčení a aby nedocházelo k jednání o Romech bez Romů.¹⁴

Právě Východnou z roku 1986, tedy konkrétně Gruskovo scénické pásmo *Ludia z rodu Rómov*, které bylo šestým pokračováním autorova cyklu „Rodokmeň zeme“, je možné dodnes vnímat jako přelomovou událost (srov. Mann, 2002, s. 425; 2020, s. 34 a týž in Pohunek, 2017; též Národní osvětové centrum, 2019). Celý XXXII. folklorní festival ve Východné, během něhož se konalo deset různých pořadů, začal v pátek 4. července a skončil v neděli 6. července. Pásmo *Ludia z rodu Romov* bylo považováno dle dobové odborné recenze za „nesporný vrchol“ tohoto festivalu (viz Souček, 1986, s. 284).

Viliam Ján Gruska byl autorem scénických programů a architektonických návrhů pro folklorní festivaly a slavnosti. Amfiteátr ve Východné byl z velké části jeho dílem, a kromě jiného zde V. J. Gruska vytvořil cyklus „Rodokmeň zeme“ realizovaný v letech 1980–1991, přičemž jednou z jeho částí bylo právě pásmo *Ludia z rodu Rómov* realizované v roce 1986.¹⁵ V. J. Gruskovi se tak podařilo patrně

13 Je třeba upozornit, že M. Dlab ve svém textu sice připomíná další romské kulturní akce z konce osmdesátých let, ovšem v chybném pořadí – jako by pásmo ve Východné bylo až po pásmu ve Strážnici a v případě strážnického pásma *Nane oda lavutaris* zařadil tuto událost chybně do roku 1986 (srov. Dlab, 2017, s. 12 a Ščuka, 2019, s. 95). Zároveň je třeba zmínit, že i E. Ščuka ve svých pamětech zařadil přípravu pásma *Ludia z rodu Rómov* chybně do roku 1983, nikoliv do konce roku 1985 a začátku roku 1986 (Ščuka, 2019, s. 82).

14 Z nezaznamenaných diskusí v rámci redakce *Romano džaniben* z let 1997 až 2005. Toto období je z pohledu M. Hübschmannové zaznamenané např. v rozhovoru z roku 2003, kde však význam kulturních setkání takto explicitně zmíněno není, ovšem zároveň z jejich vyjádření vyplývá, že právě tyto akce byly pro udržování myšlenky společného úsilí po rozpuštění SCR nesmírně důležité (srov. Víková, 2003, s. 130–131). O významu romských kapel a folklorních souborů působících v Československu jako o podhoubí romské etnoemancipace psala M. Hübschmannová v textu *Moje setkání s romano šukar laviben* (2006 [1999], s. 50). Toto dobové dění významně přibližuje také J. Krčík zejména díky zaznamenaným výpovědím tehdejších romských aktivistů (2002, s. 11–20) a zdokumentováno je i v dopisech A. Giňi, které zaslal M. Hübschmannové, a to z let 1982–1987 (Giňa et al., 2013, s. 287–303, zejména s. 300–302, kde mj. děkuje že za ním M. Hübschmannová poslala V. J. Grusku).

15 První díl se konal pod názvem *Ludia z vrchov* (1980), tématem druhého byli *Ludia rolí* (1981), následovala dvě pásma s názvem *Ludia zaniknutých remesiel a zamestnaní* (1982 a 1983) a po pásmu *Ludia hrđinských*

jako prvním zařadit Romy na mapu kulturních tradic Československa, což době, kdy stále ještě platila jako oficiální politika asimilace, byl zcela mimořádný počin. Romové se mohli prezentovat, ale obvykle jen jako nositelé tradiční slovenské kultury. Např. v roce 1967 – jak vzpomínala M. Hübschmannová – měli romští umělečtí kováři z Podunajských Biskupic vystavené své práce na EXPO v Montrealu, ovšem nikoliv jako ukázkou výrobků Romů, ale jako „slovenskou lidovou tvorbu“ (Hübschmannová, 1995, s. 64). Jak tehdejší vládní politiku vůči Romům připomíná i A. Mann: „... podľa vtedajších oficiálnych názorov sme u nás nemali Rómov (ani Cigánov), ale len ‚občanov cigánskeho pôvodu‘, ktorí boli charakterizovaní ako ‚sociálna skupina‘“ (Pohunek, 2017, s. 268).

Za pozornosť stojí i vyjádření E. Ščuky, jenž ve své autobiografii označuje za přelomové období své životní dráhy rok, kdy jej ke spolupráci přizval „velký sběratel slovenského folkloru a etnograf Viliam Gruska, jenž připravoval komponovaný pořad o romské kultuře pro největší československý folklorní festival Východná“ (Ščuka, 2019, s. 82). Dále E. Ščuka píše, že kromě něho V. J. Gruska oslovil také „Martu Bandyovou, Láďu Rusenka a Milenu Hübschmannovou s tím, že chce v rámci tříhodinového programu zachytit hlavní romské zvyky od narození, křtin, svatby až po pohřeb a další události“ (tamtéž). E. Ščuka dále vysoce hodnotí i samotnou Gruskovu realizaci komponovaného pořadu ve Východné. Vyzdvihuje jej jako nádherný projekt, „který ukazoval romskou kulturu od východního Slovenska až po západní Čechy, od folkloru až po rom pop“ (tamtéž). Tato událost byla pro Ščuku velkou inspirací při přípravě pořadu *Nane oda lavutaris* pro mezinárodní folklorní festival ve Strážnici v roce 1988 (Ščuka, 2019, s. 82, 95). Jak bylo uvedeno v programovém bulletinu k Východné 1986, šesté pokračování cyklu „Rodokmeň zeme“ bylo „venované Rómom a vytvárané prevážne Rómami“, ¹⁶ což ostatně vyplývá i ze vzpomínek E. Ščuky (2019), ale i V. J. Grusky (1988).

Ve výše citované pasáži z knihy E. Ščuky jsou uvedeny jen tři osoby, ale počet lidí, kteří byli Gruskovi nápomocni radou nebo mu přímo pomáhali s organizací festivalu, byl nepochybně vyšší. Např. T. Haišman uvádí, že V. J. Gruska měl „necelou desítku spolupracovníků“ (Haišman, 1988, s. 244). Na prvním místě jím byl jistě jeho asistent A. Mann, ale také Eva Davidová, kterou Gruska výslovně zmiňuje jako osobu, kterou Romové v osadách znali a jejíž jméno mu k nim otevíralo pomyslné dveře, např. v Trebišově (Gruska, 1988, s. 226–227), zatímco E. Lacková jej doprovázela do olašských komunit v Rožkovanech a Petrovanech (viz fotografie A. Manna in Gruska, 1988, s. 230).¹⁷

obcí (1984) se konalo zde připomínané pásmo *Ludia z rodu Rómov* (1986), po němž následovalo s pětiletou přestávkou pásmo *Ludia hladající domov* (1991). Více viz <https://viliamjangruska.sk/portfolio>.

¹⁶ Archiv Arneho Manna, Východná XXXII. Folklorný festival 4.–6. júla 1986 – programový bulletin, s. 52.

¹⁷ O této své účasti v přípravě pásma V. J. Grusky se E. Lacková zmiňuje v dopise M. Hübschmannové z 28. dubna 1986, v němž napsala: „Bol za tebou Ing. Gruska? Pomáhala som mu získať do Východnej súbor z Petrovan. Laci Tancoš a Bučko sú vedúcimi.“ (MRK, f. MRK 9/2001, pozůstalost Mileny Hübschmannové, kart. 60, 59_OC_LIT_ElenaLackova_N). Děkujeme M. Závodské za upozornění na archiválii a T. Richtárikové za její zpřístupnění.

Požádali jsme A. Manna, zda by mohl vzpomenout jména dalších spolupracovníků, a ten nám napsal: „Spolupráca rómskych i nerómskych (učitelia, kultúrni a osvetoví pracovníci) spolupracovníkov spočívala najmä v tom, že nás zoznámili s konkrétnymi ľuďmi a súbormi, svojou autoritou prelomili počiatočnú nedôveru (napr. vysvetlili zámer pripravovaného programu)...“ (A. Mann).¹⁸ Jmenovitě pak uvedl, kromě výše zmíněných – E. Davidové, E. Lackové a E. Ščuky – ještě T. Haišmana, který předem přečetl celý scénář a schválil jej, P. Víška, jenž programu poskytoval v rámci České republiky politické krytí, a dále M. Hübschmannovou, která poskytla organizačnímu týmu obecný vhled do problematiky týkající se Romů („Podala nám základné informácie o etnonymoch Cigáni/Romovia a politickej situácii vo vzťahu k Rómom v ČSR.“) a kontaktovala je s romskými soubory a muzikanty z Prahy a Rokycan. K její osobě dále A. Mann uvádí: „Kedže bola v tom čase politicky proskribovaná, želala si, aby jej meno nebolo nikde uvedené – aby politicky neublížila uvedeniu programu – čo V. Gruska akceptoval“ (A. Mann).¹⁹

Ve Východné se v roce 1986 uskutečnilo – minimálně od zániku SCR – první celostátní setkání Romů, tedy zástupců různých romských komunit z celého Československa. Iniciátor festivalu tehdy procestoval 42 obcí a měst (Gruska, 1988, s. 238) a akce se patrně stala nejmasovější romskou kulturní událostí své doby, a to jak počtem účinkujících, tak návštěvníků. Uvádí se, že zde vystoupilo několik set²⁰ Romů a v hledišti byly tisíce diváků (srov. Mann, 2025, s. 73). Jako velmi nelehký úkol, nicméně se zdařilým výsledkem, hodnotí pásmo *Ludia z rodu Rómov* (coby „scénickou fresku čerpající z bohatství romské lidové hudby, zpěvu, tance a také vyprávění [...] o sobě, o kultuře, kterou měli a mají, o životě kdysi a dnes...“) ve své dobové odborné recenzi T. Haišman (1988, s. 243).

Je pozoruhodné, že řada autorů, od nichž bychom zmínku o této akci očekávali, ji vůbec neuvádí. Například E. Davidová, která se podílela na přípravě festivalu a byla jednou ze signatářů básně, se ve své knize *Romano drom 1945–1990* (Davidová, 1990) o této události nezmiňuje. Podobně N. Pavelčíková, která ve své publikaci *Romové v českých zemích v letech 1945–1989* věnuje osmdesátým létům značnou pozornost – popisuje vznik divadla Romen v Sokolově, rozvoj romské literatury či požadavek angažovaných Romů na uznání statusu etnické menšiny (Pavelčíková, 2004, s. 82) – opomíjí nejen festival ve Východné, ale také další významné akce. Patřil k nim například dvoudenní seminář konaný v listopadu

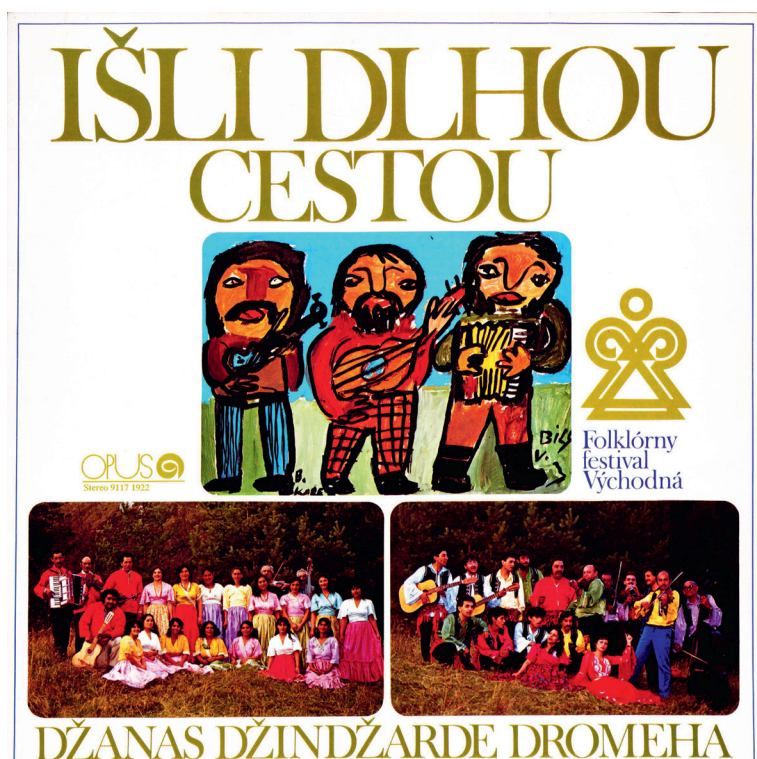
18 Citováno z nepublikovaného textu A. Manna nazvaného „Ludia z rodu Rómov – spolupracovníci“, který jsme obdrželi e-mailem v prosinci 2025.

19 Tamtéž.

20 Zatímco T. Haišman píše v recenzi o téměř 300 účinkujících (Haišman, 1987, s. 175), v nekrologu věnovaném V. J. Gruskovi je uváděn dokonce celkový počet 400 vystupujících (Volko, 2019, s. 162). Patrně nejpřesnější počet účinkujících uvádí ovšem A. Mann, jenž o pásmu píše „Prezentovalo sa v ňom vyše tristo účinkujících z 23 miest a obcí vtedajšieho Československa“ (Mann, 2025, s. 72).

1986 v muzeu v Českém Krumlově, zaměřený na prevenci sociálněpatologických jevů u Romů v ČSSR, na němž vystoupili kromě jiných také E. Ščuka a M. Hübschmannová²¹ (Haišman a Weinerová, 1987), či pražská konference „Cikáni v průmyslovém městě“ (k této události viz např. Mann, 2002; 2020). Přesto sama Pavelčíková označuje rok 1986 za mimořádně důležitý pro rozvoj romských aktivit:

„Od roku 1986 postupně zintenzivněl i politický tlak romské reprezentace na řešení základních otázek spojených s postavením Romů v ČSSR. V dubnu téhož roku požádal dr. Vlado Oláh spolu s dalšími dvěma slovenskými romskými aktivisty o přijetí na ÚV KSČ. To se záhy uskutečnilo a vyplynul z něj příslib řešení přednesených požadavků.“
(Pavelčíková, 2004, s. 129)

Přední strana LP *Išli dlhou cestou / Džanas džindžarde dromeħa* z roku 1987 |
Foto: Z. Andrš

21 E. Ščuka vystoupil s tématem kvalitativní a kvantitativní analýza kriminality Romů na Sokolovsku a M. Hübschmannová pojednala o korektorech normativního chování v prostředí tradičních komunit slovenských Romů (Haišman a Weinerová, 1987, s. 173).

Tato zmínka o aktivismu Vlada Oláha není zatím plně objasněná a bude jistě stát za hlubší zkoumání.²² Například v *Rómske encyklopédii – Amari luma* je datováno zapojení V. Oláha do politického boje Romů chybně až do období po roce 1990.²³

V pásmu *Ludia z rodu Rómov* na Východné dne 6. července 1986 vystoupili například soubory: Khamoro a Perumos z Prahy, Romen ze Sokolova, dále muzikanti z Rokycan se zpěvačkou Věrou Bílou a muzikanti s Andrejem Giňou, či Kotlárovi z Větrní u Českého Krumlova, či také zpěvačka Emílie Machálková z Brna. Ostatní vystupující byli ze Slovenska, např. Ludová hudba z Klenovce s místními zpěváky a zpěvačkami (z rodin Cibulových, Molnárových, Lakatošových, primášem byl Vojtech György), z Komárna přijeli zpěváci z rodin Rafaelových a Lakatošových, Ludová hudba z Bystran (primášem muziky byl Emil Šándor, sólisty mezi zpěváky byli Gejza Kandrác a Irena Kandráčová), Ludová hudba z Petrovian (vedená primášem Tiborem Lakatošem, mezi zpěváky tehdy vynikl teprve desetiletý Ondrej Ferko²⁴ s písní *Kaj te žav*), dětská folklorní skupina Maguráček z Kežmarku, vedená tehdy Terezií Klempárovou,²⁵ s muzikanty ze souboru Magura (kde působil její otec Gustáv Klempár jako primáš),²⁶ či skupina z Trebišova vedená Jurajem Šándorem-Spevákem a další (srov. Gruska, 1988; Haišman, 1987; 1988; Mann, 2020; také podle doprovodného textu LP desky *Išli dlhou cestou*²⁷ a zejména dle programového bulletinu²⁸).

Tito účinkující – a nepochybně i část diváků – přinášeli rozmanité zkušenosti s vyjednáváním o podpoře kulturních aktivit romských souborů ve svých obcích a městech. Mohli se navzájem inspirovat, nejen prostřednictvím samotných vystoupení, ale také sdílením způsobů, jak prosazovat své specifické kulturní potřeby. Po návratu domů pak mohli dále rozvíjet a šířit myšlenku společenského vzestupu Romů a jejich aktivního zapojení do veřejného života prostřednictvím kulturních aktivit. Vznikaly další romské soubory, např. Čerčeň a Amare není v Rokycanech, v Pardubicích soubor pod vedením Magdy Hoffmannové, ve Vysokém Mýtě soubor vedený Olgou Giňovou atd. a uskutečnily se další

22 N. Pavelčíková neodkazuje na pramen, z něhož tuto informaci získala (srov. Pavelčíková, 2004, s. 129).

O tomto jednání na ÚV KSČ je však pojednáno ještě podrobněji v textu P. Viška (1999, s. 188), který zmínil i následnou iniciativu těchto tří romských zástupců (včetně dr. Oláha), když v roce 1987 tato trojice založila přípravný výbor pro vznik Svazu Romů v ČSSR. Ani P. Višek však neodkazuje na zdroje, kde by bylo možné publikované informace ověřit a doplnit.

23 Viz <https://amariluma.romanokher.sk/encyclopedia/olah-vladimir-phdr/>

24 Na LP desce *Išli dlhou cestou* (viz dále) je uvedený jako Andrej Ferko (1976). Jak připomíná F. Dvorská, tohoto zpěváka si ve Východné v roce 1986 vyhlédla režisérka (známá dokumentaristka) J. Ševčíková pro svůj televizní tehdy natáčený hraný film *Tulakóna* (1986 – na základě knihy Tery Fabiánové *Čavargoš*, k jejímuž publikování došlo až po roce 1989 – viz Fabiánová a Hübschmannová, 1991; nově Fabiánová, 2023) – více viz Dvorská (2020).

25 Srov. <https://visitkezmarmok.sk/prelomovy-rok-pre-kezmarsky-maguracik/>

26 Na vystoupení souboru Maguráčik a na význam Východné 1986 zavzpomínala i sestra Terezie Klempárové, Anna Koptová, ve své vzpomínkové stati otištěné vloni v *Romano džaniben* (Koptová, 2024, s. 117).

27 *Išli dlhou cestou = Džanas džindžarde dromeha*. (1987). Výber a hudobná režia S. Svačina. Bratislava: OPUS.

28 Archiv Arneho Manna, Východná XXXII. Folklórny festival 4.–6. júla 1986 – programový bulletin, s. 46–52.

3 Přepis a překlad nalezené básně

Savore Róma le Gruskaske²⁹

Romale, sovav gules,
phundrade
jakhenca, tates mange,
gulores, paš miro jiloro,
tates khamorestar, so vigejľa
lole farbenca,
romane lavutarenca, khel'ibnaha.
Romale, goro avľa pre vatra,
ciknoro, no bare ileha,
phirel, dikhel, rodel, pro ľil lavora čhinel,
ale Romen pro paperis thovel,
lengre giľa, lengro dživipen,
le Romen skidel kija „Východna“.
A o Roma na daran sar andro „baro mariben“.
Imar avľan, imar adaj san, savore Roma,
andal Čechiko, andal Slovaňiko,
o Perumos, Khamoro, Romen,
the aver Roma, čhaja le čhavenca –
sam sar jekh manuš, so giľavel, khelel
a amaro dživipen vakerel.
Andro vasta amenge maren adaj andre „Východná“,
hoj sam „lačhe“.
Paľikeras tuke, Gruska amaro, vaš savore Roma,
so khere hine, vaš amenge adaj the vaš kole, so mule.
Romale, demavas pro vasta leske, amare goreske.
Romale, demavas the peske!

29 Přepis básně je jen mírně upraven, a to rozlišením malých a velkých písmen, odstraněním pomlček uvnitř některých slov, rozdělením jiných slov dle v originálu naznačené svislíce a doplněním interpunkce. Detailněji možno srovnat s faksimile originálu.

Poděkování všech Romů panu Gruskovi³⁰

Romové, jako bych sladce spal,
ale oči mám otevřené,
hřeje mne u srdce
slastný pocit,
zahřívá mne slunce, které vyšlo
v červené záři,
v doprovodu romských muzikantů a tance.
Romové, Nerom z města došel do osady,
maličký, ale s obrovským srdcem,
jezdí, rozhlíží se, hledá, na papír si slova zapisuje,
tyto Romy si do seznamu dá,
jejich písně, jejich život,
ty Romy zve do „Východné“.
A Romové se nebojí tak jako tehdy za války.
Už jste dorazili, už jste tady, všichni Romové,
z Čech, ze Slovenska
Perumos, Khamoro, Romen,
i ostatní Romové, dívky i chlapci –
všichni jsme jak jedna bytost, co zpívá, tančí
a o našem životě vypráví.
Tolik nám tleskají tady ve „Východné“,
jsme prý „dobří“.
Děkujeme ti, Grusko náš, za všechny Romy,
za ty, co jsou doma, za nás tady, ale i za ty, co již zemřeli.
Romové, zateskejme mu, našemu pánovi z města.
A tleskejme, Romové, také sami sobě!

Z romštiny přeložila Lada Viková

V textu básně stojí za pozornost několik významných momentů. Autor promlouvá spíše k Romům než k Viliamu Gruskovi a zdůrazňuje výjimečnost a přelomovost této chvíle – jako by pásmo ve Východné představovalo pro Romy milník, jímž končí noc a začíná den (přeneseně: romskému obrození začíná vycházet slunce). Další klíčové motivy tvoří připomínka kolektivní paměti, zejména utrpení Romů za druhé světové války, a vzpomínka na ty, kteří se této chvíli nedožili. Jejich symbolické zpřítomnění v závěrečném poděkování V. J. Gruskovi („i za ně

30 Doslovný překlad by byl Všichni Romové Gruskovi.

děkujeme“) podtrhuje úctu k zemřelým a připomíná jejich nenaplněnou touhu po společenském uznání, jehož se Romové mohou dočkat až nyní.

Vlado Oláh psal už před festivalem ve Východné tzv. do šuplíku, ale jako literát nebyl znám a do té doby nic nepublikoval. Když se ho M. Hübschmannová krátce po Východné v rozhovoru za účelem vytvoření jeho medailonu ptala,³¹ kdy a proč začal psát a zda psal dřív slovensky nebo romsky, sdělil jí, že se psaním začal ve svých 25 letech (tedy již v roce 1972) a že píše stále romsky, slovensky mu to „nejde od srdce“. Ve svém vlastnoručně psaném životopise pak slovensky uvedl:

„Som šťastný, že môžem prispieť k obohateniu rómskej kultúry, nás Rómov, ale zároveň ukazovať aj nerómom kultúrne bohatstvo, ktoré nám zanechali naši otcovia, aby nás lepšie poznali a prijali. Preto píšem romsky.“ (Vlado Oláh, nedatovano, patrně konec osmdesátých let)³²

4 Signatáři básně a její předání V. J. Gruskovi

Během bádání se nám sice nepodařilo najít svědectví, jak a kdy byla báseň předána V. J. Gruskovi, ovšem svou domněnku, která je zároveň barvitým svědectvím o atmosféře v amfiteátru po skončení pásma, nám zaslal jeho syn, Viliam Gruska ml.:

„Určite môžete doplniť k prekladu básne dátum 6. 7. 1986, kedy sa konal aj program a hneď po programe bolo na cvičnom pódiu amfiteátra vo Východnej (futbalovom ihrisku) aj stretnutie všetkých účinkujúcich. Z tohoto stretnutia sú aj dve fotky na paneli výstavy³³ vpravo dole. Na menšej fotografii som vľavo od môjho otca aj ja. Pri mikrofóne je Ondrej Ferko z Prešova, môj rovesník.³⁴

Toto stretnutie opisuje môj bratranec, RNDr. Damas Gruska, PhD., v spomienkach na chvíle strávené s našim otcom v zbierke spomienok venovaných 70. narodeninám Viliama Jána Grusku nasledovnými slovami: ‚Skandovanie plnej tribúny Rómov ‚Gruska, Gruska, Gruska, Gruska‘ po vydarenej ‚rómskej‘ Východnej na miestnom futbalovom štadióne – na ploche stál jeden jediný muž, pre ktorého by z vďačnosti urobili všetko.‘ Som presvedčený, že na spomínanom stretnutí bola otcovi báseň odovzdaná.“ (V. Gruska ml.)³⁵

31 Viz strojopisný přepis rozhovoru uložen v archivu M. Hübschmannové (Muzeum romské kultury v Brně, fond písemného materiálu MRK 9/2001, pozůstalost Mileny Hübschmannové, kart. 60-OCLIT-220-06-24 Vlado Oláh).

32 Tamtéž (zde vlastní životopis V. Oláha – rukopis).

33 Výstavu s názvem „DIELO a jeho INŠPIRÁCIE v tvorbe V. J. Grusku“ vytvořil v roce 2004 samotný V. J. Gruska. V letech 2004–2008 byla uvedena na šesti různých místech Slovenska.

34 Viz fotografie na s. 137.

35 Citováno z e-mailu od V. Grusky ml. zasláno L. Vikové 28. 5. 2025.

RODOKMEŇ ZEME ĽUDIA Z RODU RÓMOV

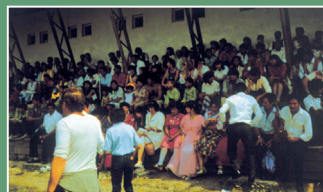
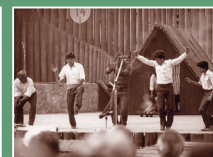
ĽUDIA Z RODU RÓMOV

Šieste pokračování cyklu „Rodokmeň zeme“ na XXIII. ročníku Folklórného festivalu v Východné, 6. července 1986

„Žijú roztrúsené medzi nami, v osadách na okrají dedín, v starej zástavbe historických miest, v nových domoch sídlisk, v nových rodinných domoch... V poľnohospodárskych oblastiach aj v priemyselných centrách... Čo vieme o nich a čo oni vedia o sebe? Závažná otázka čítajú z osobného slova byla leitmotívom najzodpovednejším členom žánru zozná ojedinelého pokusu o inscenáciu tradícií a súčasnej kultúry československých Rómov, sočinné fresky *Ľudia z rodu Rómov*, šiesteho pokračování cyklu *Rodokmeň zeme* na FF Východná '86. Jej autor Ing. V. Gruska tu tentokrát osobito predstavoval, a to nejen publiku amatérov, ale i život rómskeho obyvateľstva v Československu.

...Bylo zrodil v intencích Gruskova výsoce spoločensky angažovaného pojetí programu *Ľudia z rodu Rómov*, že jeho epilog smäroval k zlítku, Nesi podtitul *Romane chavre (Rómske deti)*, Slava, malodiel i pohyb a predovšetkým písne télo básni byty vyzerajúceho celé sočinné fresky i najlepším vyjadrením toho, čo všichni účinkujúci prosti rómski ľudia ze slovenských a českých vesnic miest mohli priniesť a také priniesli, aby alespoň podkryli bohatstvi své tradícií i dnešní kultúry i tajemství svého života. Počesk, který následoval po symbolickém závěrečném satoru opomil i sliší autora, necelé desítky jeho pomocníci i všech těch, kteří přišli do Východné jen proto, aby předali své poselství nám sobě.

(Pokračovanie vpravo)

Niektorí z Rómov začali smrať. Vraj som im zatail, že budú účinkovať aj s depešmi, čo dubkošmi. Tak totiž nazývajú sociálne aj civilizačne najnižšiu vrstvu Rómov ostatní. Je to hanlivé označenie. Zvolil som formu priameho jedinania. Ktorú som uplatňoval počas celého výskumu v 42 folklórnych celoch Československa. Všetkých 320 Rómov-účinkujúcich som dal sjestreďiť na tribúnu pri ihrisku a oznámil som im: Keď sa niekto cíti byť doktrný, urazený, poníženy, môže byť z programu, keď to požiada, vynechaný. Dostane na cestu domov a nič sa nestalo. Nepríhlašil sa nik.

VILIAM JÁN GRUSKA DIELO A JEHO INŠPIRÁCIE

ĽUDIA Z RODU RÓMOV

(Dokončené zľava)

V. Gruska si predstavoval a prosadiť predstaví dnešným ľuďom minúlu i súčasny život a kultúru našich spoločobčanů, Rómov. Byli to úkol náležky v podotčení i príubhu prípravu i pri vlastni inscenácii. Program sám a to v nečakané kvalite! priniesol vrcholné reprezentatívni výber celoslovenský poz-ľuvních prípravu, súčasného rómskeho obyvateľstva v Česko-slovenska a ve Východné sa predstavili skutočne nejlepší profesionální jednotlivci a soubory.

Stáleň ako občiny, byť Gruska pokus i spoločensky našťavý, jeho snaha zachytiť, vystihnout a inscenač-né zobrazit minulost a súčasnost této etnické skupiny obyvateľstva Slovenska i českých zemí a zobrazit i pravdivé prostredie ich vlastni kultúry, znamenalo naplnit jeden ze základních požadavků v řešení společenské integrace této zvláštní etnické kategorie v současné době. Vyrovnení a sľubní všeho rómskeho obyvateľstva s ostatními národy a národnostmi žijícími v našem socialistickém státě. A dále Gruska v průběhu i na závěr zaznit spíše obavami než nadějí, bylo to výsoce společensky odpovědné memořto pro přítomnost i budoucnost.

PhDr. Tomáš Haišman
In: Slovenský národopis 1988 / 1

Ondrej Ferko z Prešova, ktorý mal v 1986 10 rokov končil celý program sugestívne zaspievavou piesňou: *Kaj te žau - Kám mám ist, kde mám hľadať svoje slnko... On ho našiel. Vyštudoval v Košiciach Konzervatórium, prišiel ho do divadla Roman- than a okrem spievania a hrania, sám skladá piesne a píše scenáre pre materské divadlo.*

FOLKLÓRNY FESTIVAL VÝCHODNÁ

Panel z výstavy „DIELO a jeho INŠPIRÁCIE v tvorbe V. J. Grusku“ (2004) – vzťahujúci se k pásmu *Ľudia z rodu Rómov* ve Východné 1986 | Zdroj: OZ Archív Viliama Jána Grusku

Mezi těmi, kteří se Vladovi Oláhovi podepsali na list s jeho básní, je řada významných osobností, ať už romských, nebo neromských. Výběr signatářů nepůsobí zcela náhodně, ale současně se zdá, že se podpisy na dokumentu neobjevily po nějakém veřejném vystoupení, kde by byla báseň předčítána. Pravděpodobnější je, že její autor obcházel své známé nebo osoby, které považoval za významné, a nechával je papír podepsat. Možná jim báseň přečetl, možná si ji přečetli před podpisem sami, toho se už nedopátráme.

Na fotografii z panelu z výstavy (viz výše) je zachyceno dění v amfiteátru po skončení pásma *Ludia z rodu Rómov* – členové souborů a další vystupující se účastní slavnostního rozloučení | Východná 6. července 1986

Na dokumentu se kromě jména autora básně, uvedeného hůlkovým písmem, nachází 28 podpisů. Lze předpokládat, že většina podepsaných byla s pásmem *Ludia z rodu Rómov* určitým způsobem spojena, jsou mezi nimi totiž přímí vystupující, vedoucí souborů, jakož i programoví asistenti. Část podpisů je poměrně čitelná, zatímco jiná část je zcela nečitelná. Z té první skupiny pak lze jmenovat ty osoby, které můžeme identifikovat – jména signatářů uvádíme tak, jak jsou tyto osoby známé, nebo jak se podepsali. Jsou jimi:

Elena Lacková (1921–2003) – již před Východnou 1986 byla známá jako patrně první romská žena, která absolvovala Univerzitu Karlovu, autorka divadelních her *Horiaci cigánski tábor* a *Žužika*, též jako spoluzakladatelka ZCR (1969–1973). Po Východné jí vyšlo několik knih, z nichž nejznámější vznikala již v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let ve spolupráci s Milenou Hübschmannovou, která ji na základě nahrávek sepsala, zredigovala a nechala vydat pod názvem *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (1. vydání Triáda 1997). V roce 1990 se stala předsedkyní kulturního sdružení Romů na Slovensku a v roce 2000 jí byl udělen Řád Ludovíta Štúra III. třídy.³⁶

³⁶ Více viz <https://amariluma.blogspot.com/2011/10/lackova-elena.html>

Na detailu z výše uvedeného panelu z výstavy „DIELO a jeho INŠPIRÁCIE v tvorbe V. J. Grusku“ (2004) je zachyceno dění v amfiteátru po skončení pásma – u mikrofonu stojí Ondrej Ferko, vlevo za ním V. J. Gruska, za nímž je nalevo V. Gruska ml. | Východná 6. července 1986

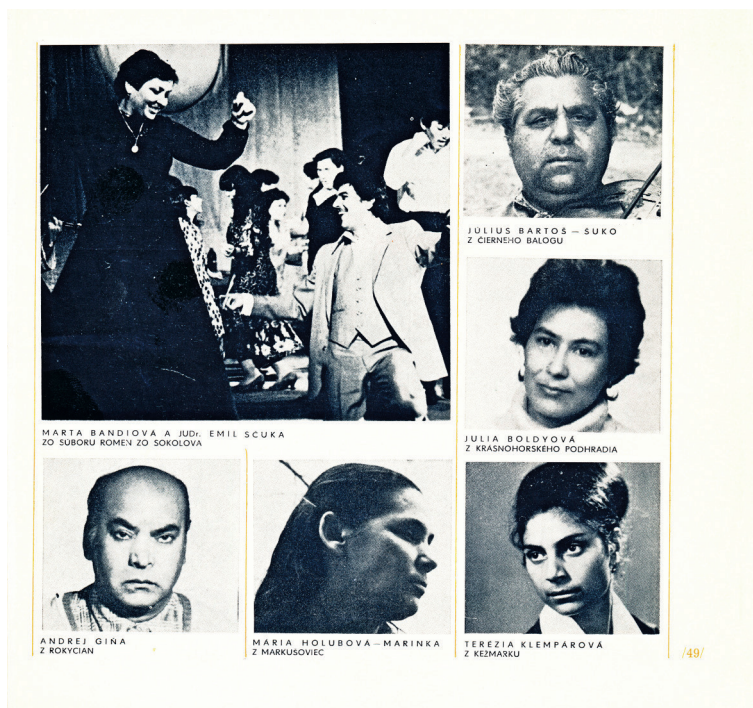
Milena Hübschmannová (1933–2005) – indoložka, lingvistka a podporovatelka romského jazyka i vzniku platform pro jeho uchování a šíření (prakticky stála u zrodu romské literatury v bývalém Československu). Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se angažovala ve Svazu Cikánů-Romů a vydala knihu *Romské pohádky* (1973, Odeon). V roce 1976 začala vyučovat romštinu na Státní jazykové škole v Praze. Později založila českou romistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kterou až do své smrti vedla. Byla autorkou celé řady romistických publikací a první šéfredaktorkou odborného časopisu *Romano džaniben*. Odborně se věnovala zejména podpoře romských literátů a výzkumu paměti Romů (např. vzpomínkám na válečné utrpení Romů na Slovensku).

Jan (Láďa) Rusenko (1949–2006) – významný romský aktivista a vedoucí romského folklorního souboru Perumos z pražského Žižkova. Dne 25. listopadu 1989 vystoupil spolu s JUDr. Emilem Ščukou na tehdy největší demonstraci na Letenské pláni a spolu s ním zakládal Romskou občanskou iniciativu. Na konci devadesátých let se se svou rodinou a příbuznými odstěhoval do Belgie, kde žil a zemřel.

Helena Demeterová a Bertin Demeter – v osmdesátých letech vedli dětský folklorní soubor a spolu se svými syny založili v Praze soubor Khamoro. V devadesátých letech provozovali jednu z prvních romských restaurací v Praze, která nesla rovněž název Khamoro. Také Demeterovi v devadesátých letech odešli z Čech, přestěhovali se do Austrálie, kde část rodiny dosud žije.³⁷

Věra Bílá (1954–2019) – žila v Rokycanech a byla jednou z nejvýznamnějších romských zpěvaček. Proslavila se jak interpretací tradičních čardášů a halgatů, tak i moderního žánru rom-pop. Začínala jako zpěvačka v otcově kapele, později

37 Podpis matky Heleny Demeterové na básni Vlada Oláha potvrdil její syn Pavel v e-mailové komunikaci s A. Mannem z 2. 8. 2025. (Děkujeme A. Mannovi za sdílení této informace, soukromý e-mail od A. Manna L. Vikové zasláný téhož dne.)

Programový bulletin k folklornímu festivalu Východná 1986, s. 49 | Archiv A. Manna

zpívala s rokycanskou skupinou Kale. S tou dosáhla největšího věhlasu – zejména ve Francii a v USA.

Imrich Miko, Jiří Ferko a další – muzikanti z Rokycan; Jiří Ferko je manželem spisovatelky Ilony Ferkové a ve Východné vystupoval s výše zmíněnou Věrou Bílou.³⁸

Eva Davidová (1932–2018) – etnografka a kunsthistorička, věnovala se zejména fotografování a terénnímu záznamu romských písní. Je autorkou několika fotografických publikací, jejichž ústředním tématem jsou Romové v bývalém Československu. Spolu s J. Gelnarem vydala první LP desku autentických nahrávek romského písňového folklóru a poté i několik CD. Její nejvýznamnější muzikologickou prací je *Folk music of the sedentary Gypsies of Czechoslovakia* (1991), jejímž spoluautorem je Jan Žižka. Spoluzakládala Muzeum romské kultury v Brně, kde také působila.³⁹

38 Jeho podpis potvrdila a na okolnosti jeho zájezdu do Východné, kam muzikanti z Rokycan jeli v jednom autobuse spolu se souborem Romen s E. Ščukou, zavzpomínala I. Ferková (e-mailová komunikace a telefonické hovory L. Vikové s I. Ferkovou prosinec 2025).

39 O ní více např. Šenkyřík (2007).

Programový bulletin k folklornímu festivalu Východná 1986, s. 50 | Archiv A. Manna

Andrej Giňa (1936–2015) – z Rokycan, muzikant a spisovatel, zakladatel skupiny Rytmus 84. Od šedesátých let významná postava rokycanské komunity, věnoval se sběru romských pohádek, v roce 2014 mu vyšla kniha výběru z jeho díla pod názvem *Patřv. Ještě víme, co je úcta* (2013).⁴⁰

Daniela Hivešová Šilanová (1952–2008) – básnířka, spisovatelka pro děti, redaktorka, dramaturgyně a režisérka. Od roku 1984 působila v Prešově jako vedoucí romského souboru písní, tanců a poezie Rómske dievčatá a chlapci (Romane čhaja le čhavenca). V roce 1991 spoluzakládala periodikum *Romano ľil* a od roku 1993, kdy již vycházel pod názvem *Romano ľil novo*, byla jeho šéfredaktorkou. Kromě toho působila také v košickém divadle Romathan.⁴¹

Adam Bartosz (nar. 1947) – významný polský etnolog z Krakovské univerzity, emeritní ředitel regionálního muzea v Tarnowě, které se věnovalo též sběru a prezentování romské kultury. Již v roce 1979 uspořádal první muzejní expozici „Historie a kultura C./Rómov“. Zvláštní pozornost věnoval i holokaustu Romů a v letech 2008 až 2023 byl šéfredaktorem romistického časopisu *Studia romologica*.⁴²

40 O něm více viz <https://kher.cz/katalog/autori/detail/25:gina-andrej/>

41 Více o ní viz <https://amariluma.romanokher.sk/encyclopedia/hivesova-silanova-daniela/>

42 Více o něm viz <https://amariluma.romanokher.sk/encyclopedia/bartosz-adam/>

Posledně jmenovaný mohl jako jediný osobně potvrdit svůj podpis pod básní Vlada Oláha a k jednomu z pro nás nečitelných podpisů jsme od něj obdrželi toto vyjádření: „Dole, na lavez strane, podpísany Wojciech Dudziak (1940–2020)“. Zároveň zavzpomínal, že to byl právě tento jeho spolupracovník, kdo inicioval jejich zájezd do Východné. Připojil i tuto vzpomínku:

„Boli sme skupina z múzea, asi osem ľudí, v našom múzejnom autobuse. [...] Bol to bláznivý výlet, mali sme maličký stan, spali sme v autobuse a dve noci v stane na zemi. Bol to fantastický zážitok.“⁴³

v menších či väčších zoskupeniach, potomkovia nomádnych kást Dómov, Rómovia-Cigáni. V ich pravlasti, v terajšom štáte Pandžab v severozápadnej Indii, dodnes žijú potomkovia ich spoločných predkov kočovným či vandrovým životom, živia sa buď najarchaickéjším spôsobom, spóivajúcim v zbere plodov prírody, ale i kováčstvom, hudbou, tancom a veštením.

V súčasnom povedomí u nás žijúceho rómskeho etnika je ustálené jeho delenie na Rumungrov (usadilých) a na Vlachov (niekdajších kočovných). Obidve tieto základné podskupiny etnika majú, okrem odlišnosti v jazyku (ktoré obidve výrazne vnímajú), rad špecifik, ale aj množstvo spoločných črt, zvykov, znakov a sú delené na osobitné skupiny či „kompánie“ s vlastným pomenovaním, alebo bez neho, s pretrvávajúcimi povedomím spolupatričnosti.

Povedomie celého rómskeho etnika formovali jeho dlhodobé historické skúsenosti ako periférneho spoločenstva, čo pcmáha ob'asniť fakt, že jeho sociálne najnižšia vrstva často rezignovala a rezignuje na všetky snahy zmeniť bázu ich sociálneho-ekonomického začlenenia a tým i zvýšenia jej kultúrnej úrovne. Nespoznanie a neakceptovanie odlišnosti kultúry rómskeho etnika, jeho stáročnou skúsenosťou vybudované ochranné a obranné systémy, neschopnosť niektorých jeho vrstiev vnímať a prijímať trend spoločenského vývinu, vytvárajú stereotypy negatívnych postojov v spoločnosti, v ktorej žijú.

Pegromy, ktoré sa vailli na Rómov Európy celé stáročia, naposledy počas II. svetovej vojny, priamo súviseli s ich vylčovaním na okraj spoločnosti. No prispievali k tomu aj ďalšie skutočnosti, ktoré ich nútili orientovať sa na rôzne doplnkové zamestnania a činnosti, na využívanie a spracovávanie inak bezcenných „surovin“, ponúkaných prírodou, na zotrvávanie pri koristnom spôsobe obstarávania si obživy, na úplnej závislosti od ostatného obyvateľstva, od princípov humánnych postojov danej spoločnosti. Závislosť na roľníkoch bola najvýraznejšia. Skromné obydlia, zemnice, položernice, jednopriestorové chatrče, postavené na okrajoch dedín či mesteciek, na miestach vyhradených len pre Cigánov-Rómov, neumožňovali skladovať potraviny, zapájať svoje deti do všeobecného vzdelávacieho procesu, získavať a dodržiavať základné návyky hygieny. Žitie zo dňa na deň sa stalo

ANNA SANDOROVÁ - DUDARA Z BYSTRÍAN

GEJZA KOTLAR Z VETRNÍ U ČESKÉHO KRUMLOVA

KAROL ZAJAC Z BRATISLAVY

/51/

Programový bulletin k folklornému festivalu Východná 1986, s. 51 | Archiv A. Manna

Bandyová (Marta Bandyová)⁴⁴ – zpěvačka a aktivistka ze Sokolova, která zde spolu s Emilem Ščukou v roce 1982 založila a vedla amatérský divadelní soubor Romen, s nímž jezdili na zájezdy a zorganizovali přehlídku romských souborů. Secvícili společně divadelní představení *Amaro drom*.⁴⁵

43 E-mail od A. Bartosze A. Mannovi z 18. 5. 2025, přeposláný L. Vikové, do slovenštiny přeložil A. Mann.

44 V programovém bulletinu byla chybně uvedena s měkkým -i- (jako Bandiová – Archiv A. Manna, Východná XXXII., programový bulletin, s. 46) – s touto chybou se její příjmení objevilo i v recenzích (např. Haišman, 1987, 174).

45 Více viz kniha vzpomínek E. Ščuky (2019).

Příjmením Boldiová se jistě podepsala Júlia Boldiová, romská učitelka z Krásnohorského Podhradí, o níž píše V. J. Gruska (1988, s. 225). Dle recenze T. Haišmana secvičila s dětmi ve spolupráci s kolegyní Helenou Ulbrichovou hru na téma výrobců nepálených cihel, s tímto představením pak děti vystoupily i v pásmu *Ludia z rodu Rómov* (Haišman, 1987, s. 174).

Další tři podpisy nám vyjasnil A. Mann – na dokumentu rozpoznal, že se zde podepsali také Mária Cibulová (z Upre Roma z Klenovce), dále Monika Barabášová, jedna z asistentek V. J. Grusky, a Budulaj (Milan Gábor-Budulaj, primáš kapely doprovázející skupinu Perumos).⁴⁶

Za jakých bližších okolností předal Vlado Oláh svou báseň Viliamu J. Gruskovi – zda se předání zúčastnilo více osob, jestli byla báseň veřejně čtena a překládána a podobně – to se dnes už patrně nedozvíme. Pátrali jsme v písemné pozůstalosti Mileny Hübschmannové uložené v MRK,⁴⁷ avšak nenašli jsme žádnou korespondenci ani zmínku, která by tyto otázky zodpověděla.

5 Závěrem – význam nálezu

Text básně, která je předmětem této nálezkové zprávy, nás vrací do druhé poloviny osmdesátých let. V této době se angažovaným Romům i Neromům postupně dařilo využívat společenského uvolnění a prosazovat projekty, které napomáhaly zviditelňovat Romy a artikulovat jejich oprávněné kulturní a jazykové požadavky, což bylo od nuceného rozpuštění SCR i ZCR v roce 1973 v zásadě nemožné. K nejvýraznějším a ve své době i nejrozsáhlejším – fakticky prvním masovým – projektům patřilo pásmo režiséra a tvůrce Viliama J. Grusky uvedené ve Východné v červenci 1986. Představilo se tehdy v rámci cyklu „Rodokmeň zeme“ pod názvem *Ludia z rodu Rómov*.

Po téměř čtyřiceti letech od konání tohoto pásma byla nalezena děkonná báseň z pera Vlada Oláha, již lze považovat – díky podpisům účinkujících a dalších osob – za společný manifest. Báseň na jedné straně dokládá, jak zlomovou událostí pásmo *Ludia z rodu Rómov* pro autora básně i její signatáře bylo a jakou naději si z něj odnášeli, současně však ukazuje hlubokou a nenaplněnou touhu jak autora básně, tak i těch, kteří svým podpisem stvrdili platnost jeho slov – po společenském vzestupu a uznání romských hodnot a kulturního dědictví Romů. Nalezený dokument, psaný v romštině – v té době neoficiálním jazyce určeném k zániku – lze zároveň chápat jako doklad o formujícím se etnoemancipačním

46 Převzato z e-maílu A. Manna L. Vikové z 15. 5. 2025. Jméno tohoto primáše bylo v programovém bulletinu zapsané chybně jako Budulaj (Archiv A. Manna, Východná XXXII. – programový bulletin, s. 48), ovšem v recenzi T. Haišmana správně (Haišman, 1987).

47 MRK, fond písemného materiálu MRK 9/2001, pozůstalost Mileny Hübschmannové, kart. 60, 59_OC_LIT_ElenaLackova_N. Zde se nachází korespondence E. Lackové zasláné M. Hübschmannové, procházeny byly i složky označené jménem V. Oláh. Za upozornění na konkrétní šanonu a archiválie děkujeme Miladě Závodské.

hnutí československých Romů, byť v té době pouze živelně bez jednoznačné vůdčí osobnosti.

A. Mann, tehdejší asistent V. J. Grusky, ve svých vzpomínkách na události před listopadem 1989 uvádí, že program *Ludia z rodu Rómov* „bez nadsázky [...] prelomil tabuizáciu rómskej témy ešte pred novembrovými udalosťami“ (Mann, 2020, s. 39). V jiném, pozdějším textu, připomíná i další jeho význam slovy: „Bolo to po prvý raz, čo téma rómskeho holokaustu bola u nás verejne prezentovaná“, a to nejen během programu na pódiu, ale i ve festivalovém bulletinu (Mann, 2025, s. 73). Autor zde veřejnou prezentací jistě míní veřejné uznání existence holokaustu Romů před velkým množstvím účastníků, k čemuž dodává, že „[u]vedený program [...] sledovalo niekoľko tisíc Rómov a sledoval ho záujem masmédií“ (tamtéž). Zároveň ve svém textu připomíná i dřívější snahy romských i neromských aktérů připomenout a uctít památku Romů, kteří za války čelili genocidě a byli systematicky vyvražďováni, zejména pak SCR v Čechách, prof. Nečase, ale též hru E. Lackové *Horiaci cigánsky tábor* (tamtéž, s. 71, 72, 82), ovšem současně dokládá také kritické postoje a odmítání politických představitelů a odborné veřejnosti z osmdesátých let, kteří popírali, že by za války docházelo k perzekuci Romů i na Slovensku (tamtéž).

Na základě analýzy básně Vlada Oláha, podepsané zástupci účastníků festivalu, lze doplnit, že program byl průlomový i v dalších ohledech. Setkávali se na něm angažovaní Romové a aktivisté z celé republiky a nalezený dokument podepsaný zástupci různých souborů či jejich přáteli a podporovateli je dokladem o jejich vzájemné interakci a o tehdy vyjádřené – jistě i situačně podmíněné – sounáležitosti, která se mohla po dlouhé době poprvé takto manifestovat a začít znovu utvářet.

Nalezený dokument nám umožňuje nahlédnout do dosud nedostatečně popsaného období druhé poloviny osmdesátých let a doplňuje střípek do mozaiky vědění o tehdejší formování romské reprezentace i o vzájemných kontaktech angažovaných Romů z různých částí republiky. Ti měli v této době jen vzácné příležitosti setkávat se na několika málo kulturních festivalech. Východná v roce 1986 byla patrně prvním takovým celostátním setkáním v rámci celého Československa a zároveň akcí s největším počtem vystupujících i návštěvníků.

Zdroje

Archív Arneho Manna

- Východná XXXII. Folklórny festival 4.–6. júla 1986 – programový bulletin.
- text Mann, A. Ľudia z rodu Rómov – spolupracovníci, nepublikovaný, nedatovaný rukopis.

Išli dlhou cestou = Džanas džindžarde dromeba. (1987). LP deska. Výber a hudobná režia S. Svačina. Bratislava: OPUS.

Korespondence L. Vikové s A. B. Mannem z roku 2025

Muzeum romské kultury v Brně, fond písenného materiálu MRK 9/2001, pozostalost Mileny Hübchmannové

Občianske združenie Archív Viliama Jána Grusku

Literatura

Davidová, E. (1995). *Romano drom 1945–1990*. UP v Olomouci a MRK v Brně.

Davidová, E. a Žižka, J. (1991). *Folk music of the sedentary Gypsies of Czechoslovakia*. Institute for Musicology of the Hungarian Academy for Sciences.

Dlab, M. (2017). 1. svetový romský festival ROMFEST 1990. *Bulletin Muzea romské kultury*, 26, 11–37.

Dvorská, F. (2020). Televizní snímek Tulakóna. Příběh filmu, na který se (ne)zapomnělo. *Bulletin Muzea romské kultury*, 28, 68–91.

Fabiánová, T. a Hübschmannová, M. (1991). *Čavargoš. Tulák*. Apeiron.

Fabiánová, T. (2023). *Čavargoš. Tulák*. Kher.

Giňa, A. [Sadílková, H. a Ryvolová K. (Eds.)]. (2013). *Paťiv: Ještě víme, co je úcta: vyprávění, úvahy, pohádky*. Triáda.

Gruska, V. (1988). Dotyky s rómskym etnikom. *Slovenský národopis / Slovak Ethnology*, 36(1), 220–239.

Haišman, T. (1987). Rodokmeň zeme VI – Ľudia z rodu Romov. (Scénická freska vytvorená zo spomienok, zážitkov, príbehov a osudov Cigánov – Romov žijúcich v ČSSR, z rozmanitých javov a prejavov ich tradičnej a súčasnej kultúry.) 32. folklórny festival Východná 6. 7. 1986. *Český lid*, 74(3), 174–175.

Haišman, T. (1988). Ľudia z rodu Rómov: Šesté pokračování cyklu „Rodokmeň zeme“ na XXXII. Ročníku Folklórneho festivalu ve Východné, 6. července 1986. *Slovenský národopis / Slovak Ethnology*, 36(1), 243–244.

Haišman, T., Weinerová, R. (1987). Příčiny, podmínky a možnosti prevence sociálně patologických jevů u cikánské populace v ČSSR – Český Krumlov, 11.–12.11.1986. *Český lid*, 74(3), 173–174.

Hübchmannová, M. (1990). *Kale ruži*. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové.

- Hübschmannová, M. (1995). Historeo znamená pátrám / (Úvahy o pramenech k romským dějinám). *Romano džaniben*, 2(1–2), 61–66.
- Hübschmannová, M. (2006, [1999]). Moje setkání s romano šukar laviben. *Romano džaniben*, 13 (ňilaj), 27–60.
- Jandáková L. (2012, 31. ledna). Medailon: Vlado Oláh. *Romea.cz*.
<https://romea.cz/cz/domaci/medailon-vlado-olah>
- Koptová, A. (2024). Spomienky na počiatky môjho zapojenia do hnutia za práva Rómov. *Romano džaniben*, 31(2), 101–134.
- Krčík, J. (2002). *Romské politické hnutí v České republice v letech 1989–1992*.
 Nepublikovaná diplomová práce, vedoucí M. Hübschmannová, FF UK.
- Mann, A. B. (2002). Prehľad romistiky na Slovensku. *Slovenský národopis*, 50(3–4), s. 421–431.
[https://www.sav.sk/journals/uploads/11100856SN_3-4_2002%20reduced%20\[18c%20Pages\].pdf](https://www.sav.sk/journals/uploads/11100856SN_3-4_2002%20reduced%20[18c%20Pages].pdf)
- Mann, A. B. (2020). Zmeny v prístupe k Rómom pred rokom 1989. In: V. Rafael (Ed.) *Rómovia 30 rokov po revolúcii. Úvahy a reflexie na ceste za slobodou* (s. 34–39). eduRoma.
- Mann, A. (2025). Rómsky holokaust v historickej pamäti Rómov. *Česko-slovenská historická ročenka*, 27(2), 67–89.
- Národné osvetové centrum (2019). Viliam Gruska a jeho prelomové predstavenie o Rómoch.
<https://festivalvychodna.sk/2019/novinky/viliam-gruska-a-jeho-prelomeve-predstavenie-o-romoch//>
- O evangelijum le Jaňustar (Evangelium podle Jana)*. (1997). Přeložili Vladimír Oláh a Ivana Kultová. Česká biblická společnost.
- Oláh, V. (1996). *Khamori luluďi / Slunečnice*. MMM.
- Oláh, V. (2003). *Le khameskere čhave / Děti slunce*. Radix, Daj romaňi.
- Oláh, V. (2005). *Khamutno kamiben / Žár lásky*. Radix, Daj romaňi.
- Oláh, V. (2006). *Amaro drom pal o Udut / Naše cesta za Světlem*. Radix, Daj romaňi.
- Pal oda, so kerenas le Devleskere bičhade (Skutky apoštolů)*. (2000). Přeložili Vladimír Oláh a Ivana Kultová. G plus G.
- Pavelčíková, N. (2004). *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Pohunek, J. (2017). Rozhovor se slovenským etnologem Arne Mannem. *Studia ethnologica Pragensia*, 3(2), 265–270.
- Scheinostová, A. (2009). Bachtalo drom – požehnaná cesta z osady do paneláku. O křesťanství, politice a literatuře s romským básníkem a buditelem Vladem Oláhem. *iLiteratura.cz*.
<https://www.iliteratura.cz/clanek/24451-olah-vlado>
- Scheinostová, A. (2006). E blaka andre romaňi poezija/ Okno do romské poezie. *HOST*, 22(4), 53–62.

- Souček, J. (1986). Východná 1986. *Národopisné aktuality*, 23(4), 283–284.
- Ščuka, E. (2019). *Cikánský baron jsem já*. Knihovna Václava Havla.
- Šenkyřík, T. (2007). Amari Eva – Amari Legenda. / Naše Eva – naše Legenda. *Bulletin Muzea romské kultury*, 16, 138–139.
- Viková, L. (2003). Rozhovor s Milenou Hübschmannovou. *Bulletin Muzea romské kultury*, 12, 125–133.
https://www.rommuz.cz/file/other/odborna-verejnost/bulletin/bulletin_mrk_11_12_2002_2003.pdf
- Víšek, P. (1999). Program integrace – řešení problematiky romských obyvatel v období 1970 až 1989. In *Romové v ČR* (s. 184–218). Socioklub.
- Volko, L. (2019). Viliam Ján Gruska (1936–2019). *Communication Today*, 10(2), 161–162.
- Vyskočilová, I. (2007). *Poezie Vlada Oláha (v kontextu autorskej poezie slovenských Romů)* [Bakalářská práce]. Univerzita Karlova.

Recenze | Anotace

Pavel Kubaník

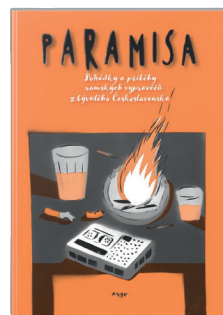
*Paramisa: Pohádky a příběhy romských vypravěčů
z bývalého Československa*
/ Klára Soukupová

Kiba Lumberg

Černý motýl (1. díl trilogie)
/ Marie Koval

Margareta Matache

The permanence of anti-Roma racism: (Un)uttered sentences
/ Maria Dumitru

Pavel Kubaník (Ed.), ilustrovala Ladislava Gažiová

Paramisa: Pohádky a příběhy romských vypravěčů z bývalého Československa

Argo, 2023, 285 s., ISBN 978-80-257-4233-4¹

Soubor s názvem *Paramisa* přináší čtenářům pohádky romských vypravěčů, sesbírané v sedmdesátých a osmdesátých letech v Československu – jedná se tak pravděpodobně o poslední záznamy pohádkových vyprávění pořizené na našem území, protože sběr mezi českými mluvčími probíhal hlavně v 19. století. Pohádky sesbírala význačná romistka a indoložka Milena Hübschmannová (1933–2005), a *Paramisa* tak navazují na její *Romské pohádky* (1973, 1999, celkem publikováno jednadsmesát textů), které obsahují sběry z let 1953–1970, od roku 1967 natáčené na magnetofon. Později zaznamenávaná vyprávění v Československu nemohla být publikována, a tyto pohádky tak v češtině vycházejí poprvé.

Knihu edičně připravil romista Pavel Kubaník (s odbornou pomocí Jana Luffera). Vycházel primárně z výběru romských pohádek z Československa, jež Milena Hübschmannová zařadila do rozsáhlé čtyřsvazkové edice *Zigeunermärchen aus aller Welt* (1983–1985), která německy vyšla péčí Hübschmannové a Heinze Modeho. Jak Kubaník píše: „Dalším kritériem byla možnost přidržet se originálů bez nutnosti vyprávění doplňovat či kompilovat z více verzí“ (s. 278). Editor zároveň pracoval s písemnou pozůstalostí Mileny Hübschmannové, která je uložena v Muzeu romské kultury v Brně, a nahrávkami uchovanými ve Phonogrammarchivu Rakouské akademie věd. Nesáhl tak po nejjednodušším řešení (přeložit německy vydané pohádky), ale šel ke zdrojům vyprávění, jejich

¹ Jak citovat: Soukupová, K. (2025). [Recenze knihy *Paramisa: Pohádky a příběhy romských vypravěčů z bývalého Československa*, Pavel Kubaník (Ed.)]. *Romano džaniben*, 32(2), 149–152. DOI: <https://doi.org/10.66576/px0knc16>

přepisům či dochovaným nahrávkám v romštině.² To se odráží jak v důkladném edičním zpracování a poučeném komentáři, tak v uměřeném zachování orality příběhů v jejich českých překladech. Pravděpodobně i z důvodu rozsahu publikace nevychází *Paramisa* bilingvně, ale pouze česky.³ Jako bonus byly na webových stránkách nakladatelství publikovány tři zvukové a dva písemné záznamy vyprávění v romštině, a to z oddílu nejrozsáhlejších kouzelných pohádek („O čem se Jankovi zdálo“, „O králi Grošovi“, „O Romovi, který přivedl krále na žebráckou hůl“). Je škoda, že je tento odkaz zařazen až vzadu u „Poděkování“ a nakladatel ho na svých stránkách nijak neinzeruje. Hrozí tak, že mnozí čeští čtenáři tuto možnost poslechu autentického vyprávění přehlédnou.

Přímo u každé pohádky je uveden rok a místo zachycení nahrávky a jméno vypravěče, více dat je pak poskytnuto v „Komentářích“, které obsahují stručnou charakteristiku vypravěče,⁴ další informace ke konkrétní pohádce či o využitých pohádkových motivech i technické a archivační údaje k nahrávce. *Paramisa* se snaží náladu původních nahrávek uchovat, vyprávění není uhlazováno a narativům není uměle dodávána koherence, na jakou jsme zvyklí z mediálně šířených kanonických pohádek. To se projevuje na několika rovinách: výrazná je jazyková hovorovost a oralita. V textech jsou zachována slova a konverzační obraty, jako např. „no a“, „a tak“, „tak nějak“, „no co už“ (nejde však o překlad původních přepisů nahrávek, takže hezitační zvuky, výplňková slova apod. byly pochopitelně vynechány), do úst jsou hrdinům vkládány fráze: „do háje“, „já na to kašu“ apod. Leckdy pohádkové postavy mluví jako současníci romských vypravěčů: „Takže teď si dej bacha, neexistuje, abys mě odevzdal do jeho rukou!“ (s. 123). „I s tímhle vám píchnu. Když mi dáte to, co po vás budu chtít“ (s. 19).

Narážíme na nejrůznější nelogičnosti v příběhu, opakování, přerušování a postupně rozvíjenou syntax, vsuvky či zpětné dovysvětlování. „A šel – a já teď přesně nevím, jak to bylo dál, cestou potkal nějaká zvířata, [...]“ (s. 28). Vypravěči leckdy doplňují omylem vynechané části či pasáže: „Jé, já to popletl; on se šel ještě podívat, jestli jsou tam čerti“ (s. 166). Pohádky nemají pevnou strukturu, ale jsou různě aktualizované, vypravěči si je upravují a dotvářejí po svém: hrdina se hlásí na vrátnici, princezny zasílají své fotografie místo obrazů, králové vydávají potvrzení o osvobození království. Zachovány jsou i vstupy Hübschmannové při doptávání,

2 Hübschmannová k pohádkám zachyceným v letech 1967–1970 píše: „Poté, co jsem pohádku přepsala z magnetofonového záznamu, neměnila jsem na textu v podstatě téměř nic. Omezovala jsem pouze přílišné stopy vypravěčova hovorového návyku, vypouštěla jsem neobratnosti a selhávky, které si vypravěč sám uvědomil a sám opravil“ (1973, s. 293). Můžeme předpokládat, že stejně postupovala i u pozdějších záznamů pohádek.

3 Bilingvní je slovenské vydání *Romských pohádek*, sestavených M. Hübschmannovou, *Romane paramisa – Rómské rozprávky* (2023), kde ale došlo k sekundární romizaci – vydání nepracovalo s původními nahrávkami či přepisy, ale pohádky jsou z češtiny do slovenštiny a romštiny nově přeložené. Ve dvojjazyčném zrcadlovém vydání vyšly i některé autorské pohádky (Lacková, 1999; Horvátová, 2003; Giňa, 2013).

4 Informace zahrnují jméno, místo narození a věk; Hübschmannová v *Romských pohádkách* uváděla i vzdělání, rodinné zázemí či osud dané osoby, což ale považujeme za nadbytečné.

„zvídavé“ dotazy na nesrovnalosti či metanarativní komentáře vypravěčů ohledně tradice, zvyklostí, kontextu či původu dané pohádky, které jsou barevně odlišeny od samotného textu.

Kniha je rozčleněna do tří hlavních oddílů: Kouzelné pohádky, Humorné a novelistické pohádky a Pověsti.⁵ Nejrozsáhlejší jsou úvodní pohádky o hrdinech a hrdinkách (*bari paramisi, viteziko paramisi*), následně se rozsah postupně snižuje až k anekdotickým příběhům, které v lidové slovesnosti i v dnešní době přetrvávají pravděpodobněji než zamotané pohádky s mnoha odbočkami. Délka kouzelných pohádek se podle údajů o záznamech pohybuje nejčastěji kolem třiceti minut, což byla zřejmě doba, po níž byli daní vypravěči schopni udržet zápletku se všemi epizodami pohromadě.

Český čtenář při čtení romských pohádek naráží na podobnosti s kanonickými evropskými báchorkami, jako jsou Tři zlaté vlasy děda Vševěda, Sedmero krkavců, Zlatovláska, Jeníček a Mařenka, Sněhurka či Kouzelné křesadlo, které známe od Boženy Němcové, Hanse Christiana Andersena, A. N. Afanasjeva či Iriny Karnauchové. Na tuto archetypálnost pohádkových zápletek či motivů poukazují i komentáře k jednotlivým romským pohádkám v souboru, které je vztahují ke klasifikaci dle mezinárodního Aarneho–Thompsonova–Utherova katalogu, případně doplněného o katalog českých démonických pověstí dle Jana Luffera. Pavel Kubaník v komentářích poukazuje na různé další zachované verze a varianty dané pohádky. Ostatně *Paramisa* jsou zařazeny do edice Mýty, pohádky a legendy, tedy po bok příběhů arabských, šošonských, indonéských, nepálských, staroislandských, Eddy, Rámájany, Ságy o Völsunzích a dalších světových pohádek.

Ty romské mají pochopitelně svá specifika, ať už je to častá úvodní formule („Můj sladký, požehnaný a spravedlivý“ – *Mre gule bachtaleja the tu mek čačeja*), absence zvířecích postav nebo opakující se motivy (kouzelný kuň tátoš, šavle, Čtyřoký). Hrdinové jsou málokdy velkolepí či heroičtí, ale naopak mnohdy paradoxní – Rom v pohádce chce i nechce zemřít, chce i nechce princeznu za ženu (často totiž už ženu s dětmi má). Tak jako v jiných pohádkách vystupují chudí lidé (havíř, hadrář apod.), kterým je ubližováno, zde jsou to Romové. V několika pohádkách narazíme na deklarované rovnostářství: „Vy, králové, si tady sedíte na jedné straně a obyčejní chudí lidé jsou na druhé straně. A bohatí jsou taky stranou. Přeju si, aby králové, chudí i bohatí byli pohromadě, aby seděli a pili společně“ (s. 98). „Ale vidíš, že tady jsme si všichni rovni. Mladý, starý, Rom, Žid, Rus, černocho, všichni jsme tu spolu“ (s. 118). Kubaník připouje i postřeh o reflexi chudoby protagonistů: „Velmi patrné jsou v pohádkách chvíle, kdy vypravěči komentují rozpor mezi chudým romským hrdinou či hrdinkou a člověkem

5 *Romské pohádky* M. Hübschmannové obsahují Kouzelné pohádky, Lidové povídky, Humorky a anekdoty a jednu legendu.

urozeného původu – málokdy tento moment projde bez povšimnutí; urození, kteří se obracejí na romské hrdiny s tím, že nějak zlepši jejich aktuální stav, jsou obratem vyzváni, aby si z chudých nedělali legraci“ (s. 276).

Romské pohádky, podobně jako lidové pohádky jiných národů, byly původně určeny dospělým posluchačům. Objevují se zde motivy sexuality a tělesnosti (různé opisy soulože, způsoby otěhotnění, léčba impotence), rodinné či vztahové peripetie, násilné scény či sexuálně zabarvené nadávky.⁶ I tak si romské pohádky v souboru *Paramisa* zachovávají určitou melancholii svých vypravěčů, kteří nepůsobí jako rozverní baviči, ale spíše vyplňují čas zemitým vyprávěním o kouzelných odstínech našeho světa.

Klára Soukupová⁷

Literatura

- Giňa, A. [Sadílková, H., Ryvolová K. (Eds.)]. (2013). *Paťiv: Ještě víme, co je úcta: vyprávění, úvahy, pohádky*. Triáda.
- Horvátová, A. (2003). *Pal e Bari Rama the aver paramisa = O Velké Ramě a jiné příběhy*. Signeta.
- Lacková, E. (1999). *Romské pohádky / Romane paramisa*. Radix.
- Hübschmannová, M. (Ed.). (1973). *Romské pohádky*. Odeon.
- Hübschmannová, M. (Ed.). (1999). *Romské pohádky*. Fortuna.
- Hübschmannová, M. (Ed.). (2023). *Romane paramisa – Rómské rozprávky*. Graphics studio.
- Mode, H. a Hübschmannová, M. (Eds.). (1983–1985). *Zigeunermärchen aus aller Welt. Erste – Vierte Sammlung* (Svazek I–IV). Drei-Lilien Verlag.

⁶ Pavel Kubaník v závěrečné studii zmiňuje, že v roce 1999 byly *Romské pohádky* M. Hübschmannové (1999) z neznalosti či opomenutí automaticky považovány za žánr pro děti a byly distribuovány do škol, kde jejich obsah vyvolal pohoršení. S ohledem na toto specifikum zaznamenaných živých lidových pohádek považujeme za nešťastné, že slovenské vydání souboru M. Hübschmannové přistoupilo k neorganickým úpravám *ad usum delphini*, když bylo pět pohádek vynecháno: „Aby si knihu mohli přečíst a mladší čitatelia, boli niektoré rozprávky z pôvodnej zbierky vynechané a niektoré pasáže mierne upravené“ (2023, s. 9).

⁷ Autorka je nakladatelská redaktorka a působí na Pedagogické fakultě UK.
E-mail: klara.soukupova@pdf.cuni.cz

Černý motýl – Odvaha být sama sebou

Lumberg, Kiba.

Černý motýl.

Kher, 2024, 160 stran, ISBN 978-80-87780-45-9¹

Z finského originálu *Musta perhonen*, prvního dílu trilogie Memesa (*Memesa-trilogia*, Turku, 2011) přeložila Viola Parente-Čapková.

Kniha *Černý motýl* romsko-finské spisovatelky a výtvarné umělkyně Kiby Lumberg (*1956) je silnou intimní výpovědí o dětství a dospívání mladé romské dívky a příběhem o hledání identity v patriarchální společnosti. *Černý motýl* je prvním dílem z autobiografické trilogie *Memesa*, nazvané podle hlavní hrdinky románu. Vypráví mnohovrstevnatý příběh v ich-formě z pohledu mladého romského děvčete, které vyrůstá v uzavřené konzervativní romské komunitě finských Kale v městečku Lappeeranta, ležícím na břehu jezera Saimaa v jihovýchodním Finsku. Kniha tematizuje nejen mocenské hierarchie v silně patriarchální společnosti, genderové nerovnosti, útlak žen, domácí a sexuální násilí či alkoholismus, ale také unikátní perspektivu romského děvčete, které otevřeně líčí své zkušenosti od nejranějšího dětství, přes období prvních školních let až do svých třináctých narozenin, kdy si postupně uvědomuje, že nezapadá, a to i z důvodu poznávání své lesbické identity. Román *Černý motýl* tak může být čten z feministické intersekcionalní perspektivy také jako coming-of-age román mladé lesbické romské dívky, hledající si ve světě místo, kde může být sama sebou.

Kniha je rozdělena do tří částí o dvaadvaceti drobných kapitolách. Hlavní tři části románu se vztahují k místům, ve kterých hlavní hrdinka vyrůstá. První

¹ Jak citovat: Koval, M. (2025). [Recenze knihy *Černý motýl*, Kiba Lumberg]. *Romano džaniben*, 32(2), 153–158. DOI: <https://doi.org/10.66576/9f0rjt08>

část nazvaná „Smerdihrad“ odkazuje k rodnému domu, ve kterém vyrůstala, druhá část „Kiskola“ ke čtvrti, kam se posléze celá rodina přestěhuje, a třetí část „Patelankangas“ k názvu obce, do které se stěhují potřeťí. Kniha je uvozena krátkým prologem autorky se vzpomínkou na smrt matky, skrze níž otevírá vyprávění o svém dětství. Název knihy pak odkazuje k tradičnímu kroji žen z finské komunity Kale, který je inspirovaný barokními šaty.² Základ tvoří dlouhá sukně vyrobená z těžkého černého sametu, vážící až patnáct kilogramů, která ženy omezuje v pohybu i v každodenním životě. Název prvního dílu trilogie vychází ze stejnojmenné výtvarné instalace, kterou Kiba Lumberg představila na benátském bienále 2007 v prvním romském pavilonu. V roce 2024 ji vystavila v Muzeu romské kultury v Brně a následně ji Muzeu darovala. V působivé instalaci „Černý motýl“ Lumberg přišpendlila původní těžkou sametovou sukni své matky několika noži ke zdi jako motýla a vsadila ji za kovové mříže. Podle autorky romské ženy z komunity Kale ztrácejí svobodu podobně jako motýli – oblékáním tradiční sukně vstupují do předem určené, velmi striktně vymezené genderové role, která je omezuje na péči o rodinu – své muže a děti. Těžká černá sametová sukně se tak z pohledu Kiby Lumberg stává symbolem patriarchální kontroly nad ženskými těly a životními volbami, zatímco vnější konformita zastírá vnitřní ztrátu autonomie a možnosti seberealizace.

Kiba Lumberg černou sukni nikdy neoblékla, vzepřela se roli ženy tak, jak je vymezena ve velmi konzervativní komunitě finských Kale, odmítla předurčenou životní dráhu a za dramatických okolností ve třinácti letech utekla z domova. Posléze vystudovala umění, design a hudbu v Helsinkách, kde žije dodnes. V současnosti je jednou z nejvýraznějších romských umělekyní a aktivistek ve Finsku. Její rozmanitá umělecká tvorba, ve které se často inspiruje vlastním dětstvím a dospíváním, zahrnuje výtvarné umění, performance a instalace, videoart, komiksy i literaturu. Ve své tvorbě kritizuje jak rasismus a diskriminaci Romů ze strany finské neromské společnosti, tak hierarchie, diskriminaci a násilí uvnitř romských komunit – zejména útlak žen a dětí a netoleranci vůči jinakosti a queer lidem. Kromě toho kandidovala do parlamentu za Levicovou alianci. Ve své práci propojuje umění, feminismus, lidská práva, ekologii a sociální spravedlnost.

Odvaha být sama sebou

Feministicky laděná tvorba romských autorek není novým fenoménem. Při četbě Kiby Lumberg, jejího otevřeného syrového líčení každodenní reality žen a nekompromisního postoje vůči bezpráví nám může vyvstat na mysli tvorba řady romských spisovatelek, jako je Elena Lacková, Ilona Ferková nebo

² Viz rozhovor s Veronikou Lukešovou, kurátorkou výstavy „Černý motýl“ v Muzeu romské kultury v Brně (Česká televize, 2024).

Philomena Franz. Lumbergin „vzkaz romským ženám“, který zaznamenala romská televize Tuke.tv (2024) u příležitosti otevření výstavy „Černý motýl“ v Brně, nápadně připomíná první romsky psaný text z roku 1970, který byl zároveň feministickou výzvou k emancipaci romských žen a jehož autorkou byla spisovatelka Tera Fabiánová (Berkyová, 2016; Ryvolová, 2021). Text Tery Fabiánové se jmenoval příznačně – *Vzkazují Romkám*. Lumberg i Fabiánová vybízejí romské ženy k odvaze proměnit vlastní život. Kiba Lumberg v rozhovoru pro Tuke.tv (2024) vysvětluje:

„Chtěla bych vám, romským ženám, zcela vážně říci tuto věc: jste ženami, které mění svět, ale také měníte vaše vlastní životy. To také znamená, že musíte získat svobodu a musíte jí jít naproti. Cesta k svobodě je ohnivá, bouřlivá a plná všelijakého utrpení, a tuto cestu budete muset překonat. Pokud ji ale překonáte a všimnete si, že se někde vyskytne příležitost, tak za ní běžte. Za příležitostí uvidíte horizont, zpoza kterého vzejde slunce, které vás dovede ke svobodě. Nesmíte to vzdát, protože vy, romské ženy, jste velice inteligentní, mnohé z vás také velice nadané, jen se nesmíte bát vysvobodit se z otroctví.“

Se svou tvorbou se tak Lumberg řadí po bok mnoha romských spisovatelek, které otevřeně sdílejí a popisují své zkušenosti. I když by se ne všechny asi označily za feministky, jejich sdělení jsou veskrze feministická – líčí příběhy žen, jež navzdory stereotypům a genderově podmíněnému násilí mají odvahu vystoupit z rolí, které jim přisoudila patriarchální společnost a které pomocí leckdy syrové upřímnosti, vzdoru, imaginace a humoru podřívají, a hledají cesty, jak budovat spravedlivější a rovnoprávnější společnost. Kiba Lumberg jde ovšem ještě dále a se svou intimní výpovědí otevírá i téma své lesbické identity a intimity mezi romskými ženami, které je dosud tabu a budí velké kontroverze. Odvážně tak nabourává mnohonásobné stereotypy vůči původu a etnicitě, genderové identitě a sexuální orientaci jak ve většinové společnosti, tak uvnitř romských komunit.

Černý motýl jako umělecké dílo

Kniha Kiby Lumberg na první pohled zaujme i svým výtvarným zpracováním. Tato kniha je – jako mnohé další publikace z nakladatelství Kher – sama o sobě uměleckým dílem. Ač drobná svými rozměry a útlá rozsahem, vyniká barevností i výrazným obrazem na obálce. Tento obraz je autorčiným dílem, které namalovala v roce 1995 a nazvala je „Maminka věší prádlo, aby uschlo“. Ve středu obrazu vidíme postavu matky, romské ženy v červené haleně s dlouhou modrou sukní věšící na šňůru vyprané košile, zatímco v levém dolním rohu se choulí malé romské děvčátko pouze v trenýrkách se zádušným sklopeným pohledem zaměřeným na malý hnědý křížek, který žmoulá v ruce. Na pravé straně je zobrazena třetí postava, a obraz tak evokuje triptych s životními etapami, které jako romskou ženu čekají

malou Memesu. Třetí postava působí nejsuggestivněji – jedná se o mladou ženu s dlouhými rozpuštěnými vlasy, která sedí nahá na bílém orlovi a letí na jeho hřbetě. Jí samotné ovšem také vyrašila bílá křídla a letí pryč, přičemž se ohlíží na výjev s prádlem pod sebou na zemi. Kiba Lumberg se snaží roztáhnout křídla hned trojnásobně, nejen jako mladá žena v tradiční patriarchální komunitě, jako jediná Romka mezi bílými dětmi ve škole, a posléze v menšině oproti většinově neromské a leckdy rasistické společnosti, ale také jako queer žena objevující vlastní lesbickou identitu, kvůli které jí dokonce ze strany ultrakonzervativních členů komunity hrozila smrt.

Knihy je psaná čtivě a úsporně, přesto je plná obraznosti – autorka jde často až na dřev, aniž by ztratila imaginaci. Vtahuje čtenářstvo do děje všemi smysly, místy až v duchu magického realismu, který připomínají i její malby. Memesa otevřeně a syrově vypráví o životě v komunitě poznamenané násilím, alkoholem a napětím, o složitých vztazích, šikaně i objevování vlastní intimity a identity. Výmluvně začíná své vyprávění zvoláním: „Mým prokletím i požehnáním je to, že jsem se narodila jako Romka“ (s. 11). Memesa líčí komunitu, kde se lidé žijí prodejem kořalky a ručních prací a kde je násilí každodenní realitou. Už od raného dětství se uchyluje do samoty, bojí se ostatních dětí i vlastních bratrů, kteří ji bijí. Děsí ji hádky, rvačky žen, vraždy i krevní msta, která se dědí do dalších generací. Vypráví o chudobě, rozdílech mezi romským a bílým finským obyvatelstvem i o domácím násilí, které poznamenává životy mnoha romských žen (a patří rovněž k častým motivům v dílech současných romských spisovatelek – Eliášová et al., 2014; Lacková, 2002; Gender studies, 2023). Memesa také vykresluje ambivalentní vztah k matce, kterou obdivuje pro její sílu a odvalu, ale zároveň od ní zažívá řadu příkoří. Popisuje napjaté vztahy i s dalšími ženami v rodině, které ji už jako šestiletou napomínají za to, že se nevhodně odlišuje – třeba tím, že místo šatů nosí kalhoty, na rozdíl od ostatních děvčat.

Memesa si v dusivém světě hledá různá útočiště – ve sklepě plném střepů a šrotu pozoruje hmyz, ale před lidským křikem neunikne ani tam. Úlevu nachází u laskavé finské sousedky a její dcery, které ji hostí bábovkou a učí duchovní písně. Po šestých narozeninách dochází k uvědomění, že její domov jí nenabízí žádnou budoucnost – potkává kamaráda, který jezdí na motorce s cirkusem po světě, a sama zatouží opustit domov a vydat se do světa. Další touha po svobodě přijde na tržišti, když zpívá s harmonikářem a sklídí nadšení – ten jí nabídne turné, ale rodiče to zadržou. Křídla jsou jí znovu přistřížena. Realitu patriarchátu pocítí naplno, když se dozví, že její sestru unesli ze školy a je vystavena pohaně – tedy ztrátě cti v očích romské komunity, což znamenalo, že dívka byla vnímána jako „zneuctěná“, a tudíž již nebyla považována za vhodnou pro jiného ženicha. To často vedlo k tlaku na to, aby si únosce dívku vzal, čímž by se „obnovila její čest“. Tento mechanismus, ačkoliv se liší mezi regiony a skupinami, byl v některých komunitách vnímán jako tradiční forma uzavírání sňatků. Matka v této

souvislosti Memesu varuje před mužským násilím – a přitom sama s ostatními ženami v rodině obsluhuje muže a podřizuje se rolím své komunity, zatímco Memesa je jako neprovdaná dívka, bez hlasu i postavení, vyháněna od stolu. Po nástupu do školy čelí jako jediná Romka ve škole rasistické šikaně kvůli svému jménu, vzhledu i původu. Stydí se za obnošené šaty a vnímá svou jinakost. Otec ji sice povzbuzuje, ať je na svůj původ hrdá, ale každodenní realita je krutá. Doma i ve vsi je svědkyní mužského násilí a alkoholismu, z čehož se jí dělá zle. Další útočiště nachází na návštěvách u mladé chápavé učitelky bez dětí – Memesa si poprvé užívá drobné okamžiky svobody, třeba když se může nerušeně vykoupat ve vaně. Vyprávění hlavní hrdinky odhaluje také postavení těhotných žen, které kvůli tabuizaci porodu musejí tajně rodit mimo komunitu a vracejí se zpět až s nemluvnětem v náručí. Kiba Lumberg tak tematizuje rituální čistotu prostoupenou genderovou nerovností, sexismem a misogynií. Když se následně Memesa porovnává s bílými dětmi, dochází k uvědomění, že nechce vyrůst v ženu, která se stydí za vlastní tělo a cítí se nečistá.

Intimita a emancipace

Memesa popisuje i objevování vlastní intimity, proměn dospívajícího těla a sexuality, včetně své první sexuální zkušenosti, která se odehrává s děvčetem, dcerou vzdálenějších příbuzných. V Memesině životě se objeví zásadní postava o pár let starší romské dívky jménem Simppa, která Memesu fascinuje. Lumberg zde vytváří mikrosérii magických queer intimních scénérií, ve kterých líčí například první romantickou zkušenost hlavní hrdinky právě se záhadnou kráskou s krátkými vlasy, která kouří a jezdí v kalhotkách na motorce. Starší dívka se Memese svěřuje se svou první milostnou zkušeností s gádžovkou, jindy spolu prchají z tancovačky a sní o tom, co je čeká v budoucnu. Pro Memesu jsou setkání se Simppou prvními náznaky svobody a úniku z tíživé reality, kdy může být sama sebou. Dalším zásadním queer a emancipačním okamžikem se pro hlavní hrdinku stává získání vlastního pokoje (*room of one's own*)³ poté, co její bratr odchází z domu. Memesa se v pokoji zamkne, prohlíží si své tělo a pak si rituálně ostríhá vlasy na krátko. Navzdory matčině kritice a výhrůžkám, že dělá hanbu celé rodině, Memesa začíná přebírat kontrolu nad svým osudem. A nehodlá se smířit s násilím a nespravedlností, které kolem sebe vidí. Natož pak když těsně unikne pokusu o znásilnění. Pro Memesu je to poslední kapka.

Kiba Lumberg poutavě a originálním způsobem přibližuje interseksionalitu, vícevrstevnatost svých identit, prostřednictvím vyprávění dospívající dívky. Na příkladech ze své každodennosti – od nejtělejšího dětství až po rané dospívání

3 Odkaz na esej *Vlastní pokoj* (*A Room of One's Own*, 1929) spisovatelky Virginie Woolf, kde „vlastní pokoj“ a finanční nezávislost symbolizují základní podmínky ženské autonomie, tvořivosti a emancipace.

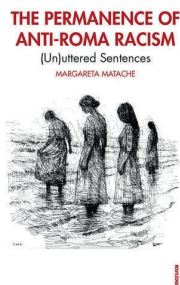
– vykresluje život v dusivé heteronormativní a patriarchální společnosti. Vypráví příběh o odvaze a vzdoru, o touze po svobodě, autonomii, nenásilí a rovnoprávnosti. Minimalistickými prostředky vtahuje čtenářstvo do děje a okouzluje svou bezprostředností. Letos, v roce 2025, vychází v nakladatelství Kher druhý díl trilogie s názvem *Roztrhaná křídla*, který má plynule navázat na dospívání třináctileté Memesy a slibuje i bližší objevení její identity a zájmu o umění. Je tedy rozhodně na co se těšit.

Marie Koval⁴

Literatura

- Berkyová, R. (2016, 26. května). „Vzkazuji Romkám...“ O emancipaci (nejen) romských autorek. *Romea.cz*. <https://romea.cz/cz/uncategorized-cz/vzkazuji-romkam-o-emancipaci-nejen-romskych-autorek>
- Česká televize. (2024, 17. května). *Události v regionech. Výstava Černý motýl*. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10122427178-udalosti-v-regionech-brno/324281381990517/cast/1045805/>
- Gender studies. (2023, 31. října) *Romské spisovatelky v historii a současnosti, Úterky s Knihovnou Jiriny Šiklové* [Video]. https://www.youtube.com/watch?v=j_HL8j79dXc&list=PLZ2plAjTSsreAlSkASFR8vEhTDYwFnlNS&index=5
- Eliášová, I., Hejkrliková, J., Kokyová, I., Danišová, E. (2014). *Slunce zapadá už ráno: Sborník současné ženské romské prózy*. Knihovna Václava Havla.
- Lacková, E. (2002). *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou (Ulilom tel bachtalí čercheň)*. Triáda.
- Ryvolová, K. (2021). *Špačkem tužky na manžetě: Příběh literatury Romů*. Slovo 21, z.s.
- Tůka.tv. (2024, 24. května). *Výstava Černý motýl vyzývá romské ženy k nalezení odvahy* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Gfg1G5cibTM>
- Woolf, V. (1929). *A room of one's own*. Hogarth Press.

⁴ Autorka je orální historičkou a doktorandkou na FHS UK. E-mail: marie.koval22@gmail.com

„Nejsi tím, za co nás gádžové označují...“

Margareta Matache

The permanence of anti-Roma racism: (Un)uttered sentences

[Trvalá přítomnost protiromského rasismu: (Ne)vyslovené věty]

Routledge, 2025, 380 s., ISBN 9781041049982¹

„Nejsi tím, za co nás gádžové označují...“ (“*You are not what Gadje label us...*”) byla silná rada, kterou romská vědkyně Margareta Matache adresovala svému milovanému synovci Mateiovi v dopise, kterým uzavírá svou přelomovou knihu *The permanence of anti-Roma racism: (Un)uttered sentences* z roku 2025. Na rozdíl od obvyklého způsobu, jakým autoři své studie zakončují, Matache svou knihu uzavírá textem nazvaným *Dopis mému synovci o hrozbě gádžovství*, který slouží nejen jako závěrečné prohlášení, ale také jako hluboká dekonstrukce přetrvávajících mýtů – *bohaimata* (gádžovských lží) –, které historicky udržovaly protiromský rasismus a dodnes formují současné evropské společnosti i jejich dějiny.

Dosud neexistoval žádný text napsaný z perspektivy romské vědkyně, antirasistky, feministky a kritické myslitelky, který by se tak komplexním otázkám věnoval z globálního hlediska. Matache však výrazně přispěla k dosavadnímu i současnému akademickému diskurzu o protiromském rasismu tím, že vyvinula precizní terminologii, která zachycuje jeho mnohovrstevnatou povahu. Již v roce 2016 představila pojmy, jako je např. „gádžovství“ (*gadjoness*), které definuje jako systém privilegií působící v rámci společenských struktur (Matache, 2016; Mirga-Tas a Matache, 2023). V aktuální knize na pojetí „gádžovství“ navazuje a vytváří nové termíny a koncepty, jimiž v romské terminologii pojmenovává historické a strukturální dimenze rasismu, kterému romské komunity čelí.

1 Jak citovat: Dumitru, M. (2025). „Nejsi tím, za co nás gádžové označují...“ [Recenze knihy *The permanence of anti-Roma racism: (Un)uttered sentences*, Margareta Matache]. *Romano džaniben*, 32(2), 159–163. DOI: <https://doi.org/10.66576/1egdev95>

Celkově jedinečnost této knihy pramení z bohatého vědeckého zázemí, z něhož autorka vychází: rasismus vůči Romům zasazuje do kontextu jiných systémů moci a útlaku, zároveň však zdůrazňuje jeho specifika vycházející z žitých zkušeností romské menšiny v Evropě.

Knihu *The permanence of anti-Roma racism* považují za zásadní – ne-li vůbec nejzásadnější – příspěvek k diskurzu o historické rasizaci a zkušenosti Romů s útlakem, tedy k tématům, kterým se autorka intenzivně věnuje již více než 25 let. Kniha Margarety Matache bude bezpochyby sloužit jako stěžejní text, jak uvádí známý vědec Suraj Milind Yengde ve svém doslovu *Whispers of shadows* (Šepot stínů). Jako sociální vědkyně pokládám tuto práci za mimořádně přínosnou pro romské akademičky a akademiky, antirasistické badatelky a badatele, feministky a feministy, členky a členy rasizovaných komunit, odbornice a odborníky z praxe i studentky a studenty, kteří se zajímají o toto téma či příbuzné oblasti.

Knihu se primárně věnuje teoretickému rozboru historických struktur útlaku a způsobům, jimiž se protiromský rasismus prolíná s dalšími mocenskými systémy v Evropě i za jejími hranicemi. Studie je rozdělena do 15 kapitol a zkoumá různé formy násilí a některé z brutálních epizod dehumanizace romských jednotlivců i skupin po celém světě. V úvodní kapitole se autorka zabývá termíny používanými k definování Romů a diskutuje vlastní pozicionalitu. Pojem *gadže*² (v anglickém zápise *gadje*) používá jako nepejorativní označení pro osoby stojící mimo komunitu, což – jak Matache vysvětluje – znamená všechny lidské bytosti, které nejsou Romové (s. 11). Ve druhé kapitole autorka prozkoumává historii své rodiny, rodové kořeny, příběhy bolesti, ale také příběhy odporu. Kniha nabývá na vážnosti ve čtvrté kapitole, ve které autorka představuje novou terminologii, jejímž cílem je rekontextualizovat chápání protiromského rasismu a útlaku skrze prizma romských žitých zkušeností. Za podpory dvou odborníků na romský jazyk vyvinula Matache různé termíny pro označení protiromského rasismu – a v této kapitole zavádí pojem *ofisialo telchudipen*, který znamená strukturální, respektive shora dolů směřující útlak, jenž je součástí protiromského rasismu. Kniha dále pokračuje výkladem geneze protiromského rasismu, který nabízí ucelenou analytickou perspektivu. V následující šesté kapitole pak autorka zasazuje počátky protiromského rasismu do kontextu globálních studií rasismu a kastovních systémů, přičemž vychází z globálních kritických teorií – mimo jiné Frantze Fanona či W. E. B. Du Boise. Matache dále rozvíjí svou myšlenku „gádžovství“, konceptu, který od roku 2016 obohacuje romistiku a jež uvádí do dialogu s výrazem *telaveriaripen*, dalším termínem představeným v této knize, který označuje proces, v němž je vytvářena zraňující jinakost spjatá s rasizací. Následující dvě kapitoly knihy rozpracovávají další aspekty pojmu *telaveriaripen* a pokračují částí věnovanou organizovanému násilí, které autorka chápe jako násilí legitimizované státem, institucemi či

2 Zahrnuje substantiva *gadžo*, *gadži*, ale také adjektivum *gadžikano* (*gadžikani* i *gadžikane*).

společenským uspořádáním. Zabývá se zde formami institucionálního zabíjení: masakry, popravami a cíleným pronásledováním, včetně rozsáhlých vyhlazovacích akcí, romského holocaustu, „Velkého zátahu“ ve Španělsku a sterilizací romských žen. Tato kapitola úzce souvisí s následující částí o násilí páchaném na těle, v níž se autorka zabývá různými podobami moci, kterou gádžové disponují, pokud jde o zabíjení – od otroctví až po mučení. Poslední tři kapitoly se věnují organizovanému vymazávání romské historie a kultury, jehož důsledky Matache označuje pojmem *dur-rigate-dinipe* (úplné oddělení či vyčlenění). Autorka přitom nehovoří pouze o fyzickém oddělování, jako je segregace, ale také o symbolice čistoty a nečistoty – binárním vztahu, který popisuje jako relaci podřízenosti. Závěrečná část knihy kritizuje politické praktiky gádžů a odhaluje jejich vrstvy, které vedou k opomíjení a vymazávání romských hlasů.

Pro tuto recenzi hrají všechny kapitoly knihy klíčovou roli a z hlediska inovativního rámce, který se Matache snaží v knize vytvořit, jsou stejně důležité. Recenze se však zaměřuje zejména na patnáctou kapitolu – dojemný a velkorosý dopis adresovaný autorčině synovi Mateiovi, mladému romskému teenagerovi – *Dopis mému synovi o hrozbě gádžovství*.

Inspirována dopisem *My dungeon shook* (v knize *The fire next time*), který James Baldwin napsal svému synovi v roce 1963, provází Matache své čtenáře cestou životních útrap a rodinných ran způsobených rasismem, přičemž se s nimi dělí i o svůj vlastní příběh. Od rad a lásky, které v tomto dopise adresuje nejen Mateiovi, ale i své neteři Moni, autorka dále rozvíjí zásadní téma: antirasistickou výchovu v romských rodinách.

Antirasistická výchova v romských rodinách je komplexním a náročným tématem, které často provází znatelný nedostatek zdrojů, informací a vzdělání potřebných k tomu, aby bylo možné se s projevy rasové diskriminace vyrovnat. Mnoho Romů se setkává s přímými i nepřímými formami rasismu, avšak nedostatek vzdělání, stud a nezvyk o těchto zkušenostech mluvit – a to i v rámci rodiny, která by ideálně měla představovat bezpečný prostor pro vyjadřování a sdílení pocitů – brání jejich otevřenému pojmenování a zpracování. Je to něco, co si neseme³ na svých bedrech, ale prostě o tom nemluvíme. My Romové také často narážíme na skutečnost, že mnoha romským rodičům a starším chybí rámec, jazyk i nástroje k tomu, aby s mladší generací dokázali vést rozhovory o možných – a nevyhnutelných – problémech spojených s rasismem. Tato propast pak často vede k tomu, že se mladí lidé spoléhají na vlastní mechanismy přežití, v nichž hlavní slovo mají strach a dominance.

³ V této recenzi používám „my“, někdy také „nás“ či „naše“, abych do textu zahrнула sama sebe – jako Romku i jako romskou výzkumnici –, a ukotvila tak svou pozici zevnitř, z perspektivy sdílené zkušenosti s rasismem, útlakem a marginalizací.

Při reflexi autorčiných osobních zkušeností z období dospívání se ukazuje, jak zásadní vliv mají rodinné poměry na prevenci a výchovu k antirasismu. Autorka vypráví o lekcích, které jí předala její matka – žena hluboce poznamenaná generační chudobou, rasismem a tíhou zodpovědnosti za zajištění rodiny, zejména po smrti autorčina otce –, jež upřednostňovala přežití před předáváním kritického povědomí o rasismu.

„Babička [autorčina matka] nedokáže plně pochopit, co to znamená být romským dítětem na gádžovské střední škole. Jako potomek ztotočených lidí vyrůstala v prostředí, kde se o Romech mluvilo jako o méněcenných.“ (s. 330)

Taková rozhodnutí mohou vycházet z hluboce zakořeněného ochranného instinktu, ale také z internalizované méněcennosti, kterou jim přisuzují gádžové. Zároveň poukazují na společný strach mnoha romských rodin, že vystaví mladší generace tvrdé realitě a politice diskriminace, aniž by v nich dokázaly vypěstovat odolnost a znalosti potřebné ke zvládnutí takových zkušeností. S provizorně ošetřenými, ale stále bolestivými ranami se autorka v tomto dopise snaží chránit mladší generace ve své rodině a reflektuje přitom několik obav: strach vyplývající z osobních historií i kolektivních dějin, které romskou komunitu dlouhodobě marginalizovaly, a obavu, zda dokáže své blízké adekvátně vzdělávat o systémových dopadech rasismu. Vzhledem k historické zkušenosti Romů s dehumanizací tento strach pramení také ze skutečnosti, že čtrnáctiletý Matei nese krásu tělesných znaků romské etnicity, které jej však zároveň častěji vystavují rasismu. Právě tímto strachem autorka svůj dopis začíná.

„Milovaný Matei, nebyla jsem připravená na příval slz v tvých očích, když jsme se poprvé setkali [...] Když jsem se dívala do tvých slzami zalitých očí a obdivovala tvé černé kudrnaté vlasy, mé myšlenky se stáčely k nevyhnutelným výzvám, jimž budeme čelit, až tě budeme chránit před přívalem podezírání, nenávisť, odmítání a nelidskostí namířeným proti tvému fenotypu a romským kořenům.“ (s. 329)

Tento strach pramení také z autorčiny vlastní zkušenosti s rasismem, kterému byla jako dítě vystavena – z otázek typu „Proč jsi tak černá?“, které slychala i od svých vyučujících. Právě takové situace ukazují, jak snadno mohou i učitelé, kteří by měli sdílet znalosti a vytvářet bezpečné prostředí pro každého žáka, přispívat k udržování marginalizace tím, že se sami uchylují k diskriminačním praktikám: ať už usazují romské děti do zadních lavic, nebo posilují rasistické představy o jejich identitě. Tento dopis však není jen o strachu a odpovědnosti; je také přípravou – pro Mateie i pro nás, Romy – na to, jak rozložit a zpochybnit vše, co jsme se o sobě učili očima gádžů a prostřednictvím jejich znalostí o nás. Připomíná mýty, které nám byly vnuceny zvenčí a v průběhu dějin se staly součástí romské identity – mýty o méněcennosti, kriminalitě, nevzdělavatelnosti, lenosti či necivilizovanosti.

Ze všeho nejvíce vnímám tento dopis jako příběh, který připomíná zkušenosti a útrapy mnoha Romů – zejména těch, kteří vyrůstají na periferiích, žijí v chudobě nebo mají tmavší pleť. Není pochyb o tom, že rasismus namířený proti Romům zanechává hluboké rány a zapomenuté jizvy nejen na naší kůži, ale i v našich životech a rozhodování. Právě proto se tento dopis stává důležitým rodinným a komunitním pokladem – zábleskem moudrosti, který nám umožňuje učit se ze ztělesněného utrpení i znalostí našich romských bližních. Jeho slova vnímám jako velkorysý dar všem Romům a Romkám: může pomoci nové generaci vzdorovat protiromskému rasismu a předcházet dalším formám bolesti a strádání, ale zároveň přináší osvobození těm, kterým se v rodině nedostalo antirasistické výchovy. Dopis také vyzývá k zamyšlení nad tím, jak můžeme ve svých rodinách vytvářet bezpečné prostředí, předcházet internalizaci projevů dominance a začít mluvit o bolesti způsobené rasismem vůči Romům. Zároveň se stává politickým prohlášením a aktem odporu: pojmenovává a dekonstruuje obrazy i způsoby zacházení, které vycházejí z nucené dehumanizace a podřizování. Je nástrojem, jak znovu nalézt vlastní lidskost, krásu a hodnotu naší autentické podstaty a odmítnout to, čím nás gádžovské společnosti učinily. Je to první dílo svého druhu – práce napsaná o Romech, pro Romy, romskou vědkyní. Na závěr ponaučení, které si pro sebe odnáším:

„Nikdy se neponižuj a ani o sobě nepřemýšlej špatně kvůli tomu, jak tě gádžové vnímají a za koho tě považují. Ty ani my jsme se nenarodili vinní a nemusíme se cítit provinile kvůli barvě naší pleti, našim kořenům, kultuře, dědictví ani tomu, kým jsme. [...] Raději zpochybňuj nelidskost kolem sebe [...]“ – nejsi tím, za co tě gádžové označují. (s. 332)

Maria Georgiana Dumitru⁴
Z angličtiny přeložila Eva Nováková

Literatura

- Baldwin, J. (1963). My dungeon shook: Letter to my nephew on the one hundredth anniversary of the emancipation (s. 3–10). In *The fire next time*. Dial Press.
- Matache, M. a Mirga-Tas, M. (2016, 10. listopadu). The legacy of Gypsy studies in modern Romani scholarship. *Huffpost*. https://www.huffpost.com/entry/the-legacy-of-gypsy-studies-in-modern-romani-scholarship_b_58253d92e4b02b1f52579f3a
- Matache, M. (2023, 22. července). Gadjoness: An uncounted shade of whiteness. *The Funambulist*. <https://thefunambulist.net/magazine/fifty-shades-of-whiteness/gadjoness-an-uncounted-shade-of-whiteness>

⁴ Autorka je doktorandkou na Norwegian School of Theology, Religion, and Society v Oslu a spoluzakladatelkou organizace Chanipen. Email: Maria.Dumitru@mf.no.

Redakce časopisu Romano džaniben realizuje od října 2024 do září 2026 projekt **Profesionalizace redakce Romano džaniben**. Projekt je podpořený z Operačního programu Zaměstnanost plus, číslo výzvy: 03_24_073 - Budování kapacit a profesionalizace romských a proromských NNO (2)

Financováno
Evropskou unií

Cílem projektu je přechod na online redakční systém, zefektivnění redakčního procesu a registrování časopisu relevantními mezinárodními vědeckými databázemi. Souběžným cílem je posílit stávající zaměření časopisu na prezentaci perspektiv Romů a Romek.

Více informací na www.dzaniben.cz

Romano džaniben – 32. ročník – 2/2025
Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.
Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory
aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2025.

Vydává Romano džaniben, z. s.

Biskupcova 85, 130 00 Praha 3

e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Redaktoři: Renata Berkyová, Jan Ort, Lada Viková, Eva Zdařilová

Jazykové korektury: Anežka Hejnicová, Helena Kaftanová, Jiřina Kuklová Stolařová,
Arne B. Mann, Ivana Němetová, Ilona Vlčková

Redakční rada:

Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;

Martin Fotta, Ph.D.; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.; Mgr. Michal Mižigár;

Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.; doc. Jurina Rusnáková, Ph.D.;

Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Alica Sigmund Heráková; Mgr. Lada Viková, Ph.D.;

Mgr. Tatiana Zachar Podolinská, Ph.D.

Sazba: Kateřina Krčíková

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: powerprint s.r.o.

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné tištěného časopisu: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545 (Print)

ISSN 2788-3809 (On-line)

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusí být totožný se stanoviskem redakce.